

SILVIU DRAGOMIR
– 120 DE ANI DE LA NAȘTERE

Coordonatori:
IOAN-AUREL POP
SORIN ȘIPOȘ

***SILVIU DRAGOMIR – 120 DE ANI
DE LA NAȘTERE***

**Editura Universității din Oradea
Oradea, 2011**

Actele simpozionului
Silviu Dragomir – 120 ani de la naștere,
13 martie 2008, Cluj-Napoca

Secretariatul de redacție:
Mihaela Cioca
Roxana Ivașca
Anca Oltean

Responsabilitatea pentru conținutul articolelor revine autorilor

CUPRINS

Ioan-Aurel POP, <i>Lectori salutem!</i>	7
I. Izvoare și interpretări	11
Camil MUREȘANU, <i>Silviu Dragomir – o evocare</i>	13
Sever DUMITRAȘCU, <i>Silviu Dragomir – întâlniri ideale</i> ..	19
Stelian MÂNDRUȚ, <i>Silviu Dragomir și Fritz Valjavec</i> <i>(1936, 1939)</i>	27
Gelu NEAMȚU, <i>Silviu Dragomir – redactor la „Gazeta</i> <i>Poporului” (1918-1920), colaborator la „Voința”</i> <i>(1921) și „Societatea de mâine” (1924)</i>	37
Mihai D. DRECIN, <i>Din corespondența istoricului Silviu</i> <i>Dragomir cu Victor Jinga (1944)</i>	61
Sorin ȘIPOȘ, Ioan-Aurel POP, <i>Dosarul de anchetă al</i> <i>istoricului Silviu Dragomir (1 iulie 1949)</i>	71
II. Istoriografie	105
Ela COSMA, <i>Vlahii Negri. Silviu Dragomir despre</i> <i>identitatea morlacilor</i>	107
Ioan-Aurel POP, Sorin ȘIPOȘ, <i>Un studiu inedit al</i> <i>istoricului Silviu Dragomir</i>	129

Barbu ȘTEFĂNESCU, <i>Ipostaze ale țăranului transilvănean la Silviu Dragomir</i>	149
Radu MÂRZA, <i>Slavistica și formația istorică a lui Silviu Dragomir</i>	197
Rezumate	209
Notițe despre autori	223

LECTORI SALUTEM!

Ne aflăm în fața unui volum cu cel puțin două obiective declarate. Cel dintâi are în vedere comunicarea către publicul cititor a rezultatelor unor cercetări istorice, iar al doilea dorește să readucă în atenție personalitatea marelui istoric Silviu Dragomir, distins profesor al universității clujene. Ele se întrepătrund în acest caz. Volumul conține materialele prezentate la simpozionul *Silviu Dragomir – 120 ani de la naștere* desfășurat la Cluj, în 13 martie 2008, sub auspiciile a trei instituții universitare și de cercetare: Universitatea „Babeș-Bolyai”, Academia Română și Universitatea din Oradea.

Silviu Dragomir a fost – ca să parafrazăm o zicere celebră – unul dintre acei oameni rari care, deși au ajuns mari, nu au încetat niciodată să fie buni. Silviu Dragomir a rămas bun mereu, chiar și atunci când soarta l-a îngenuncheat complet și l-a umilit în așa măsură încât părea să nu mai fie nicio speranță. El a păstrat constantă speranța, care poate fi privită și ca o formă a bunătății, speranță nu atât pentru sine – trestie gânditoare, cum ar fi zis Blaise Pascal – cât pentru poporul său, pentru destinul țării sale. Silviu Dragomir a fost un istoric-cetățean, iar această concepție a sa despre calitatea de arhitect al trecutului, l-a plasat și în postura de om politic și de deținător al unor înalte demnități în viața țării, în știință, în conducerea Academiei Române etc.

Anumiți specialiști de astăzi, care l-au cunoscut – tot mai puțini pe măsura trecerii anilor! –, precum și dintre aceia care i-au studiat atent opera își detaliază în acest volum concluziile. Mai întâi, academicianul Camil Mureșanu – adevărat patriarh al reconstituirii vieții trecute – își amintește cu emoție episoade din activitatea lui Silviu Dragomir, de la

ipostaza sa de profesor până la aceea de colaborator în cercetarea unor teme ale istoriei noastre. Cuvintele de amintire ale profesorului Camil Mureșanu sunt nostalgice și pline de căldură umană, dar și precise, sobre și lămuritoare pentru un portret, așa cum i-ar fi plăcut și celui evocat aici. Treptat, se dezvăluie și alte fațete ale personalității celui care a ilustrat așa de strălucit istoriografia română în secolul trecut: o altă evocare, plină de gratitudine, făcută cu multă omenie și cu talent de literat (Sever Dumitrașcu); legăturile sale din epoca interbelică, de tip epistolar mai ales, cu Friz Valjavec, istoric despre care a apărut recent o carte bilingvă, româno-germană (Stelian Mândruț); activitatea de gazetar și de popularizator al istoriei (Gelu Neamțu); corespondența lui Silviu Dragomir cu Victor Jinga (Mihai Drecin); dosarul de anchetă al istoricului și restituirea unui studiu de medievistică, rămas până acum inedit (Sorin Șipoș și Ioan-Aurel Pop); preocupări de istorie a românilor (vlahilor) balcanici (Ela Cosma); ipostaze ale țărânului transilvan imortalizate în scrierile sale (Barbu Ștefănescu) și rememorarea muncii sale de slavist (Radu Mârza).

Istoricii care scriu aici sunt de toate vârstele și orientările istoriografice, semn al interesului special pe care-l suscită încă opera lui Silviu Dragomir, dar mai ales al actualității acestei opere, pline de concluzii valide și de sugestii pentru cercetarea viitoare. Lucrarea aceasta este necesară și din alt motiv: Silviu Dragomir a fost și un istoric al ortodoxiei, privită ca matcă a conservării etniei românești și, din această perspectivă, are și pagini militante, cu un verb uneori, poate, prea avântat; scoase din context, aceste pagini pot părea unora desuete, subiective ori chiar condamnabile; mai mult, unii autori mai tineri, grăbiți – militanți și ei, chiar fără s-o declare! – l-au și „admonestat”, uneori ireverențios, pe marele istoric. De aceea, cartea aceasta, fără să fie împotriva criticii istorice oneste și cumpătate, pledează pentru echilibru și pentru dreaptă

cumpănire. Silviu Dragomir nu a aprobat unirea unei părți a românilor ardeleni cu Biserica Romei, dar nu a făcut acest lucru din oportunism politic ori cu vreun interes meschin și ascuns, ci din convingerea unei conduite de viață și din învățătura pe care a tras-o după studierea trecutului. Nu ne raportăm aici la criteriul adevărului obiectiv, ci la onestitate, la corectitudine și la rectitudinea morală. Or, din aceste puncte de vedere, cu toate meandrele unei vieți de om și nu de zeu (de om care a trebuit și să trăiască și să se hrănească!), viața și opera lui Silviu Dragomir rămân modele de urmat, rămân drept repere incontestabile de bună cuviință, de conduită corectă și de dragoste sinceră pentru comunitatea numită națiunea română.

Silviu Dragomir a ridicat un imn istoriografic poporului său, iar noi, urmașii – pe care, generos, istoricul ne voia mai capabili, mai buni – nu putem decât să-l reamintim celor mai tineri și, cu suflet curat, să-l continuăm. Iar pentru tratarea trecutului patriei sale și al națiunii române – mai ales în comparație cu produsele unor critici contemporani care se slăvesc doar pe sine – avem doar soluția de ne înclina cu respect. Silviu Dragomir, chiar și atunci când a reînviat personalități individuale, a construit un edificiu al cunoașterii comunităților, al umanității, preamărind viața în toate dimensiunile sale.

Ioan-Aurel POP

I.
IZVOARE ȘI
INTERPRETĂRI

SILVIU DRAGOMIR¹

Acad. Camil MUREȘANU
Academia Română

Într-un fel sau altul, prima întâlnire cu o personalitate rămâne bine întipărită în memoria noastră. Cu toate că îmi este greu să precizez data exactă a primei întâlniri cu profesorul Silviu Dragomir, îmi amintesc însă că aceasta s-a produs cândva în luna ianuarie a anului 1947, când, cu mare întârziere, au început cursurile Universității, în acel an întâi pentru mine al studiilor.

Eu, proaspăt student la vremea aceea, așteptam cuminte în bancă într-o mică sală de curs, sala 10/1 a clădirii centrale a Universității, iar așteptarea s-a încheiat când a intrat pe ușă un personaj masiv, cu un mers ușor legănat, în care, după imagini, l-am recunoscut imediat pe profesorul Silviu Dragomir. Acesta ne-a predat, în continuare, un curs despre românii din Peninsula Balcanică, audiat întregul semestru. Era un curs de an, dar începând anul universitar mai târziu, profesorul S. Dragomir a condensat cursul într-un semestru. Nu am mai reușit să dau examen cu dânsul, deoarece a fost îndepărtat de la catedră și contactele mele s-au întrerupt pentru o perioadă.

După mulți ani, S. Dragomir, trecând între timp prin vicisitudinile aproape obișnuite pentru fiecare intelectual din perioada respectivă, revenind în Cluj, a fost, la mijlocul

¹ *(Articolul a fost publicat într-o formă asemănătoare în *Munții Apuseni*, anul III, nr. 1-2, Oradea, 1997, p. 51-54)

anilor '50, angajat la Institutul de Istorie, ca și colaborator extern. În calitatea aceasta, el a avut un birou al său, mai târziu chiar o locuință în Institut și am putut reintra în legătură cu dânsul. Aceasta, cu atât mai mult cu cât ceea ce nu putusem să-i spun când eram student, i-am putut aminti acum și anume că el fusese binecunoscut cu tatăl meu, cu profesorul Teodor Mureșanu din Turda, așa încât între noi s-a încheiat imediat o relație puțin mai strânsă. A fost o relație, care la un moment dat a devenit una de colaborare, cumva obligatorie, pentru că s-a inițiat o activitate de prelucrare de documente la care am participat și eu, oarecum sub conducerea sa și din care au rezultat acele lucrări ale sale despre unirea religioasă de la sfârșitul secolului al XVII-lea. În timpul acesta am lucrat aproape săptămânal câte o oră sau două împreună, ne-am consultat asupra descifrării unor documente și a interpretării lor. Pot să spun că și în acest context, cât și în general, în cadrul prezenței sale în Institut, am avut atât cât era posibil, între mine, care eram foarte tânăr și o personalitate marcantă a istoriografiei române, relații cordiale.

Activitatea de cercetare a istoricului Silviu Dragomir acoperă cel puțin două perioade însemnate din istoria noastră. Trăvialiul istoriografic deosebit desfășurat de către Silviu Dragomir s-a datorat pe de o parte disponibilității largi a pregătirii sale. S. Dragomir, cum se știe, a urmat studii de teologie și studii de istorie. În cadrul acestora din urmă, în afara pregătirii obișnuite a unui istoric transilvănean cu îndreptare către Evul Mediu, el a mai avut privilegiul de a urma studii de slavistică. Încă din liceu, a urmat liceul sârbesc din Novisad și a învățat foarte bine limba sârbă, apoi cu ușurință și alte limbi slave. Aceasta l-a făcut să se miște relativ ușor în documentația latină, tradițională pentru medievistul ardelean, dar și în cea slavă.

În al doilea rând, am impresia că originea lui din partea sudică a Munților Apuseni, care era un fel de prelungire a teritoriului moșimii, cât și profundul lui patriotism și un fel de propensiune pentru suferințele țărănimii, l-au făcut să se îndrepte către acea monumentală operă care a fost editarea documentelor anului 1848 și către monografia lui Avram Iancu. Iată-l, deci, adus dinspre studiile lui teologice, de istorie religioasă, pe care le-a cultivat și când era profesor la Institutul Andreean, către miezul Epocii Moderne. Iar, apoi, ca un om angajat, militant în viața publică a României, a fost atras de unele subiecte din istoria contemporană. Dar, revin la patriotismul lui – e cunoscută angajarea sa în apărarea intereselor noastre naționale în cadrul Conferinței de Pace după cel de-Al Doilea Război Mondial, ca să nu mai vorbesc de punerea la punct a numeroaselor probleme istorico-politice din perioada dureroasă a stăpânirii Ardealului de Nord și a inevitabilelor polemici cu regimul horthyst. Deci, așa se explică că acest om, din secolul al IX-lea și până în secolul nostru, este prezent cu lucrări de substanță în istoriografia noastră.

Din punctul de vedere al apartenenței la vreun curent istoriografic, cunoscând modul său de lucru, în mod precumpănitor, aş aprecia că Silviu Dragomir se îndreptă către o orientare pozitivistă. Dinspre această orientare pozitivistă l-au atras, sau l-au retras, câte puțin unele particularități ale sale. Silviu Dragomir, care era un om de o extremă onestitate personală și științifică, a fost pe lângă atașamentul dovedit față de neamul său și un om atașat confesiunii sale. Așa s-a format, așa și-a început cariera și acest lucru se observă și din lucrările pe care le-a scris în legătură cu istoria religioasă. Aș spune că, în acest punct, atașamentul său, vrednic de respect față de confesiunea lui, l-a îndepărtat puțin de perfecta obiectivitate pe care, în mod

obișnuit, un istoric pozitivist o are, fără, însă, a cădea vreodată într-o polemică nefundamentată.

În ceea ce privește parcursul istoricului Silviu Dragomir după 1947, el a fost menținut la catedră foarte puțin timp, apoi prima mare epurare a cadrelor vechi de la Facultatea de Istorie l-a cuprins și pe el. Aici, i s-a întrerupt o carieră universitară care data din 1919 și pe care n-a mai avut prilejul s-o reia. Cariera i s-a întrerupt, deoarece a suferit o detenție îndelungată și grea, încât numai fizicul său deosebit de robust și antrenamentul anterior l-au salvat. Era un om căruia îi plăcea viața în natură, pescuitul, vânătoarea, excursiile. Chiar și la bătrânețe, avea o pălărie de pădurar, verde, cu pană, pe care o purta șmecherește, într-o parte și povestea cu multă plăcere de escapadele sale în munți. Cred, că această viață sănătoasă, de om robust, l-a readus printre noi într-o stare fizică și într-un tonus moral destul de bun. Ce a mai putut să facă, a fost să răspundă cu foarte multă conștiinciozitate la apelul Institutului de Istorie de a-și mai da concursul prin competența sa deosebită. A lucrat zi de zi, ca și cum nimic nu s-ar fi întâmplat, aceasta cam în ultimii 5-6 ani ai vieții, deoarece în 1962 o intervenție chirurgicală i-a pus capăt vieții înainte de timp. Omul era de o robustețe care promitea o viață foarte îndelungată și nu sfârșitul la 74 de ani.

Ce aș mai remarca din această carieră tardivă este că, fiind angajat la Institut, a fost invitat să participe la elaborarea primei versiuni a *Tratatului de Istorie a României*. L-am văzut la o dezbatere preliminară a tratatului în legătură cu Revoluția de la 1848, în aula Academiei Române, unde pe vremea aceea tronau oameni ca M. Roller și alții, ce impuneau o orientare antinațională istoriei noastre. Aici, l-am văzut pe Silviu Dragomir, sfidând, fără nici un fel de păreri impuse și ridicându-se cu hotărâre, chiar cu

vehementă, pentru a apăra justetea poziției poporului român din Transilvania în Revoluția de la 1848. Atunci, când se spunea că am fost vânduți Vienei, că românii n-au avut orizont, el a arătat lucrurile cu pasiune, vehementă, curaj și documentat, chiar o documentație prea crudă uneori.

Omul Silviu Dragomir m-a impresionat strâns legat de profesorul Silviu Dragomir, care prezenta originalitate. La cursuri, aș spune că nu era foarte atractiv, tocmai pentru această originalitate. Silviu Dragomir pregătea o lecție, în sensul că își forma fie pe hârtie, fie în intelect, o documentație, dar nu venea la lecție cu un punct de vedere finalizat. În fața noastră el începea să prezinte o teză, alta, un document sau altul, prezenta argumentele pro și contra încât îți făcea impresia că atunci își frământa, elabora concluziile și termina câteodată prin aceea că spunea: „Domnilor, o să mă mai gândesc, o să mai revin la problema aceasta“. Eu găsesc că în felul său – nu zic că era și pedagogic –, Silviu Dragomir era o personalitate originală la catedră, cel puțin pentru cursul pe care l-am audiat în anul I.

Cât timp am colaborat cu el, ceea ce m-a impresionat a fost că era o fire chibzuită, domoală, niciodată nu se hazarda de la prima impresie să susțină un lucru. Tot timpul, era dispus să-și confrunte părerile cu ale altora, chiar dacă acela se nimerea să fie profan în domeniu. Totdeauna cu bunăvoință, nu l-am auzit niciodată să reteze cuiva o opinie. L-am surprins câteodată zâmbind în fața unei enormități spuse de către noi, cei mai tineri, dar nu s-a exprimat, ci a spus că se va mai gândi. Era felul acesta domol care venea din originile ancestrale ale țaranului hunedorean. Nu că uneori nu putea să fie vehement, dar numai dacă era o cauză mare, așa cum l-am văzut la Academie, în fața întinării Revoluției române de la 1848 și a eroului său, Avram Iancu.

Asta atrage după sine și concluzia mea, anume că era un om foarte onest în ceea ce privește cercetarea științifică. Avea un suflet, în fond, sănătos, frust, de om puternic fizic cu calități ancestrale, străvechi, din adâncimile originilor sale.

SILVIU DRAGOMIR

– ÎNTÂLNIRI IDEALE

Sever DUMITRAȘCU
Universitatea din Oradea

Fiecare generație de studenți își are Clujul său. Eu voi scrie aceste rânduri – absolut *subiective* - despre Clujul „meu“, al studenției mele, al tinereților noastre (1957-1962/1964). Sunt rânduri scrise – cred eu, onest, cu răspundere, în lumina noii gândiri, „istoriografice“ pariziene, în lumina gândirii Simonei Weil și a lui T. Todorov, deci rânduri de *istoriografie de atitudine*. Aceasta e opinia noastră și nu dorim s-o impunem nimănui.

De la început e absolut imperios să specific două amănunte: voi scrie în primul rând despre acel spațiu *magic* al studenției mele, cuprins între Opera Română, Institutul Racoviță și Biblioteca Universității, Muzeul de Istorie – cum îi spuneam mereu Studii Clasice și Universitate. Și voi scrie cu certitudinea – împotriva oricăror voci zgomotoase „anticomuniste“ recente, că am fost o generație privilegiată. Cum să nu fim *privilegiați* când în locul *Analelor Româno-Sovietice* – Seria Istorie, începusem să citim noile reviste (cele *vechi* au fost toate desființate în 1948, când ne-a fost decapitată întreaga cultură națională). Noile reviste: *Analele Universității*, *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie*, *Acta Musei Napocensis*. Cum să nu fim privilegiati când în Clujul acelor ani – și anul 1958, al Festivalului și Concursului Internațional „George Enescu“, Filarmonica clujeană dădea concerte, ce dumnezeiești concerte sub bagheta lui Emanoil Ciomac,

prietenul lui Enescu! Și mai ales când deasupra Clujului universitar plutea geniul sufletului lui *Lucian Blaga*, duhul blândeții și omeniei celor care se întorseseră de la Sighet: *Ioan Lupaș* și *Silviu Dragomir*. Că unii – Alexandru Lapedatu și Gheorghe Brătianu *nu mai apucaseră* să se întoarcă de la Sighet. Nu mai apucaseră. Fuseseră toți acolo în *Academia Istoriografică* de la Sighet – ardeleanul Al. Lapedatu – președinte, acad. Gheorghe Brătianu, Ioan Lupaș – șeful secției de istorie a Academiei Române, savantul C. C. Giurescu, bucovineanul I. I. Nistor, aromânul Victor Papacostea, Zenobie Păclișanu, Sauciuc-Săveanu și alții. Să ni-i aducem aminte. Duhul omeniei lor – pentru mine – plutește și acum deasupra Clujului și va pluti mereu.

Dar mai eram – *încă o dată* – privilegiați pentru că noi, generația noastră, în acei ani de dezgheț, ai zisului „comunism“ (NB: Manifestul Comunist, a se înregistra, a apărut la *Tecuci*, nu la Paris în anul 1848!), de fapt de treptată, greoaie și grea redimensionare a anilor recâștigării demnității noastre naționale, învățam Doamne Dumnezeule, că Mare și Bun ai fost cu noi numai cu profesorii sau aproape numai cu profesorii școliți la școlile Occidentului, și o „iau” băbește de la istoria veche spre „noi”: *Constantin Daicoviciu* la Accademia di Romania, la Roma), *Nicolae Lascu* (la Accademia di Romania și la Paris, (la Fontenay aux Roses). *I. I. Russu* (la Accademia di Romania – la Roma), *K. Horedt* (și-a luat doctoratul cu K. Tackenberg la Bonn), *Ștefan Pascu* (școlit la Vatican la Roma, care putea fi el și „șpion”, dar „comunist” eu nu cred că a fost, în ruptul capului!), *Mihail P. Dan* (cu doctoratul luat la prof. Macurek, la Brno în Cehoslovacia interbelică), *V. Vătășianu* (cu studii în Italia), *David Prodan* (neșcolit în vest, precum C. C. Giurescu, dar spirit luminist, cu gândire de medievist occidental, cum puțini au fost în cultura românească), *Iosif Pataki* (un medievist școlit în instituțiile interbelice, de mare gândire), *Andrei Bodor* (școlit în Anglia la Oxford sau Cambridge, romanist de mare

forță și care ne-a predat cursuri speciale), *Camil Mureșan* (care n-a mai apucat să fie trimis la studii în Occident, dar nu este el autorul „occidental” al Istoriei Revoluției din Țările de Jos, din Anglia, a președinților americani-SUA, toate țări occidentale nu din Balcani!), mai tinerii *Bujor Surdu*, *H. Daicoviciu*, *Al. Husar*, *A. Stoica*, *N. Vlăssă*) și alții, poate mai puțini importanți pentru aceste rânduri, dar respectați de mine pentru că mi-au fost profesori, pe care nu-i mai amintesc. Acesta a fost privilegiul nostru de generație privilegiată. Și nu putem uita. Cum să poți uita când la Studii Clasice *te întâlneai zilnic* cu *Theodor A. Naum*, coborând scările, sau, cu *Silviu Dragomir* *împrumutând* cărți de la Biblioteca de pe strada *Napoca* a Institutului de istorie (stradă fostă Iorga, fostă Jokai, fostă ... dar mereu *prezentă* în sufletul nostru de studenți, de tineri cu păcatele și avânturile lor. Ca a fiecărei generații. *Nimeni* nu are – o știm bine – *două tinereți!*).

Atunci s-au petrecut, întâmplat, cele trei *întâlniri* ideale, „ale mele” cu *Silviu Dragomir*, era în vremea când bătrânul savant redacta capitolele pentru secolul al XVIII-lea, pentru *Istoria României* (ediția din 1960-1964), capitole „modernizate” de *David Prodan* (cum *scrie* o sursă, mai azi) și *Vlahii* – adică românii din nordul Peninsulei Balcanice și studiile despre românii din Munții Apuseni, publicate în colaborare cu un alt Domn al vremii clujene – *Sabin Belu*. Întâi l-am confundat cu profesorul *Ioachim Crăciun*. Înălți amândoi, osoși, purtând iarna căciuli de oaie, țuguiate, românești, abia apoi mi-am dat seama de deosebirea fizică dintre ei, dar întrezărindu-i mereu, și *AZI*, și mai ales citindu-le *Cărțile*, marile lor cărți și, astfel, respectându-i neprecupețit. Mai apoi, *Silviu Dragomir* mi-a acordat chiar și atenție, mă lua, uneori în plimbările sale spre casă sau spre Biblioteca Universității, când mergea singur sau însoțit de colegi de ai săi, mai ales de la Institutul de Lingvistică și Folclor (Muzeul Limbii Române al lui *Sextil Pușcariu*).

Într-una din acele zile „lăptoase”, cu ceață și cam răcoroasă cum sunt multe pe valea Someșului clujean, citeam în *Biblioteca de pe Napoca* (citeam liber și în *ASCUNS*), Ștefan Pascu, care lucra cu normă la Institut, că *fusese scos de la catedră*, mi-a aprobat o listă de cărți: medievale. Citeam Hammer, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, dar luam, că mă „aprovizionam” singur, de pe scara înaltă a rafturilor bibliotecii doldora de volume, pe *ascuns* și *Discursurile lui Titulescu* (1946) sau *Discursurile* lui F. D. Roosevelt (tot 1946) sau chiar *Supplexul* lui David Prodan – ediția 1948, unde, nu ascund, am rămas cam trăsnit când am citit că îl cita pe *Iosif Visarionovici Stalin*, trăsnit *nu* că îl cita pe I. V. Stalin, ci ca Iosif Visarionovici (cine nu crede să caute în ediție, să verifice!). Citeam așadar în Biblioteca cam goală (*nu* eram în sesiune) când Doamna Bibliotecară – și îi cer scuze cu mult respect că i-am uitat numele; nu l-am uitat pe al Doamnei Aquilina Tarnawski de la Studii Clasice, dar amândouă iubite și azi de mine și respectate (Dumnezeu să le binecuvânteze acolo unde se află) – deci, Doamna Bibliotecară a intrat din coridor în sala de lectură și ni s-a adresat (de fapt mi s-a adresat, că alții nu erau) cu o sinceră îngrijorare:

– Să nu-l aresteze pe Constantin Daicoviciu că l-au scos din casa lui pe... a spus un nume (pentru mine necunoscut și pe care l-am uitat pe loc), și i-a dat înapoi *casa* lui *Silviu Dragomir*. A urmat o tăcere adâncă. Ce era să spun eu. Dar ne-am uitat *lung* unul la altul și și-a dat seama că în sinea mea mă bucuram. Silviu Dragomir își primea locuința înapoi. Doamne Dumnezeule Mare... Și, după cum se știe nu l-au arestat nici pe Constantin Daicoviciu. Aranjase Costi ceva (așa era numit C. D., în cercurile intime!). Când ne întâlneam, pe coridor, în cabinet, la bibliotecă cu Silviu Dragomir îl salutam, dar cu mai mare bucurie. Și el devenise mai luminos la față, mai deschis. Nu l-am întrebat niciodată cum s-au întâmplat lucrurile. Era BINE că așa s-au petrecut.

A doua *întâlnire ideală* s-a petrecut la *Studii Clasice*. Profesorul meu Nicolae Vlassa, savantul neolitician și, îndrăznesc să afirm, prieten, m-a rugat să-l ajut să *clasăm* *piesele* aduse de arheologul Martin Roska (uneori a semnat *von Roska!*) de la Iosășel. Erau și mari *bolovani* de opal și alte piese, dintre care Nicolae Vlassa a ales și câteva splendide *piese musteriene*, cioplite admirabil. Eu nu m-am priceput și nici nu am dorit să studiez paleoliticul, dar am privit și citesc cu încântare studii despre acele *MILENII*, nu lungi, ci foarte lungi (cf. P. Chaunu, *Istorie și Decadență!*). Le scoteam din pivniță pentru că urma să se amenajeze Muzeul de Istorie a Transilvaniei și Nicu Vlassa le studia și eu priveam cu încântare la această *matematică umană!* După ce am terminat, am curățit locul și apoi, într-o altă încăpere am dat peste un *puhoi de cărți*, reviste, acoperite cu ziare. Alarmat m-am dus la Nicu Vlassa și i-am spus:

– Nu am terminat!

– Cum n-am terminat?

– N-am terminat, veniți să vedeți! Și atunci am dat peste o *mină de aur*. Erau acolo depozitate, scutite de vreme, nici dracu nu le-ar fi găsit „șarjele” aproape complete de cărți publicate la Sibiu, când Universitatea era în *refugiu*, din seria *BIBLIOTHECA RERUM TRANSILVANIAE*. Nemaipomenite! Cu bucurie am început amândoi să le vedem. Unele erau noi nouțe, netăiate, că nu mai apucaseră să le distribuie, dăduse peste NOI, anul 1944-1945 și mai ales următorii. Șugubăț, Nicu Vlassa m-a întrebat:

– Ce facem?

N-am zis nimic. A înțeles. S-a dus la Bătrânu (C. D.) și i-a spus. Și atunci Constantin Daicoviciu, era directorul Institutului de Istorie și Arheologie, și cu cine nu știu, a hotărât să fie *duse*, pe Napoca, la Institutul de Istorie. Și au fost duse cu camionul. Câteva transporturi. Atunci, *drept răsplată*, că *le-am manipulat* (dar cu mâinile *murdare de praf*) am primit și noi, ȘI

EU, câte un exemplar din seria completă a operelor publicate în BIBLIOTHECA RERUM TRANSSILVANIAE, la Sibiu.

Dar de ce au fost „DOSITE” la Studii Clasice? Răspunsul (pentru *cei interesați*) e simplu, pentru că Rectorul Sextil Pușcariu însărcinase pe decanul C. Daicoviciu cu mutarea LITERELOR (Facultatea) de la Cluj la Sibiu și apoi în 1945, din nou, l-a însărcinat cu mutarea de la Sibiu, la Cluj. La Studii Clasice, în pivniță, printre *bolovanii paleolitici* de la Iosășel s-au păstrat în siguranță, nu le-a căutat nimeni. Spre norocul nostru al tuturor! Eu sunt și azi (în deceniul *opt* al destinului meu pământean) fericit, și le citesc cu luare aminte. Un adevărat IZVOR de înțelepciune, știință și informații. Dau, doar, două mici exemple. Erau printre cărți și REVUE DE TRANSYLVANIE (Tome VII-IX, Sibiu, Roumanie, 1941-1943), masivă, avându-l ca Director pe Silviu Dragomir și Redacteur en Chef pe G. Sofronie, apărută sub egida: „PUBLIÉE LE CENTRE D'ÉTUDES ET DE RECHERCHES CONCERNANT LA TRANSYLVANIE EN COLLABORATION AVEC L'ASTRA, ASSOCIATION LITTÉRAIRE ET SCIENTIFIQUE”.

Semnau studii și articole: *S. Dragomir (REUNION de la Transylvanie à la Roumanie)*, *G. Sofronie*, *A. Ionașcu*, *O. Boitor*, *R. Căndea*, *A. Olteanu*, *P. Poruțiu*, *G. Negrea*, *Șt. Pascu*, *Ioan Lupaș*, *Gh. Brătianu*, *B. Varșik*, *T. Morariu* și *I. Crăciun* (v. acesta din urmă un necrolog: *Un génie créateur des Roumains: Nicolas Iorga (1871-1940)*).

Tot *atunci* am mai primit (printre întreaga *serie*!) și monumentală LA LITTÉRATURE ROUMAINE A L'ÉPOQUE DES LUMIÈRES, de Dimitrie Popovici (*BRT*, XII), editată de *Centrul de Studii și Cercetări privitoare la Transilvania*, Sibiu, 1945, 516 p.

Acest volum mai are un cântec. Cel primit ca răsplată (alături de întreaga *serie*, subliniez!) l-am *dat*, cu drag și prețuire lui Keith Hitchins și l-a dus în SUA, Illinois, pentru

studenții săi de la această universitate de stat, americană. Mai târziu, când cărțile s-au pus în vânzare (era nevoie de *bani*, pentru tipărirea Anuarului Institutului) un coleg, *l-am rugat*, mi-a cumpărat un nou volum, pe care-l păstrez și AZI, cu mare evlavie. Ori de câte ori mă lasă *vremile și sănătatea*, în duminicile triste și pâcloase orădene, citesc câte un capitol, mai bine zis, recitesc, că pe unele le-am *învățat pe de rost*. Doamne ce mari savanți ne-au mai vegheat studenția, tinerețile noastre clujene și pentru mine toate zilele cu care m-a învrednicit Dumnezeu până în clipa de față!

Păstrarea acestor *CĂRȚI* a fost un lucru sfânt! Pentru că atunci (1947-1949/1950) *s-au ars* bibliotecile: cea a Liceului „Samuil Vulcan” din Beiuș și de la *Magna Curia* din Deva (arse în spatele Sălii de gimnastică a Liceului „Decebal”), despre care pot depune însumi mărturie și la Tribunalul de la Haga! Deci *nu* era de șagă!

Mai târziu, orădean devenit, Profesorul Iosif Pervain, care știa tot, mi-a spus că trebuie să aducem biblioteca Silviu Dragomir de la Cluj la Oradea, la Institutul nostru universitar. Cum am mai adus și pe a Profesorului lingvist *Ștefan Pașca* sau a lui Ardeleanu-Senior, un dascăl din *Supurul* Sătmăruului. Biblioteca o cumpărase Institutul orădean și urma să fie adusă oficial, prin Anticariatul Cluj. Însărcinat de Prof. Iosif Pervain, elevul lui Dimitrie Popovici, m-am dus *în grabă*, la Cluj. Am văzut biblioteca și atunci am ales dintre cărți pe cele cu dedicație și i le-am înmănat Doamnei Flora Dragomir, în locuința lor din Cluj. Doamna Dragomir mi-a spus să le las între celelalte. Mărturisesc că le alesesem *pe cele de suflet*, cu dedicație să le păstreze și în *tinerețea mea* n-am fost de acord cu gestul Domniei Sale. Dar nu eu am avut dreptate (cele cu dedicație sunt la Oradea, un exemplu: *Siebenbürgen im Altertum*, de C. Daicoviciu cu dedicația ce n-o uit: „Domnului Profesor Silviu Dragomir, În semn de respectuos omagiu și aleasă prețuire”. Câtă dreptate avea Doamna Flora Dragomir,

că *ei* nu aveau moștenitori direcți și *cine știe* pe unde ar mai fi ajuns aceste veritabile *comori* de gând și suflet. Și nu e altfel! Când am adus la Oradea colecția *Aurel Lazăr* din Cluj, mai apoi, de la Valentina Lazăr, nora marelui fruntaș orădean, Doamna Valentina Lazăr mi-a atras atenția și asupra *CĂRȚILOR* de la demisol. I-am promis că le vom lua altădată. În ce mă privește nu mai știu unde sunt. Or fi pe undeva! Am mai săvârșit păcate și mi le asum. I. I. Russu vroia să-i aduc biblioteca la Oradea, pentru studioși, la fel Bucur Mitrea, numismatul bucureștean. Nu le-am adus. Și-mi pare rău! și *ACUM!* Nici nu prea puteam că mereu am fost *SINGUR*. Dar îmi asum *toate păcatele* și multe *ALTELE*. Cer doar iertare de la Dumnezeu.

Aceste trei *întâlniri ideale* cu Silviu Dragomir pe mine m-au marcat și trăiesc și azi sub *imperiul* lor. Toate legate de BIBLIOTECĂ. Știu, nu sunt chiar un *TERȚIAR*, într-o lume *holocenă*, dar prețuiesc cărțile, bibliotecile, fără să *mă bat*, *NU* mă bat, cu *INTERNETUL!*

Dar mai presus de toate, sunt acești *MARI OAMENI DE CULTURĂ* care mi-au marcat studenția, tinerețea. Fiecare generație își are dreptul la destinul său, pe care îl respect. Noi am fost *ATÂT DE PRIVILEGIAȚI* într-o vreme de *bădiuc* (= fontă). Spiritului acestor cărturari le-am închinat aceste rânduri, *așa cum sunt!* Frumusețea gândirii și acțiunii lor, pentru mine, plutesc deasupra Clujului, Clujul studenției mele, ori de câte ori mă abat în orașul de pe Someș. Mereu!

SILVIU DRAGOMIR ȘI FRITZ VALJAVEC (1936, 1939)

Stelian MÂNDRUȚ

Institutul de Istorie „George Barițiu“ din Cluj-Napoca

Situată favorabil, din punct de vedere geografic în partea central-sudică a Germaniei, capitala Bavariei epocii interbelice beneficia de o nodală așezare geostrategică și comercială, de veridică „placă turnantă” în facilitarea relațiilor economice și politice dezvoltate între centrul și sud-estul continentului. În același timp, Münchenul deținea și un loc/rol de însemnat mediu academic/universitar, prin seria de instituții de cultură și știință, care, impulsionate de o aparte propensiune locală, au condensat specific menirea de citadelă spirituală – civilizatorică, prin tocmai seria de centre de cercetare inaugurate în diferite domenii de activitate.

Apărut în siajul așezămintelor similare fondate la Berlin, Leipzig etc., cel inaugurat în vara anului 1930¹, încerca să acrediteze o dublă viziune de studiu, datorită sporitei preocupări față de germanitatea, compact unitară în centrul Europei, creionată însă într-o net dominantă optică areală. Drept imediată consecință, îmbinarea eficientă a factorului politic și științific fusese evidențiată de setul de lucrări cu tentă popularizatoare, tocmai în intenția de a extinde limitele militantismului la mijlocul deceniului patru interbelic, când evoluția institutului suporta benefice

¹ Vezi în *Südost-Institut München. 1930-1990. Mathias Bernath zum siebzigsten Geburtstag*. München, 1990; *Südost-Institut München. 1930-2005. Edgar Hösch zum siebzigsten Geburtstag*. München, 2005.

modificări manageriale prin implicarea unui tânăr specialist, pe nume Fritz Valjavec².

Anii de studiu universitar în orașul de pe Isar (1930-1934) au avut repercusiuni pe seama acestuia atât prin încercări exersate pe tema extinderii influenței germane în sud-estul continentului, cât mai ales prin contribuția proprie, ca membru extern (1931) și, ulterior intern (1935) al centrului de cercetare, în schimbarea viziunii referitoare la situarea „germanității” în spațiu și timp. Rapida sa evoluție meritocratică se datora acum tocmai unui cumul de factori între care figurau calitățile proprii, un dezvoltat sistem de relații sociale, și, aportul datului politic după 1933, odată cu instaurarea regimului dictatorial.

“Südost-Institut” a dobândit treptat prestigiu prin suita de abordări de istorie medie/modernă/contemporană despre statele din vecinătate și cele balcanice, prin îmbinarea unor componente de natură etnografică, geografică și istorică, strict circumscrise tratării evoluției elementului de germanitate din aria prospectată. Odată cu anul 1935 se dezvoltase faza de mobilizare a germanității în spiritul științei militante, prin concretizarea acțiunii de propagandă culturală sub forma rețelelor de biblioteci, reviste și nuclee de specialiști formați în varii târâmuri.

Intenția asumată și validată de F. Valjavec în coordonarea activității tipografice a instituției și inițierea revistei de profil, cu nedisimulată sarcină de a capta și concentra atenția istoriografiei sud-est europene asupra problematicii germanității, - în calitate de „organ al disputei științifice la obiect și al colaborării între popoare”, - fusese împlinită de periodicul intitulat “Südostdeutsche Forschungen” (1936). Acesta a fost meditat și făurit într-un spirit de apriorică obiectivitate,

² Detalii despre viață și activitate, în *Südostforschungen im Schatten des Dritten Reiches. Institutionen. Inhalte. Personen*. Hg. von Mathias Beer und Gerhardt Seewann. München, 2004; László Orosz, *Fritz Valjavec (1909-1960) a két világháború közötti magyar-német tudománypolitikai kapcsolatokban*. Doktori disszertáció. Budapest, 2006.

permisibilă într-o „lume a naționalismelor exacerbate”³, cu scopul de a aprofunda germanitatea într-o delimitată arie continentală, modificată gradat prin implicarea altor culturi distincte, dar și de a facilita o comună scenă de manifestare a dialogului profesional între reprezentanții diferitelor spații vecine. Editorul – redactor responsabil se afla implicat, astfel, într-un soi de activism politico-științific pentru a centraliza și prelucra informațiile necesare, tocmai prin invitarea la conlucrare în cadrul publicației (articole/studii/recenzii) și la creșterea valorică a colecției “Schriftenreiche/ Veröffentlichungen” (1933), apelând la sistemul de relații colective și personale, extins în spațiu și timp. Șansa de reușită a revistei se datora acum datului de incontestabilă reprezentativitate generat de mănunchiul de remarcabili autori, germani și străini, dar și prin încurajarea și susținerea evoluției unor tineri și promițători cercetători din arealul central și sud-est continental.

Ființând drept un organ central al științei istorice germane privind tematica sus menționată, revista müncheneză germinase o bogată corespondență de specialitate⁴, întreținută de F. Valjavec cu colegii săi de breaslă în tocmai intenția de a facilita menținerea dialogului critic între semnatarii unor ipoteze, contradictorii și polemice, în formă și fond. Mesajul permanent exprimat de redactorul emitent consta în obținerea unor reale contribuții valorice în plan documentar și interpretativ, menite a valida ideea “dublei comensurări istorice”, atât a comunităților naționale germane din aria studiată, cât mai ales a popoarelor și statelor din zonă. F. Valjavec accentua constant necesitatea conlucrării optime în diferite variante de lucru, îndeosebi prin schimbul de informații la nivel personal și instituțional.

³ Vezi articolul intitulat: *Wege und Wandlungen deutscher Südostforschungen*, în “Südostdeutsche Forschungen”, I, 1936, p. 1-14.

⁴ Karl Nehring, *Der Briefwechsel von Fritz Valjavec. 1934-1950. Personen und Institutionen*, în: “Südost-Forschungen”, 53, 1994, p. 323-354; p. 326; S. Dragomir, 1936, 1939.

Cele două prime volume din “Südostdeutsche-Forschungen” au generat un sporit flux epistolar datorat tocmai reacției de acceptare/negare captată prin sondaje relevante de către echipa de editori din capitala Bavariei. Modalitatea de invitare la colaborare incumbase acum documentări preliminare referitoare la variabile nivele de aport exegetic, ori la reacții de acceptare/infirmary, dezvăluite în scris. F. Valjavec, manifesta deseori un interes special față de anumite figuri, interesante din varii motive, prin gesturi de curtoazie exprimate adesea sub forma expedierii lucrărilor sale proprii, drept stimul la cunoaștere prin lectură, dar și ca un oportun gest de detensionare a unor previzibile aprehensiuni. Strategia trudei de grup în viziunea sa, presupunea un echilibru între oportunități interne și externe, care să concure la augmentarea prestigiului revistei prin însăși sublinierea primordialității intereselor profesionale comune.

Prospectând consecvent „piața” cultural-științifică românească, editorul revistei de la München a reținut în deopotrivă măsură atât posibile cooperări survenite din partea unor emisari de vază în variate profile (N. Iorga, S. Pușcariu, C. Rădulescu-Motru etc.), cât și a unor studioși aflați în afirmare (Gh. I. Brătianu, C. C. Giurescu, P. P. Panaitescu etc.). Mediul formatic austriac și slav au impus, cu distincție, prezența lui Silviu Dragomir, exemplu dublat în răstimpul interbelic de etapa profesoratului la catedra de istorie a popoarelor din sud-estul european, la Facultatea de Litere și Filosofie a Universității clujene (1919), ca și de cea a savantului marcat de responsabilități în aria academică (director de institut, decan, editor de revistă științifică etc.) ori politică (ministru al minorităților, membru în Consiliul de Coroană etc.). Un posibil model participativ întrupat de savantul clujean, alături de mulți alții din centrele universitare autohtone, putea însemna un alt sporit gir de încredere științifică reclamat din partea tuturor contributorilor în favoarea realizărilor interpretative de înalt nivel valoric. Istoricul F. Valjavec își invita colegii români să-și exprime deschis punctele de vedere despre publicația de la München și gestionarea analizării trecutului în

spirit comparat și echilibrat, cercetarea germanității fiind reclamată în concordanță cu lărgirea comprehensibilității față de spațiul sud-est continental și trecutul formelor de viață proprii națiunilor din aria perieghezată.

Mesajele expediate frecvent în a doua jumătate a deceniului patru interbelic au inclus continue referiri la un firesc schimb de publicații, necesare a completa fondurile documentare dezvoltate la nivel de instituții academice. Recunoscută fiind precaritatea formei de stocare a informației primare și exprimat limpede dezideratul intenției de a se crea sectoare bibliografice, strict tematizate, privind literatura de profil, solicitările exprimate acum se refereau la concrete oferte de trimiteri/primiri de cărți și periodice, îndeosebi pentru a fi recenzate și introduse, astfel, în circuitul extins de specialitate. În acest context, se recunoștea importanța revistei clujene destinată străinătății prin tipărirea în limba franceză, ca și necesitatea sprijinirii unor tineri studioși, în validarea demersurilor de perfecționare, în mediile germane de adecvat profil.

Setul minim de corespondență și de o relativ apropiată constanță valorică, schimbat pe durata unui restrâns interval temporal – cifrat la toamna anului 1936 și debutul anului 1939 –, între istoricul german, aflat la debutul activității de cercetare în cadrul unui prestigios institut de profil în anii celui de-al III-lea Reich, și omologul său român, aureolat de prestanța contribuțiilor abordate interbelic cu privire la spațiul exclusiv sud-est continental, încorporează și dezvăluie inedite referiri despre cursul sinuos al travaliului efectuat de către ambele părți aflate în dialogul scris, în a se ralia demersului mai bune cunoașteri în palier academic, prin intermediul schimbului mutual de idei și informații, conținute în cărți, articole/studii, note/recenzii, atestând voința sesizabilă a omului de știință de a coexista pașnic, de bază argumentat științifică, într-un segment de Europă tot mai convulsionată de iminența declanșării conflictului armat la scară planetară.

ANEXĂ

I

Herrn

Prof.[essor] S. Dragomir

Klausenburg

21. Okt.[ober] 1936

V/F

Sehr verehrter Herr Professor!

Einer freundlicher Mitteilung Herrn Professor Petranus⁵ entnehme ich nicht nur, dass Sie unsere "Südostdeutschen Forschungen" richtig erhalten haben, sondern auch zu meiner Freude, dass das Unternehmen Ihren Beifall geefunden hat. Es würde mich freuen, wenn ich im Austausch gegen unsere "Südostdeutschen Forschungen" Ihre "Revue de Transylvanie"⁶ erhalten könnte. Nicht minder währe ich Ihnen verbunden, wenn Sie bei Gelegenheit für unser Unternehmen einen Beitrag liefern wollten.⁷

Mit den verbindlichsten Empfelungen.⁸

V. [semnătură olografă, n.n.]

(Nr. 28 C.d.)

⁵ Coriolan Petranu (1893-1945), istoric de artă, titular al Catedrei de istoria artei la Facultatea de litere și filosofie a Universității clujene(1919), unul dintre cei mai prolifici corespondenți și colaboratori români ai Institutului și publicației de la München.

⁶ Vezi în "Revue de Transylvanie". 1934-1944. *Bibliografie*. Cluj-Napoca, 1987.

⁷ S. Dragomir nu a publicat în revistă, vezi în *Südost-Institut....2005*, p. 17 (litera D.).

⁸ F. Valjavec recenzase lucrarea: Ioan Mihu. *Spicuiuri din gîndurile mele*. Sibiu, 1938 editată de S. Dragomir, în "Südostdeutsche Forschungen", 3, 1938, nr. 4, p. 865.

II

V/F/I

S.[eine]r Exz.[ellenz]⁹

Herrn

Prof[essor] Silviu Dragomir Bukarest 2. Januar 1939

Hochverehrter Herr Professor!

Herr Dr. Someșan ¹⁰, der auch an unserem Institut arbeitet, war heute bei mir, um mich wegen der Herausgabe seiner Studie über das Theissgebiet in Buchform¹¹ einen Rat zu erbitten. Da ich es für gut halte, über meine Ansicht auch Euer Exz.[ellenz] zu unterrichten, erlaube ich mir dies nachstehend mitzuteilen.

Die beste Möglichkeit der Herausgabe wäre die Veröffentlichung in der Schriftenreihe unseres Instituts oder als Beiheft unserer “Südostdeutschen Forschungen”, von denen ich mir das letzte Heft gleichzeitig zu übersenden erlaube. Auf diese Weise würde vor allem erreicht, dass die Studie die Verbreitung erlangt, die sie auf Grund ihres wissenschaftlichen Wertes und der Bedeutung des gegenstandes verdient. Wir würden vom Institut aus umso eher für eine gute Verbreitung der Abhandlung Sorge tragen können, da wir mit einem der grössten Verleger Deutschlands S. Hirzel in Leipzig, zusammenarbeiten. Ausserdem dürfte es m.[eines] E.[rrachten] zweckmässig sein, dass die Studie von einem deutschen Institut, bzw. von einer deutschen Institution herausgegeben wird. Ein weiterer Vorteil bei der Sache wäre auch der, dass wir eine für deutsche Verhältnisse sehr billige Druckerei haben, sodass sich die kosten in angemessenen Grenzen halten dürften. Ich wäre Euer Exz.[ellenz] sehr verbunden, wenn Sie die Gewogenheit

⁹ Între 1 februarie 1939 și 4 iulie 1940, S. Dragomir deținuse funcția de ministru secretar de stat pentru minorități în mai multe guverne din perioada “dictaturii regale”.

besäßen, in dieser Angelegenheit Herrn Dr. Someşan oder mit Ihre Meinung mitzuteilen.

Erlauben Sie mir, bitte, bei dieser Gelegenheit auch noch einiges über Herrn Dr. Someşan selbst zu sagen. Es wird Sie bestimmt erfreuen zu hören, dass Herr Someşan auf uns alle in München den vorzüglichsten Eindruck macht. Herr Someşan arbeitet auch sehr viel in unserem Institut und hat durch seine Auskünfte und Mitarbeit¹² schon sehr viel im Interesse einer verstärkten deutsch-rumänischen Zusammenarbeit auf wissenschaftlichem Gebiet getan, die M.[eines] E.[rrachten] noch im vielem stärker auszubauen wäre als bisher. Ich könnte mir keine bessere Möglichkeit zu einer Verstärkung der deutsch-wissenschaftlichen Beziehungen vorstellen, als wenn man regelmässig junge rumänische Forscher nach deutschland und gerade auch nach München, das ja vielleicht das wesentlichste Zentrum deutscher Südostforschung darstellt, schicken würde. Desgleichen wäre es nach meiner Ansicht von grossem Vorteil, wenn es vielleicht so eingerichtet sein könnte, dass Herr Someşan

Noch länger in München bleiben könnte, als es ursprünglich vorgesehen war. Das Missliche bei derartigen Studienaufenthalten ist nämlich, dass der Betreffende sehr oft gerade dann wieder seinen Aufenthalt abbricht, wenn die gegenseitige Fühlungnahme im Begriffe ist, enger zu werden.

¹⁰ Laurian Someşan (1901-1986), geograf, etnograf, şef de lucrări la Institutul de geografie de la facultatea de profil a Universităţii din Cluj (1937), ulterior titular al Catedrei de geografie economică la Academia de Înalte Studii Comerciale şi Industriale din Cluj (1939).

¹¹ *Die Theissebene. Eine natürliche Grenze zwischen Rumänen und Magyaren.* Hermannstadt, 1939, 107 p.

¹² Fost colaborator şi redactor la "Revue de Transylvanie", ulterior funcţionar ministerial, L. Someşan a fost trimis, în calitate de specialist în domeniul geografiei umane, cu o bursă a Academiei Române la Universitatea "Humboldt" din Berlin (mai-octombrie 1938) şi "Ludwig Maximilian" din München (până în iulie 1939).

Im 3. Heft der “Südostdeutschen Forschungen” das ich Ihnen in den nächsten Tagen zugehen lassen werde, finden Sie übrigens die Ausgabe der Aufzeichnungen von Ioan Mihu besprochen¹³. Ich würde mich sehr freuen, wenn Euer Exzellenz trotz Ihrer vielfältigen Inanspruchnahme die Zeit fänden, für uns einen Beitrag beizusteuern. Für die “SODF” wäre das eine hohe Auszeichnung, für mich persönlich eine grosse, herzliche Freude¹⁴.

Anlässlich des Jahreswechsels erlaube ich mir schliesslich noch die besten Glückwünsche auszusprechen. Möge das neue Jahr für Sie besonders schaffensreich werden!

Mit den verbindlichsten Empfehlungen bin ich Ihr aufrichtig ergebener,

F. Valj.[s. o., n.n.]

(Nr. 144 C.d.)

III

ROMÂNIA
PREȘEDINȚIA
CONSILIULUI DE MINIȘTRI
COMISARIATUL GENERAL
PENTRU MINORITĂȚI
CABINETUL
COMISARULUI GENERAL Bukarest, den 23. Januar 1939

Hochverehrter Herr Professor,

Ihr wertees Schreiben vom Anfang dieses Monates hat mir eine grosse Freude bereitet. Gestatten Sie mir, dass ich Ihnen für die Wünsche zum Neuen Jahr herzlichst danke und sie mit den wärmsten Glückwünschen meinerseits erwidere.

¹³ Vezi nota 8.

¹⁴ Vezi nota 7.

Ich freue mich sehr über die so freundliche Beurteilung und Wertschätzung, die die Arbeit Herrn Someșanus über dass Theissgebiet bei Ihnen gefunden hat. Herr Someșanu war ein Schüler unserer Klausenburger Universität, an der er auch weiter tätig ist. Die Berührung mit deutschen wissenschaftlichen Kreisen und insbesondere mit Ihrem Institut, das sich das Studium der probleme unserer Gegenden besonders anlegen sein lässt, wird ihm sicher von grossem Vorteil sein und ich hoffe es wird sich ermöglichen lassen seinen so nutzbringenden Aufenthalt in Detuschland zu verlängern.

Was den Druck und die Verbreitung seiner Studie betrifft, so weiss ich den wirklichen Gewinn, den ihre Veröffentlichung in der Schriftenreihe Ihres Institutes bedeutet, zu würdigen und fühle mich Ihnen für diese Lösung sehr verpflichtet¹⁵.

Ich danke Ihnen sehr für Heft 3 der “Südostdeutschen Forschungen”, das sicher bald eintreffen wird. Ihre Bemühungen alle für un sere Gegenden kennzeichnenden Probleme zu umfassen, bedeutet einen tatsächlichen Nutzen für die Förderung der wissenschaftlichen Forschung. Ich hoffe, dass sich unsere Beziehungen durch den Austausch von Forschern, insbesondere aus den Reihen der Jugend, und von Schriften, immer enger und fruchtbarer gestalten werden.

Indem ich Ihnen nochmals meinen wärmsten Dank sage verbleibe ich mit aufrichtigen Grüssen, Ihr ergebner,

Prof.[esor] Silviu Dragomir [s.o., n.n.]

Fritz Valjavec and Silviu Dragomir (1936, 1939)

¹⁵ Vezi nota 11.

**SILVIU DRAGOMIR, REDACTOR LA
„GAZETA POPORULUI“ (1918-1920),
COLABORATOR LA „VOINȚA“ (1921) ȘI
„SOCIETATEA DE MÂINE“ (1924)**

Gelu NEAMȚU

Institutul de Istorie „George Barițiu“ din Cluj-Napoca

Voi începe cu o notă de subsol. Pe când eram student, prin anii '60, când veneam la biblioteca Institutului, am avut privilegiul să-l văd în carne și oase pe marele magistrul, pe Silviu Dragomir.

A fost un moment de viață de neuitat. Ținuta sa mândră, aproape falnică, m-a marcat. Să-l vezi urcând treptele Institutului, înalt, cărunt, cu un baston în mâna dreaptă, a fost ceva unic. Nu-l știam decât din bibliografia de student, dar îl priveam ca pe un uriaș, ca pe o instituție. Îmi vorbise despre dânsul, Alexandru Neamțu, care fusese și el în refugiu, la Sibiu.

După vreo cinci ani, destinul mă aduce în calitate de cercetător la Institutul de Istorie din Cluj. Silviu Dragomir nu mai era. Era în schimb soția dânsului, Flora, jos, la parterul Institutului, ușă-n ușă cu biroul în care am fost instalat, alături de Hilda Mureșanu și Ileana Bozac. Pompiliu Teodor „mă preluase” și îmi călăuzea pașii în cercetare. Era în relații foarte strânse cu d-na Flora și mereu venea în vizită, ducând îndelungi tratative cu dânsa, misterioase pentru mine.

Apoi îmi amintesc o vară agitată, cea a anului 1965, când directorul „adjunct”, mi se pare, de pe vremea aceea, Victor Cheresteșiu, umbla agitat prin tot Institutul, de jos până sus, și de sus până jos, ținând în mână volumul proaspăt tipărit

al lui Silviu Dragomir, „*Avram Iancu*”. Era tulburat și nervos. M-a prins în biroul mare (azi al d-lui Remus Câmpeanu) unde era și Jordáky Lajos.

Bombănea revoltat: „O carte naționalistă! Un istoric burghez ...!” Apoi, cu Egyed Ákos, cu Benkő Samo, și cu Jordáky Lajos, intrau în nesfârșite conclavuri la care personal, ca tânăr cercetător, ca să nu zic „mucos”, nu mai aveam acces...

Mult, mult mai târziu le înțelegeam eu indignarea. Desigur, Pompiliu mă îndemna să citesc cartea lui Silviu Dragomir și să învăț din ea. Din salariul meu minuscul de pe vremea aceea, mi-am cumpărat-o totuși. O am și astăzi, o țin cu evlavie, deși e ferfeniță. E timpul meu remanent care îmi aduce în fața ochilor, și acum, figura măreață a marelui magistru.

Dar să trecem la „Gazeta Poporului”, o gazetă modestă, cu o apariție de o dată pe săptămână, duminică. Acum douăzeci și doi de ani (22), am început să fac o monografie a acestei gazete, dar destinul, în speță Ștefan Pascu, directorul Institutului și Pompiliu Teodor m-au îndemnat să-i cedez fișele unei tovarășe de la Sibiu (cred că era ceva mare activistă) care avea nevoie urgentă de o lucrare. Ulterior am și ajutat-o, am îndrumat-o să o facă, după care, „Gazeta Poporului” mi-a ieșit din zona interesului și am uitat de ea.

Însă, cu ocazia Sesiunii închinată marelui istoric, recitind-o, mi s-a părut interesantă. Și dacă până acum aveam rezerve față de termenul de „revoluție” folosit cu privire la 1918, pot să spun că l-am îmbrățișat total și înțeleg mult mai adânc evenimentele de acum 90 de ani ...

„Gazeta Poporului” este un *document* excepțional care ne aduce în față „*starea de spirit*” autentică a acelui eveniment unic – *înfăptuirea idealului Marii Uniri*. Să ne înțelegem; în demersul meu, nu e vorba de cuvinte frumoase, patriotarde, care sună bine din coadă pentru a întreține cine știe ce naționalism. Este vorba doar de o apreciere corectă față de o gazetă aproape necunoscută.

Gazeta oferă sânge, sudoare, foame și destine frânte. „*Gazeta Poporului*” este un document veridic și dezvăluie o lume fascinantă care se zguduia atunci amarnic; era *manometrul* unui cazan sub presiune care stătea gata să explodeze. Era expresia unui popor zăgăzuit ce se zbătea între disperare și speranță ...

Numărul 1 al „*Gazetei Poporului*” apare pe 6 ianuarie 1918, la inițiativa a doi profesori și un catehet de la Seminarul ortodox din Sibiu, toți 3 doctori: Nicolae Bălan, Silviu Dragomir și Ioan Broșu.

De fapt istoria *Gazetei* este și istoria unei prietenii. După aproape patru ani de război, de foamete și de alte privațiuni, toți „trei mușchetarii” și-au început ofensiva. Toți trei întrevedeau marile schimbări pe care și-au propus să le consemneze în ciuda unei cenzuri înăbușitoare ce pieptăna multe pagini lăsându-le cu întinse răni albe care dureau atât pe editori, cât și pe cititori.

Acele pete albe, cum mărturiseau mai târziu redactorii, constituiau articole în care scriseseră adevărul cu sânge din sângele lor așa cum îi „învăța inima”... În articolul program al *Gazetei* din primul număr se scria: „...ne vom da silința să ne păstrăm mai presus de toate, fețele cinstite și mâinile noastre nepângărite de nicio nedreptate.

Neamul nostru, are nevoie acum mai mult ca niciodată de lumina și puterea învățăturii. Și pentru ca să ne luminăm, trebuie, vezi bine, mai întâi de toate să știm bine ce vrem și ce ne stă în putință a face. Omul este sub vremi și tărie asupra lor nu are, dar cu toată această opreliște și împedecare a vremilor, noi vom sta tari și împetriți ca stânca vom căuta la fața și arătarea lor. Sunt proroci drepti în lumea aceasta, iar alții mincinoși, și mare va fi câștigul omului dacă va putea să-i deosebească!”

Era limpede că *Gazeta* venea să umple un gol și că ea voia să ofere hrană spirituală mulțimilor oprimite și aduse în

ultimul hal de disperare. În acele momente cruciale ale istoriei, redactorii „Gazetei Poporului” voiau ca românii să-i deosebească pe proorocii mincinoși de proorocii adevărați. Și cu o promptitudine remarcabilă, avântul celor trei tineri ce voiau să schimbe lumea, este tăiat de autorități, care au acționat prin unealta lor, prin Vasile Mangra.

La un an după apariția „Gazetei Poporului” și la tot atâta vreme după acțiunea de represalii a vechii stăpâniri, redactorii își aminteau: „Abia începuse să apară, acum e anul, *Gazeta Poporului* și deodată s-a dezlănțuit asupra întemeietorilor ei furia urgisitului Vasile Mangra, pe care baionetele jandarmilor lui Tisza îl ridicaseră pe scaunul vlădicesc de la Sibiu. Trădătorul de neam, înhămat la carul grofului Tisza nu putea suferi munca celor ce voiau să țină trează conștiința națională în popor, luminându-l cu scrisul lor și întărindu-i nădejdlile de viitor. Mai întâi a luat la întrebare pe întemeietorii gazetei, „i-a oprit de-a mai scrie – fie pe față, fie pe ascuns – în coloanele gazetei” (Vezi și anexa III).

N. Bălan, S. Dragomir și I. Broșu erau acuzați în document că „propovăduiesc un spirit intransigent” care face „imposibilă armonia și îi aduce în conivență cu dezertorii și cu trădătorii de patrie”. În 13/25 ianuarie 1918 cei trei răspund acuzelor că ei au scris la gazetă fiecare, potrivit specialităților lor.

S. Dragomir arată că a scris un singur articol (de altfel l-a și semnat) în care a schițat pe scurt părerile unui tânăr istoric ungur. De fapt, era o recenzie, intitulată „Un cuvânt înțelept” la o carte a lui Pethő Sándor despre Revoluția de la 1848-49, în care acesta aprecia că ridicarea românilor a „pornit din păturile largi ale poporului și a fost pe deplin îndreptățită, deoarece căutau recunoașterea drepturilor cu care trebuie să fie înzestrat fiecare om”. Greșala dominanților, constată Silviu Dragomir, trebuie căutată în faptul că „n-au îmbiat pacea, până când erau tari, ci prea târziu, numai în clipa căderii lor” (vezi Anexa I).

Când Silviu Dragomir este întrebat dacă nu cumva consideră că această activitate extrașcolară nu cadrează cu poziția de profesor seminarial, răspunsul său este că dacă „i se va arăta vreun paragraf al legilor și al regulamentelor care să-l oprească de a colabora la anumite gazete cu articole istorice ori culturale, atunci nu va ezita nici o clipă de a se conforma” și a nu mai scrie.

Deși Silviu Dragomir nu mai semnează nici un articol până la 1 Decembrie 1918, la fel ca și Nicolae Bălan și Ioan Broșu continuă să scrie, deși toți trei au fost amenințați că vor fi dați afară din slujbe și, eventual, vor fi trimiși pe front.

Noi am încercat să depistăm articolele scrise în „Gazeta Poporului” de S. Dragomir și credem că am identificat 29 de articole, pe care le vom publica mai târziu într-o culegere separată. Numărul acestor articole este exact același cu numărul celor scrise de Nicolae Bălan, tot fără a și le semna.

La Nicolae Bălan avem, însă, însemnările lui din care aflăm cu precizie care au fost articolele sale. În ceea ce-l privește pe Silviu Dragomir a trebuit să le selecționez pe bază de conținut, limbaj și stil.

Următorul articol semnat de Silviu Dragomir va apărea abia la 1 Decembrie sub titlul de „Sărbătoarea de la Bălgrad” în nr. 48/1 decembrie 1918 (vezi Anexa II). E un document unic și acesta, care se încheie cu predicția că *„adunarea de la Bălgrad se va prăznui pururea, din neam în neam, ca cea mai sfântă sărbătoare a poporului românesc”*. [s.ns. – G.N.]

După Unire, cei trei redactori: Nicolae Bălan, Silviu Dragomir și Ioan Broșu mai semnează un articol comun, intitulat „În casa noastră”, în care își revarsă bucuria că acum (în 3/16 febr. 1919) dispun de propria lor tipografie. Toți trei gândesc la fel: „Și-acum la lucru cu toată îndârjirea! Ne-așteaptă îndatoriri multe cărora trebuie să le răspundem și

idealul ce ni l-am pus drept țință este încă departe, plutind în zare. De dragul poporului, al sătenilor, am tipărit cel dintâi cuvânt în gazeta noastră; tot pentru popor vor munci și roatele mașinilor ce le pornim la drum. Tipografia cea nouă, al cărei nume am hotărât să fie „Carpații”, această icoană a suferințelor și izbânzii unui neam întreg; va fi tipografia dorințelor, gândurilor și nevoilor mai de seamă ale poporului nostru”.

Viața, destinul, noua Românie, hotărâsc altfel, Nicolae Bălan va fi hirotonit mitropolit, Ioan Broșu este ales deputat în cercul Iliei cu programul partidului generalului Averescu, iar Silviu Dragomir este chemat la Cluj pentru a-și urma vocația universitară.

Aici la Cluj, Silviu Dragomir începe o nouă viață. Ca profesor universitar, colaborează la ziarul independent „Voința” cu articole care tratează evenimentele din Rusia bolșevică (vezi Anexa V), articole extrem de cumpătate și care nu credem că au jucat vreun rol în arestarea și întemnițarea sa de mai târziu.

Colaborarea lui Silviu Dragomir la „Voința”, în 1921, lărgiște câmpul de cercetare și așa destul de vast al publicisticii sale. Aici scrie articole cum sunt: „Criza comunismului”, „Alianța baltică”, „Sovietele și România” ș.a.

Dar spiritul polemic și-l ascute Silviu Dragomir în dispută cu vechii săi inamici șovini. Scrie recenzii la cărțile lor de istorie. Una dintre aceste recenzii este și aceea a cărții lui Jancsó Benedek, *Ardealul care moare ...* Este antologică (vezi Anexa IV).

Silviu Dragomir constată că Jancsó Benedek, trăiește tot în trecut, cam prin anii 1890. El nu vrea să vadă uriașul progres pe care l-a făcut poporul român în ultimele decenii. De altfel nici nu se poate aștepta așa ceva de la el. A fost un istoric lipsit de obiectivitate începând cu celebra sa carte *Lupta noastră pentru libertate și aspirațiunile daco-române*,

pe care S. Dragomir o apreciază fiind ca de o „insolență fără de pereche, pentru că frământările de la 1848-49 sunt expuse denaturând faptele, urâțind și batjocorind pe înaintașii noștri”.

„Criza comunismului” este și el un articol savuros în care analizează concesiile făcute de V. I. Lenin prin instaurarea N.E.P-ului. Criza comunismului, scrie S. Dragomir, se produce, „ca la oricare dintre partidele burgheze, din nemulțumirea legitimă cu modul de guvernare, și administrare a țării și dacă de astădată, s-a putut evita o sciziune, la cel mai apropiat prilej, crescând nemulțumirile, vor crește de bunăseamă și șansele dezbinării partidului”.

„Criza comunismului” a început, conchide Silviu Dragomir, în aprilie 1921 și „nu știm firește cât va ținea [din păcate a mai ținut circa 70 de ani – n. ns. G.N.], dar un lucru e cert: că ea va sfârși prin înlăturarea sovietelor, cari și-au săpat singure mormântul, sleind puterile economice ale țării”.

Ca publicist mult mai activ decât cum este în deobște cunoscut, profesorul universitar Silviu Dragomir, nu putea lipsi nici din paginile importantei publicații condusă de Ioan Clopoțel, „Societatea de mâine”.

Unul dintre articolele publicate aici, chiar în primul ei an de apariție (1924), merge pe aceeași linie polemică față de falsificarea istoriei practică de istoriografia maghiară. Este o recenzie la una dintre cărțile lui Szeekfű Gyula care denatura flagrant contextul și conținutul Revoluției de la 1848 din Transilvania (vezi Anexa VI).

Acum la încheiere, constat că abia dacă am putut atinge tema propusă. Important rămâne, însă, faptul că publicistica lui S. Dragomir, este încă un teren vast de cercetare și dacă el e un *istoric al ortodoxiei, al revoluției de la 1848, al Unirii celei Mari de la 1918*, este și un mare publicist. Articolele sale merită adunate fiindcă sunt extrem de serioase și alături de celelalte lucrări ale sale, îl definesc pe deplin, ca istoric cu o vastă cultură și un publicist de un real talent.

ANEXA I¹

Un cuvânt înțelept

Atât de rari sunt între noi oamenii cuminți și măsuțați la vorbă, cari se străduiesc să închiege legăturile dintre cetățenii de limbi feliurite ale Țării Ungurești, încât ne cade într-adevăr bine să auzim cuvântul lor din când în când.

Un scriitor tânăr, Pethő Sándor a scos nu de mult o carte, pentru ca să lumineze gândurile oamenilor, cari s-au luptat în răzmirița din anii 1848 și 49. Vorbind de români, el spune, că răscoala lui Avram Iancu a pornit din păturile largi ale poporului și a fost pe deplin îndreptățită, deoarece căutau recunoașterea drepturilor cu care trebuie să fie înzestrat fiecare om. „Craiul munților” a fost de bunăcredință, când a încercat să facă pace cu guvernul lui Kossuth, prin mijlocirea lui Dragoș. Dar greșeala ungarilor trebuie căutată în faptul „că n-au îmbiat pacea, până când erau tari, ci prea târziu, numai în clipa căderii lor”. Chiar și Kossuth s-a convins, că cea mai de căpetenie întrebare a statului ungar e împăcarea naționalităților, pe care de altminteri și un Széchenyi, Wesselényi, Eötvös și un Deák voiau s-o deslege, împărțind drepturi cu mâna largă.

Între bărbații de stat ai maghiarilor, zice Pethő, nu se găsea nimeni care să fi cunoscut temeinic gândurile naționalităților, ci în '48 se mulțumeau toți, cum fac și astăzi, cu înșirarea de vorbe mari și umflate.

Până aici păreriile învățatului ungar, la care noi mai adăugăm, că într-adevăr, dacă bărbații de stat ai ungarilor și-ar da silința să ne cunoască mai bine, nu s-ar naște între noi atâtea gâlcevuri și neînțelegeri.

Silviu Dragomir

¹ *Gazeta Poporului*, I, nr. 1/6 ian. 1918, p. 5.

ANEXA II²**Sărbătoarea de la Bălgrad**

Când îți vor ajunge, iubite cetitor, șirele de față sub ochi, în vechea cetate a Bălgradului se va desfășura cea mai măreață sărbătoare a neamului românesc. Vlădici vajnici, protopopi cu brăie roșii, deputați inimoși cu glasul de aramă, domni și țărani nenumărați, trimiși cu un gând și un suflet, se vor aduna pentru a rosti, în auzul lumii întregi, voința națiunii române din Ardeal și Ungaria. Mulțimea nesfârșită de oameni se va legăna în unde largi, ca holda verde la bătaia vântului de primăvară și din mii de piepturi va izbucni strigătul de mântuire, așteptat cu atâta dor.

Hotărârea adunării de la Alba-Iulia numai într-un chip se poate rosti.

„Voința nestrămutată a poporului românesc din Ardeal, Bănat, Ungaria și Maramurăș este, de a se alipi necondiționat la regatul României, sub stăpânirea glorioasă a Maiestăii Sale regelui Ferdinand I”.

Cred, că această mare hotărâre, prinsă în câteva cuvinte, pornește din inima fiecărui român. Moșii și părinții ne-au lăsat ca o scumpă moștenire nădejdea ei, iar frații și fiii noștri, sângerând chiar pe câmpurile de luptă, unde i-a mânat stăpânitorul străin, râvneau la înfăptuirea acestui vis dulce. După ce am învins atâtea suferințe și ne-am lămurit ca aurul în focul năcazului, adunarea de la Bălgrad aduce în sfârșit, neamului românesc sărbătoarea mare a învierii sale.

Nu demult se părea, că trebuie să ne întoarcem din nou la punctul din care am plecat și că vom fi supuși iarăș jugului vechi. Dar furtuna s-a risipit și iată, ne-am împărțășit și noi de darul sfânt al libertății. În sborul său minunat, șoimul pare, de multe ori, că face roate, stând pe loc. De fapt însă el, la fiecare

² *Gazeta Poporului*, I, nr. 48 din 1 Decembrie 1918, p. 2.

arc, pe care îl descrie, se înalță tot mai sus, pentru a-și lărgi vederea. În același chip s-a ridicat și poporul românesc spre culmile nebiruite, unde dreptatea strălucește în toată măreția sa.

Dar să ne oprim o clipă, să privim adevărul în față și să ne întrebăm, în toată liniștea, că oare ni se cuvine dreptul pe care îl cerem? Fără îndoială, că ni se cuvine, deoarece toate împrejurările sprijinesc dorința noastră și toate argumentele vorbesc în favorul cauzei românești.

Răsfoind cartea trecutului, ne încredințăm, că aceste plaiuri sunt locuite de români, din vremuri străvechi. De fiecare petec de pământ din munții și văile întinse ale Carpaților e lipită sudoarea acestui popor, a cărui obârșie se trage din cel mai vestit neam al lumii. Înainte cu opt sute de ani au izbutit ungurii să pătrundă în Ardeal. Au ocupat, mai întâi munții, ce ne despart de șesul Ungariei, apoi rând pe rând, s-au apropiat de văile Murășului și a Târnavelor, pentru ca să străbată, în cele din urmă, până spre piscurile cele mai înalte ale Carpaților. Strămoșii noștri se vor fi apărat, cât le-a stat în putință, dar totuși puterea lor fu înfrântă și pământul locuit de ei fu revărsat de noii stăpânitori. Istoria nu arată limpede, cum fură pe urmă, despoiați românii de drepturile, pe cari le-aveau și cât de îndelungat timp ne-a trebuit, pentru ca să plămădim din nou ideea unității naționale pe pământul strămoșesc.

Dar și puternice motive politice ne sprijinesc în năzuința noastră. Granițele României trebuie mutate acolo, unde sunt și granițele românismului. O cere aceasta interesul nostru, o cere dreptatea nepărtenitoare și ne-o făgăduiește pe deplin, evanghelia propovăduită de apostolul Americii. Poporul românesc nu poate fi constrâns să recunoască un guvern strein, pe care nu-l vrea, ci hotărându-și singur soarta, râvnește unirea politică cu frații săi, pentru a câștiga cea mai largă libertate.

Interesele românismului încă o cer aceasta. Inima noastră sunt Carpații, iar tăria noastră o formează cetatea

firească a Ardealului. Uitați-vă pe hartă ce-i Regatul român fără Ardeal. O bucată de pământ strâmtorată între coama munților și Marea Neagră, o jumătate de cerc, care așteaptă să fie întregit. Când vom fi noi stăpâni peste tot pământul românesc, nimeni nu ne va mai putea scoate, nici nu ne va mai putea încălca drepturile.

În afară de motivele cari ne îndeamnă să stăruim pentru hotărârea cea mare de la Bălgrad, mai rămâne și o datorie, pe care avem s-o plătim fraților noștri din Regat. Cu doi ani înainte, ascultând de șoapta inimii lor, ei s-au aruncat în cel mai crâncen război, ca să ne elupte libertatea. Câmpurile și văile Ardealului sunt pline de morții măreți, cari vor mărturisi tuturor urmașilor de jertfa uriașă, pe care au adus-o, pentru mântuirea noastră, frații din Muntenia, Oltenia și Moldova. Acum e rândul nostru să ne achităm de această datorie și să aducem un prinos de adâncă recunoaștere Majestății Sale, Regelui Ferdinand I, care ne-a iubit pe noi mai mult decât propriul său sânge.

Astfel, adunarea de la Bălgrad se va prăznuî pururea, din neam în neam, ca cea mai sfântă sărbătoare a poporului românesc.

Silviu Dragomir

ANEXA III³

„Gazeta Poporului” și Consistoriul lui Mangra

Abia începuse să apară acum e anul „Gazeta Poporului” – și deodată s-a deslănțuit asupra întemeietorilor ei furia urgisitului Vasile Mangra, pe care baionetele jandarmilor lui Tisza îl ridicaseră pe scaunul vlădesc de la Sibiu. Trădătorul de neam, înhămat la carul grofului Tisza nu putea suferi munca

³ *Gazeta Poporului*, II, nr. 2/12 ian. 1919, p. 3.

celor ce voiau să țină trează conștiința națională în popor, luminându-l cu scrisul lor și întărindu-i nădejtile de viitor. Mai întâi a luat la întrebare pe întemeietorii gazetei, pe urmă, *printr-un ordin trimis din consistoriul arhiepiscopal*, i-a oprit de-a mai scrie – fie pe față, fie pe ascuns – în coloanele gazetei.

Ca un rușinos document al vremii, din care se va vedea până unde poate scobori pe făptuitor păcatul trădării de neam, publicăm mai la vale ordinul consistorial.

Scrisoare de înmanuare a ordinului:

Nr. 369.917/8

Prof. sem. Preast. D. Dr. Nicolae Bălan în Sibiu

Ordinul Preaveneratului Consistor arhiepiscopal din 16 a lunii curente Nr. 341 Bis. ți se transpune în alăturare sub % în copie spre știre și conformare.

Sibiu, 22 ianuarie 1918

Dr. Eusebiu Roșca

Ordinul consistorial:

Onoratei Direcțiuni seminariale

Loco

Nr. 341/918 Bis

Onorată Direcțiune!

După cum lămurit s-a accentuat în ordinul din 3/16 ianuarie a.c. nr. 71, toți conducătorii firești ai poporului nostru de sus până jos trebuie să dovedească, și să arete prin toate actele, și atitudinea lor publică și privată, că lăpădând orice ecvivocitate, idei, și aspirații centrifugale din mintea și inima lor, vor să conlucre și stăruiască cu sinceritate pe toată linia pentru înfăptuirea armoniei sufletești între cetățenii patriei și închegarea lor în simțământul comun al iubirii de patrie. Organ

chemat și îndreptățit a supraveghia, și conlucra în primul rând la înfăptuirea acestui ideal, și de a risipi bănuielele și neîncrederea cercurilor conducătoare ale statului față cu patriotismul poporului român și îndeosebi al credincioșilor bisericii noastre, bănueli și neîncredere manifestate mai ales de la invaziunea vecinului regat România, cu părere de rău am primit informațiunea, că profesorii seminariali: Dr. Nicolae Bălan și Dr. Silviu Dragomir împreună cu catehetul Dr. Ioan Broșu s-au angajat la o acțiune politică nu numai incompatibilă cu poziția lor, dară și foarte periculoasă pentru institutul la care servesc și ale cărui interese datori sunt să le ocrotească și să le ferească de orice primejdie.

Faptul că au întemeiat și au pornit editarea unei foi politice sub titlul „Gazeta Poporului” cultivând și *propoveduind acelaș spirit* intrasigent, (vrea să zică intransigent, dar nu știe scrie nici cuvântul necum să aibă în suflet gândul intransigenței! N. culeg.) care face imposibilă armonia și *îi aduce în conivență cu desertorii și cu trădătorii de patrie*, a căror păcate trebuie să le espiem noi, cei ce am rămas credincioși chemării și datorințelor noastre – zic faptul acesta m-a hotărât să iau toate măsurile legale și disciplinare pentru a împiedica și a suprima această pornire primejdioasă institutului seminarial și în special instituțiunilor noastre bisericești culturale, de aceea am dispus să se declare profesorii numiți în două direcțiuni:

1. Dacă cu concursul lor s-a întemeiat și se redactează foaia politică „Gazeta Poporului” din Sibiu și
2. Dacă găsesc ei, că o astfel de activitate extrașcolară este compatibilă, mai ales în împrejurările de față, cu poziția lor de profesori seminariali.

În răspunsul ce au dat la protocol, ce s-a luat cu ei în 13/25 ianuarie 1918, la punctul prim evită a da răspuns pozitiv, la punctul cu da sau nu, că ei au scris numai articoli în acel ziar fiecare după specialitatea sa, prof. Dr. Silviu Dragomir arată, că

a scris un singur articol schițând pe scurt părerile unui tânăr scriitor ungar, iar profesorul Dr. Nicolae Bălan arată, că a scris două articole de cuprins religios.

La întrebarea primă, deci, dacă foaia s-a întemeiat și dacă se redactează cu concursul lor, dau răspuns evaziv, recunoscând implicite colaborarea lor.

La întrebarea a doua, anume dacă găsesc, că astfel de activitate extrașcolară este incompatibilă cu poziția lor de profesori seminariali, mai ales între împrejurările de față, profesorul Dr. Nicolae Bălan răspunde, că acea activitate a lui de a scrie în acea foaie este tot ce poate fi mai compatibil între orice împrejurări cu poziția și chemarea lui de profesor de teologie. Profesorul Dr. Silviu Dragomir răspunde, că dacă i se va arăta un paragraf al legilor și al regulamentelor noastre, care să-l oprească de a colabora la anumite gazete cu articole istorice ori culturale, atunci nu va ezita nici o clipă de a se conforma.

Aici urmează un îndemn de-a lucra „la ziarele actuale, cari nu fac politică intrasigentă”, apoi continuă așa:

Ca să conlucreze, însă, la înființarea și la susținerea unui ziar politic intrasigent cu chemarea, de a conturba armonia și buna înțelegere între cetățenii patriei, și *a provoca agitațiuni și neliniște*, mai ales între împrejurările grele de azi, aceasta autoritatea bisericească nu o poate tolera.

De aceea profesorii numiți sunt *strict opriți de a conlucra fie pe față, fie în ascuns la ziarul din chestiune „Gazeta Poporului”* și aceasta sub urmările de a se lua în contra lor în caz de a nu se conforma, *cele mai aspre măsuri disciplinare*, și aceasta în interesul instituturilor noastre bisericești, pe cari toți suntem chemați să le ferim de primejdie (ca bunăoară școlile populare! N. Red.)

Onorata Direcțiune este poftită a le da acest ordin consistorial în copie autentică, luând de la ei revers, care revers se va înainta aici.

Sibiu, din ședința Consistoriului arhiepiscopesc, ca senat bisericesc, ținută la 16 ianuarie 1918.

Vasilie m.p.

arhiepiscop și mitropolit

Dr. Octavian Costea m.p.

secretar cons.

Pentru conformitate cu originalul

Dr. Eusebiu Roșca

dir. sem.

ANEXA IV⁴

Ardealul care moare ...

O nouă carte a dlui Jancsó Benedek

În zilele trecute a apărut la Budapesta o carte voluminoasă, care poartă acest titlu semnificativ: *Ardealul, care moare*. De la cea dintâi până la cea din urmă filă a vastului studiu, care umple mai mult *ca 500 de pagini*, se desprinde o singură idee: *Ardealul unguresc, al jertfelor imense depuse de-o stăpânire aproape milenară, se duce, dispare, moare, iar pe ruinile artificiiilor pan-maghiare se înalță triumfătoare Transilvania românească*.

Este o satisfacție deosebită pentru noi, nu împrejurarea că dl. Jancsó Benedek, autorul acestei cărți, e silit a recunoaște falimentul politicii neghioabe, pe care a sprijinit-o până acum, ci mai ales faptul că un înverșunat adversar al poporului românesc, care ne-a studiat, ne-a calomniat, ne-a combătut și ne-a persecutat, vreme de aproape 40 de ani, a ajuns, în fine să vadă triumful adevărului și al dreptății. Căci, importanța

⁴ *Voința*, I, nr. 179 din 10 apr. 1921, p. 1-2.

acestui publicist săcui în luptele politice și mișcările culturale ale românilor din Transilvania și Ungaria, în ultimile patru decenii, depășește cadrele obicinuite.

Pregătit pentru cariera de profesor și adus la Budapesta, în anii tinereței, Jancsó Benedek, care cunoștea de acasă limba românească fu îndată îmbrățișat de ministerul instrucțiunii ungare, care îi ceru serviciile pentru a supraveghia școlile românești.

Dar, în aceeaș vreme, el deveni informatorul permanent al secției politice din ministerul internelor, care își constituise prin anii 1890 un birou special de urmărire a mișcărilor românești și, în fine, pentru a semăna fără încetare ura împotriva noastră fu angajat colaborator la „Budapesti Hirlap” unde cu o rară pasiune ataca problemele românești.

Nici talent și nici cunoștințele speciale nu-i lipseau acestui neîmpăcat adversar al neamului nostru. În 1892 făcu vreme de șase luni, o călătorie de studii în vechiul regat, pentru a studia, spunea dânsul, instrucția și starea culturală a României, iar în 1895 petrecu iarăși câteva luni la București, unde în biblioteca Academiei, răsfoi toate publicațiile, cari puteau interesa pe informatorul zelos al guvernului ungar.

În chipul acesta se pregăti Jancsó Benedek și pentru o activitate publicistică, a cărei unică țintă era desvelirea și combaterea aspirațiunilor naționale românești. În anul 1895 tipări cea dintâi carte din seria de studii, pe cari le încheie azi:

„Lupta noastră pentru libertate și aspirațiunile daco-române” în care ocupându-se de evenimentele anilor 1848-49, cu o desăvârșită lipsă de obiectivitate și cu o insolență fără de pereche expune istoria acestor frământări, denaturând faptele, mințind și batjocorind pe înaintașii noștri.

Cele două volume mari, pe cari le-a publicat în anii următori, tratează deja în mod pretențios, dar din punct de vedere unguresc „Istoria aspirațiunilor naționale române și starea lor actuală”. Această lucrare, tipărită cu ajutorul

ministrului Hieronymi și a societății Emke din Cluj, care-și mai continuă existența spre rușinea noastră. Nu este altceva decât o critică a istoriografiei române, înzestrată de autor cu o serie de observațiuni tendențioase. Dacă însă, din punct de vedere științific, aceste lucrări ale dlui Jancsó Benedek nu au nici o valoare, ele totuși au fost îmbrățișate cu căldură de știința și publicistica ungurească și au servit drept unic izvor de informație „autentică” pentru politicienii fostei Ungarii. Operile aceste au inspirat pe toți miniștrii unguri, cari de la Hieronymi și până la Tisza, au crezut indispensabile unele măsuri luate împotriva noastră și cred, că nu greșesc, dacă afirm, că și concluziile și soluțiile propuse pentru problema românească în faimoasa „Carte Neagră” întocmită pe seama minștrilor unguri și tipărită numai în 10 exemplare sunt a se reduce tot la dl. Jancsó Benedek.

În cursul războiului am avut încă odată prilejul să auzim glasul său de Casandră, care însă pentru noi de astădată era de cel mai bun augur. După pacea de la București, când se întoarse acasă din capitala noastră, unde se întreținuse vreme mai îndelungată, ca agent al poliției austro-ungare, mai publică un studiu despre „Transilvania și aspirațiile pan-românești” pentru a atrage încă odată atențiunea politicianilor unguri asupra pericolului daco-român. Se vede că pacea lor „biruitoare” nu-i asigurase totuși pe deplin, ci le strecurase o îndoială în suflet.

Acum după realizarea unității naționale române, publicistul ungur ar fi trebuit să renunțe de-a continua o operă zadarnică. Neastâmpărul său îl îndeamnă însă de a-și reedita exhibițiunile, cari nu mai pot strica nimănui, dar cari au darul să întunece privirea propriului său neam.

În recenta sa publicație, dl. Jancsó Benedek abia dacă știe să adauge ceva nou. Domnia sa trăiește încă tot prin anii '90 ai secolului trecut, nu observă uriașul progres, pe care l-a făcut poporul românesc, în ultimile decenii, pe toate terenele

vieții sale. Pentru a-și mângăia compatrioții, bătrânul acesta neputincios, ne mai aruncă, din preajma mormântului, o ultimă insultă.

Într-adevăr, Ardealul lui Jancsó Benedek moare. Stăpânitorii, cari ne-au legat în obezi, au dispărut și cultura ungurească sădită cu atâta stăruință, se stinge, deoarece niciodată n-a avut rădăcini în acest pământ hărăzit de D-zeu poporului românesc.

Totuși o datorie mai avem și noi față de acest muribund, care nu se mai poate salva: să-i scurtăm agonia.

Silviu Dragomir,
profesor universitar

ANEXA V⁵

Criza Comunismului

Ce mărturisesc fruntașii sovietelor, Lenin face concesiuni, astăzi capitalului mic, mâine capitalului mare.

După o stăpânire de trei ani și jumătate republica sovietelor rusești nu mai poate ascunde criza politică și economică în care se găsește. Nu este vorba numai de o divergență de păreri între Lenin și Trozki cu privire la realizarea unor anume puncte din programul comunist, ci de astădată conducătorii atotputernici din Moscova au în fața lor o opoziție organizată din elemente serioase.

La cel din urmă congres, al X-lea, al partidului comunist, care s-a ținut zilele trecute în Moscova, au ieșit la suprafață toate nemulțumirile, pe cari le-a produs regimul sovietelor.

⁵ *Voința*, I, nr. 183 din 15 aprilie 1921, p. 1.

Înainte de toate așa zisa „opoziție a muncitorilor în frunte cu Sliapnikow fost comisar al muncii, pretinde înlăturarea sistemului despotice de guvernare. Întregul partid și, deci, toată Rusia sovietică e condusă de un număr foarte restrâns de oameni, cari se află în „biouroul de organizare politică”. Unul din leaderii comuniști Rjazanow, a spus, cu prilejul congresului amintit, că acest biouro „aranjează adevărate orgii cu rezolvirea deosebitelor afaceri”, hotărând cu o linie de condei în chestiuni, cari au nevoie de o gândire mai matură.

„Era un timp”, spunea în vorbirea sa Sliapnikow, „când și cea mai mică hârtie adusă de organizațiile de partid la centru, se considera și rezolva. Acum e altminteri. Noi nu mai avem, în partidul nostru, nimic care să ne lege și nici unitate de idei și sentimente. Iată de ce s-a născut, tovarășe Lenin, ceea-ce voi numiți opoziția muncitorilor...”

Dar cum Lenin nu admite nici o opoziție în partid, adversarii săi trebuie să-și dea mare silință a dovedi, că nu reprezintă interesele micilor burghezi, cum erau învinuiți. „Opoziția muncitorilor” rămase, ce-i drept, în minoritate, dar conducătorii ei desveliseră lipsa de unitate a partidului, în care oamenii, se pare, că încep totuși a se desmetici. Criza comunismului se produce astfel, ca la oricare din partidele burgheze, din nemulțumirea legitimă cu modul de guvernare, și administrare a țării, și dacă, de astădată, s-a putut evita o sciziune, la cel mai apropiat prilej, crescând nemulțumirile, vor crește de bunăseamă și șansele desbinării partidului? Trebuie să recunoaștem însă, că ochiul deosebit de ager a lui Lenin vede clar izvorul nemulțumirilor din imperiul său, care le explică prin izolarea politică și economică a partidului și guvernului sovietic. De aceea își dă cu atâta zor silința de a incheia tratate politice și legături comerciale internaționale deoparte, iar de alta de-a împăca pe malcontenți cu concesiuni importante, cari se lovesc în capete cu principiile comuniste.

Așa spre pildă, legea nouă primită de al X-lea congres comunist cu privire la prestațiunea în pătura țăranilor însemna pur și simplu, o renunțare la principiile comuniste și la practica de până acum. În republica sovietică pâinea, forma un monopol exclusiv al statului. Toată recolta era măsurată și rechiziționată, iar țăranului i se lasă o cantitate minimală pentru hrană și pentru însămânțare. În schimbul cerealelor luate nu i se da țăranului decât o foarte redusă despăgubire, dar și aceea în moneda depreciată a sovietelor. La început țăranii se împotriviră în mod pasiv, așa că bolșevicii fură nevoiți a organiza adevărate expediții de rechiziție. Dar aceste măsuri nu fură eficace. Țăranii terorizați începuseră a reduce întinderea terenelor cultivate, așa că la al IX-lea congres al sovietelor Comisarul pentru agricultură Suvidevskij, cu mare îngrijorare anunță micșorarea pământului însămânțat, care poate aduce o nemaipomenită catastrofă. „Distribuția pâinii” de către soviete se face tot mai rar și în porțiuni tot mai mici, cum mărturisesc chiar gazetele bolșevice.

Iată de ce fură siliți reprezentanții comuniști a adopta un nou decret-lege propus de Lenin, în articolul 8 al căruia se spune: „Toate rezervele de produse agricole, cari vor rămâne agricultorului după-ce va fi plătit prestațiunea naturală formează *deplina sa proprietate* de care poate să dispună după plac. „Prestațiunea naturală va fi mult mai mică, decât ceea ce li se lua până acum țăranilor, ea va face cam 10-12 la sută din recoltă și se va fixa, în fiecare an, la începutul primăverii, pentru a îndemna populația agricolă să samene terene cât mai întinse. „În *propriul său interes*” spunea Lenin, „țăranul poate și e dator să samene cât mai mult teren, deoarece nu i se mai ia prisosul, ci numai o prestațiune cât se poate mai redusă”.

E problematic, însă, dacă aceste noi măsuri mai pot ajuta ceva. Se pare, că ele vin prea târziu, căci după cifrele date în zilele trecute de un specialist agricol al sovietelor în Pravda

(dl. Osinskij) imperiul rusesc are nevoie cam 199 și jumătate milioane puzi de sămânță pentru însămânțarea completă, câtă vreme, de fapt, nu are la dispoziție decât 23 milioane puzi, adică 12 la sută din semințele necesare, din care până la începutul lui April n-a putut fi transportat nici măcar 1 milion de puzi.

În asemenea condiții a abandonat Lenin principiul comunist și în ceea ce privește libertatea comerțului și naționalizarea întreprinderilor industriale. Câteva mari întreprinderi au fost desnaționalizate, în primăvara aceasta, pentru a se da exploatarea lor în mâna concesionarilor streini. Comunismul a distrus marea industrie care nu se mai poate reface decât cu ajutorul capitalului strein.

La a doua cuvântare, pe care a ținut-o Lenin la congresul al X-lea, a spus că „realizarea revoluției sociale în Rusia nu e cu puțință decât în cazul când ea ar fi sprijinită de țări cu industrie dezvoltată sau dacă ar ajunge la înțelegere cu țărănimia. Aceștia cer libertatea comerțului, care trebuie să li se dea. Din motive felurite naționalizarea gospodăriei a mers prea departe, deoarece între aderenții revoluției au fost mulți fanatici, fără de care nu se poate face nici o revoluție. Dar pentru a schimba psihologia țărănimii ai nevoie de mai multe generații. Libertatea comerțului trebuie înfăptuită cât de curând și întrucât e posibil cu ajutorul cooperativelor ... *Comuniștii n-au motive a se teme de întărirea micului capital*. Ei vor trebui să poarte grija, numai ca foamea de martiri, care slăbește proletariatul, să nu dăinuiească prea mult”.

Cu alte cuvinte Lenin însuș recunoaște, că stăpânirea sa a adus țara la marginea prăpastiei și că numai abandonarea principiilor comuniste o mai poate salva de catastrofă. El s-a întors cu fața din nou spre Europa și a făcut cel dintâi pas hotărâtor, care duce, cu certitudine, spre capitalism. Azi s-a împăcat, deocamdată numai cu capitalul mic, dar mâine va întinde mâna și capitalului mare.

Criza comunismului a început. Nu știm, firește, cât va ținea, dar un lucru e cert: că ea va sfârși prin înlăturarea sovietelor, cari și-au săpat singure mormântul, sleind puterile economice ale țării.

Silviu Dragomir,
profesor universitar

ANEXA VI⁶

Un răspuns scurt

Un mare istoric ungar, dl. Szekfű Gyula, ne face într-o carte nu demult apărută, o acuzație, care nu poate rămâne fără răspuns. Încercând să analizeze istoria celor trei generații decadente ale Ungariei (Harom Nemzedék, egy hanyatló kor története II. Kiodás, Bud. 1922) dinaintea războiului, dl. Sz. atacă și problema interesantă a raportului dintre unguri și români. Părerile lui Széchenyi, Kossuth, Wesselényi, pe cari ni le prezintă, sunt îndeajuns de bine cunoscute și la noi. Dar când vorbește de legislațiunea parlamentului unguresc de la 1848 surprindem următoarele constatări (pp. 222-224): „naționalitățile nemaghiare s-au împărțășit în aceeași măsură de libertățile liberale ca și ungurii. Cercetarea obiectivă istorică va recunoaște, că legislațiunea noastră din Aprilie a fost pentru naționalități cu adevărat binefăcătoare. Să presupunem, că ungurimea își fărâmițează de atunci și de bunăvoie, după naționalități teritoriul statului său și lasă în grija cantoanelor române, sârbești, slovace astfel formate aranjarea chestiunilor juridice private, de proprietate, comerciale etc.; din această abnegațiune ungară ar fi răsărit pentru masele naționalităților, în loc de libertate și umanitate, continuarea sau poate chiar

⁶ *Societatea de mâine*, I, nr. 36-37/25 dec. 1924, p. 713.

agravarea robiei medievale. Nici românii și nici slovaci și sârbii nu dispuneau de-o clasă mijlocie, care, stând pe temeiul liberalismului european, ar fi putut realiza eliberarea iobăgimei, introducerea impozitelor comune și proclamarea libertății religioase, a presei și a cultului. A depune în mâna lor soarta acelor naționalități, cari se aflau în stare primitivă, ar fi însemnat, a-i arunca drept pradă ori unui sistem de state medievale ori anarhiei. Aceasta o va recunoaște oricine a studiat manifestațiunile spiritului popular la românii din 1848 sau mentalitatea patriarhului Rajacici ori a banului Iellașici. Și dacă va exista vreodată istoriografie într-adevăr științifică, română, sârbească, slovacă, va recunoaște desigur, că poporul lor a fost împărțit de instituțiile liberalismului european deja atunci, când acesta, de sine, nu s-ar fi putut ridica la un grad superior de cultură”.

Cine citește aceste constatări ale d-lui Szekfű va recunoaște, că nici una din[tre] ele nu-i face onoare. Te întrebi mirat, cum poate un om de știință, căci astfel e cunoscut autorul pretutindeni, să debiteze asemenea neadevăruri și să manifeste atâta ignoranță? Căci, în ce ne privește, știm bine, că acordarea libertăților amintite nu a fost un act de mărinimie și nici dovada unei tardive înțelepciuni politice, ci a fost, în fața evenimentelor, cari presau, o necesitate imperios dictată. Rușinea de-a fi fost ultimul stat, care a șters iobăgia țăranului, i-ar reveni, de sigur, Ungariei, dacă țarismul moscovit n-ar fi existat în Europa. Iar încât privește sinceritatea legislațiunii ungurești e suficient a ceti corespondența celor mai liberali prieteni ai naționalităților din sânul poporului maghiar, pentru a ne explica, de ce legile bune și concepute în spirit liberal au fost aplicate, în cursul celor trei sferturi de veac, în așa chip, ca să stingă tot avântul popoarelor nemaghiare.

Istoriografia ungară, care s-a adăpat cu privire la evenimentele din anii 1848-49 numai din izvoarele prea puțin limpezi ale câtorva scriitori șovini, *nu are nici o lucrare*

temeinică și obiectivă asupra rolului pe care l-au îndeplinit naționalitățile nemaghiare în cursul acelor ani. Compilațiunile tendențioase ale unui J. Benedek au căzut demult în desuetudine. Se pare, deci, că dl. Szekfű profită de ignoranța în care oarbea istoriografia ungară, pentru a ne face să credem în a doua parte a afirmațiunilor sale cu privire la români, slovaci și sârbi.

Într-adevăr, democrația reprezentanților poporului român, și credința lor în necesitatea reformelor potrivite cu duhul vremii era cu desăvârșire sincere. Bărnăuțiu, Iancu, Papiu Ilarian, C. Roman, Barițiu și toți ceilalți din marea pleiadă de la '48 fac odată o apologie strălucită ideilor generoase ale timpului. Ei sunt purtătorii și martirii acestor idei, într-un timp, când, după justa observare a lui Szabó Ervin, între unguri, singur numai partidul lui Tancsics ar fi fost în stare să-i primească cu ideile lor progresate[iste].

Nu voim să întindem o polemică, ce s-ar părea poate odioasă învățatului maghiar și nici nu am dori să răspundem la disprețul său cu toate dovezile, pe cari, din fericire, le poate oferi istoriografia română. Enormitatea afirmațiunilor sale lipsite de orice temei științific o vede oricine cunoaște cât de puțin vechea Ungarie. Totuși îi reamintim un singur argument: stăpânirea română în Ardeal a știut să înfăptuiască deja până acum două din marile reforme anunțate la 1848: reforma agrară și electorală, cari au fost escamotate de generațiile pseudoliberală și pe cari oligarhia ungară nu le acordă nici astăzi cetățenilor săi acum toți cu buze maghiare.

Silviu Dragomir

DIN CORESPONDENȚA ISTORICULUI SILVIU DRAGOMIR CU VICTOR JINGA (1944)

Mihai D. DRECIN
Universitatea din Oradea

Victor Jinga, originar din Satulung-Săcelele Brașovului, s-a afirmat în România interbelică ca economist, universitar și om politic. Face parte din prima generație de tineri care, după studii în străinătate, făcute imediat după încheierea primului război mondial, se reîntorc în țară pentru a contribui la consolidarea instituțională, economică și politică a statului național unitar român. Absolvent al cunoscutului Institut Superior de Științe Economice Ca' Foscari din Veneția (1920-1925), unde își susține și doctoratul, în țară ocupă la început câteva locuri temporare de muncă ca profesor suplinitor de economie politică la Școala Comercială superioară de fete din Brașov, respectiv funcționar la Banca „Cetatea” din Brașov și „Creditul minier” din București. Între 1 iulie 1929 - 1 septembrie 1947, este cadru didactic universitar la Academia de Înalte Studii Comerciale și Industriale din Cluj, apoi din Cluj - Brașov. Va preda disciplinele: Introducere în economia politică, Istoria doctrinelor economice și Metodologia cercetării economiei. Din toamna anului 1926, devine membru al Partidului Național Țărănesc. Îl preocupă reorganizarea sistemului cooperatist din Transilvania și Banat, între 1929-1934 ocupând chiar funcția de președinte ales al Uniunii de Cooperative din aceste provincii. Ca om politic, membru al Frontului Renașterii Naționale și deputat în Camera

Deputaților, Victor Jinga va deveni subsecretar de stat în Ministerul Economiei Naționale în guverne ale anului 1939, răspunzând de cooperarea națională¹.

Politica revizionistă a statelor fasciste, mai ales a Ungariei, manifestată *in crescendo* după 1933-1934, a stat în atenția lui Victor Jinga atât ca economist cât și ca om politic. Parte din studiile sale vor aborda evoluția economică a Transilvaniei de-a lungul epocii evului mediu, a celei moderne, dar și în România interbelică. Pentru perioada istorică de până la 1918, Victor Jinga va demonstra eforturile și reușita românilor transilvăneni, în special a țărănimii, de-a se afirma și moderniza în plan economic, în pofida piedicilor puse de autoritățile nobiliare maghiare. Forța biologică și deschiderea țăranului român spre nou în domeniul tehnicii și organizării gospodăriei agricole i-au asigurat răzbierea greutăților. Victor Jinga combate teoria conservatorismului țăranului român, infirmat de înnoirile pe care le aduce în munca sa, atât prin invenții personale cât și prin însușirea „noului” observat în munca conaționalilor sași sau unguri. În privința evoluției economiei Transilvaniei interbelice, Jinga combate cu argumente indiscutabile teza economiștilor și a istoricilor maghiari contemporani lui privind decăderea economiei Transilvaniei în general, a activităților lucrative a minorităților din provincie în special, în anii de după primul război mondial, deci sub administrația românească².

Nu întâmplător Victor Jinga devine încă din 1935, colaborator la „Revue de Transylvanie”, editată în 1934, la Cluj, de istoricul Silviu Dragomir. Revista, tipărită sub egida morală și materială a ASTREI, își propune să demonstreze, cu

¹ Vezi Mihai D Drecin, *Postfață* la volumul Victor Jinga, *Probleme fundamentale ale Transilvaniei*, Ed. Muzeul Județean de Istorie Brașov, 1995, p. 704-710, ediția a II-a.

² Victor Jinga, *La Transylvanie économique et la thèse revisionniste hongroise*, Ed. M. O., Imprimerie Nationale, Bucarest, 1935, 27 p.

argumente științifice din varii domenii, netemeinicia pretențiilor statelor revizioniste, în primul rând ale Ungariei față de Transilvania³.

Implicat inclusiv politic în efortul general al statului român în apărarea integrității țării, Victor Jinga va suferi enorm în urma triplei ciuntiri teritoriale a țării din vara anului 1940. Se va număra printre ultimele personalități politice și de cultură care va părăsi Clujul, urmându-și Academia Comercială strămutată la Brașov⁴.

Ca Rector al Academiei de Înalte Studii Comerciale și Industriale „Regele Mihai” din Cluj-Brașov (1942-1945), Victor Jinga va orienta cercetările colegilor săi spre aprofundarea trecutului Transilvaniei, inclusiv a celor douăzeci de ani de administrație românească. Se vor publica studii și cărți prin care se dovedea avântul economiei provinciei în timpul României Mari. În 1943 va înființa, în cadrul Academiei, „Institutul de Cercetări Economice și Sociale” și va relua editarea revistei „Observatorul social-economic”, seria a doua⁵.

Între „Centrul de Studii și Cercetări privitoare la Transilvania” înființat în 1942 în cadrul Universității „Regele Ferdinand I” din Cluj-Sibiu, având ca director pe Silviu Dragomir, și Academia de Înalte Studii Comerciale și Industriale „Regele Mihai” din Cluj-Brașov se va închea o strânsă colaborare științifică. „Centrul” de la Sibiu va dirija o serie de proiecte științifice cerute de Președinția Consiliului de Miniștri, Ministerul Propagandei Naționale și Ministerul Afacerilor Străine prin care țara noastră se pregătea să participe la Conferința de Pace ce urma să se desfășoare la încheierea

³ Sorin Șipoș, *Silviu Dragomir – istoric*, Ed. Centrul de Studii Transilvane, Fundația Culturală Română, Cluj-Napoca, 2002, p. 51.

⁴ Constantin Mustață, *File din Biblia Transilvaniei*, Ed. Daco-Press, Cluj-Napoca, 1944, p. 232-233.

⁵ Mihai D. Drecin, *op. cit.*, p. 713.

războiului. „Biroul Păcii” din cadrul Ministerului Afacerilor Străine coordona aceste demersuri⁶.

Victor Jinga și colegii săi Gheorghe Dragoș și Sabin Cioranu vor fi solicitați de „Centrul” de la Sibiu să publice în „Revue de Transylvanie” și să colaboreze la redactarea altor lucrări cu caracter economic. Rectorul Jinga răspunde cu promptitudine redactorului George Sofronie și directorului Silviu Dragomir. Patru scrisori, datate Brașov 15 ianuarie, 24 februarie, 3 martie 1944 și Satulung-Brașov 12 august 1944, ni s-au păstrat în Arhiva Bibliotecii Universitare „Lucian Blaga” din Cluj-Napoca fiind publicate de Stelian Mândruț⁷.

În Arhiva familiei Victor Jinga din București, foarte des răvășită și triată de Securitate în anii 1948-1963, s-au păstrat întâmplător două scrisori expediate de Silviu Dragomir lui Victor Jinga. Ele sunt urmarea discuțiilor și hotărârilor luate la Băile Herculane, în zilele de 21-23 iulie 1944, unde Mihai Antonescu, Vice-Președinte al Consiliului de Miniștri „a dispus întocmirea unui volum documentar despre <<Realizările românești în Transilvania în perioada dela 1918-1940>>. Lucrarea a fost încredințată Centrului de Studii Transilvane de pe lângă Universitatea din Cluj-Sibiu și va fi întocmită sub conducerea și sub supravegherea D-lui Profesor Silviu Dragomir, care a binevoit a accepta această însărcinare”⁸.

Prima scrisoare trimisă de Silviu Dragomir lui Victor Jinga, scrisă cu mâna, este datată 25 iulie 1944. După ce se

⁶ Stelian Mândruț, *Victor Jinga și „Centrul de Studii și Cercetări privitoare la Transilvania (1944-1946)”*, în vol. *Din viața și activitatea economistului profesor Victor Jinga. Culegere de studii*, Ed. „Mihai Eminescu”, Oradea, 1944, p. 51-59.

⁷ *Ibidem*, p. 56-57.

⁸ Scrisoare datată Băile Herculane, 23 iulie 1944, cu antetul „Roumanie. Ministère Royal des Affaires Étrangères. Direcțiunea Politică”. Adresată lui Victor Jinga, Rectorul Academiei de Înalte Studii Comerciale și Industriale Brașov, este semnată de Gh. Leéca, Secretar General. Vezi Arhiva familiei Victor Jinga, București (fond neorganizat).

invocă hotărârea de la Băile Herculane, se precizează că studiul trebuie să prezinte „toate realizările noastre din Transilvania, în perioada amintită, pentru a dovedi consecințele binefăcătoare, ce s-au produs în toate domeniile, ridicând nivelul cultural și economic al acestei provincii”⁹.

Silviu Dragomir îi lasă mână liberă lui Victor Jinga să-și constituie echipă de lucru pentru a redacta subcapitolul dedicat comerțului și industriei din capitolul „Viața economică a Transilvaniei”, dar și capitolul „Viața financiară și cooperatistă”. Se precizează cu exactitate ca materialul să nu depășească 48 de pagini, iar „expunerea ar trebui întemeiată însă pe cifre exacte, pentru a nu putea fi desmințiți de Unguri, care se pregătesc a ne înfățișa ca distrugători ai civilizației înfloritoare din Transilvania”¹⁰.

Cu multă eleganță, lui Victor Jinga i se sugerează ca surse de informații un studiu privind „situația întreprinderilor comerciale din Transilvania”, pe baza recensământului din 1930 și un alt material de aproximativ 200 pagini, realizat în anii 1939 – 1940 de dl. „Martalogu”, ce putea fi consultat la Președinția Consiliului de Miniștri, în „arhiva fostului minister al minorităților, director general Petre Bănescu”¹¹. Sumele necesare pentru plata onorariilor, respectiv pentru cheltuielile legate de strângerea materialului se lasă la latitudinea lui Victor Jinga. În finalul scrisorii se precizează că materialele solicitate trebuie întocmite în cel mai scurt timp, dându-se prioritate ducerii la bun sfârșit a comenzii guvernamentale.

La numai două zile de la expedierea scrisorii de mai sus, la 27 iulie 1944, Silviu Dragomir trimite o nouă scrisoare lui Victor Jinga. Bătută la mașină, având antetul Universității „Regele Ferdinand I” Cluj – Sibiu, Centrul de Studii și Cercetări privitoare la Transilvania, noua epistolă transmite

⁹ Arhiva familiei Victor Jinga, București (fond neorganizat).

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ *Ibidem*.

cam aceleași idei. Se detaliază doar conținutul capitolelor pe care colectivul de universitari brașoveni urmau să le redacteze, iar între colaboratorii lui Victor Jinga se nominalizează în mod expres profesorii Gheorghe Dragoș și Sabin Cioranu. În final, se solicită predarea pentru tipar a textului final între 20 august și 1 septembrie 1944¹².

În condițiile în care bombardamentele anglo-americane periclitați liniștea Brașovului, Victor Jinga răspunde foarte prompt scrisorilor primite. La 12 august îl informează pe Silviu Dragomir, că aproape toți colegii de la Academia Comercială au părăsit orașul „fiind împrăștiați în felurite locuri”, el însuși refugiindu-se în satul natal, Satulung-Săcelele Brașovului, de unde expediază scrisoarea¹³. Transmite lui Silviu Dragomir că Dragoș și Cioranu au acceptat să redacteze capitolele solicitate. Victor Jinga formulează și câteva observații și sugestii. În primul rând, crede că „spațiul rezervat economicului [este] prea restrâns”. Apoi consideră că „trebuie combătută teza unității economice a fostei Ungarii, funcțiunea hotarelor după concepția maghiară, că e necesară argumentarea pentru încadrarea economică a Transilvaniei în spațiul Dunării de Jos, etc.”¹⁴

Desfășurarea precipitată a evenimentelor politice interne și externe duc la căderea regimului antonescian și blocarea tipăririi volumului plănuir. Implicarea elitei intelectualității universitare românești în pregătirea unor materiale științifice bine documentate pentru intuița Conferință de Pace de după încheierea războiului dovedește responsabilitatea patriotică care o anima. Istoricul Silviu Dragomir și economistul Victor Jinga, cunoscuți universitari și oameni politici, s-au numărat printre cetățenii patrioți ai României vremii.

¹² *Ibidem*.

¹³ Stelian Mândruț, *op. cit.*, p. 57. Sabin Cioranu, bunăoară se retrăsese la Rășinari-Sibiu.

¹⁴ *Ibidem*.

ANEXE:

Domnule Rector,

Vă trimit aici adresa Ministerului de externe, care Vă roagă să primiți însărcinarea de-a întocmi, împreună cu colaboratorii D-Voastră, un studiu despre dezvoltarea și progresele realizate de noi în domeniul comerțului și al industriei, în răstimpul 1918-1940.

Dl. vicepreședinte al consiliului de miniștri ar dori să redactăm adecă o carte în care să prezentăm toate realizările noastre din Transilvania, în perioada amintită, pentru a dovedi consecințele binefăcătoare, ce i-au produs în toate domeniile, ridicând nivelul cultural și economic al acestei provincii. Cum D-Voastră cunoașteți acest capitol al vieții noastre și l-ați expus odată în cartea publicată de dl. Giurescu, cred că redactarea lui nu Vi-ar luat prea mult timp.

Bineînțeles, că planul lucrării îl veți întocmi D-Voastră, în ceea ce privește comerțul și industria, care vor forma un subcapitol din capitolul „Viața economică a Transilvaniei”. Din parte-mi adaug însă rugămintea să luați asupra D-Voastră și însărcinarea de-a redacta capitolul despre „viața financiară, cooperatie etc.” între anii 1918-40, asociindu-Vă pe dl. Sabin Cioran și pe cine ați crede de cuviință. Dezvoltarea agriculturii și reforma agrară în Transilvania va fi rugată să-o redacteze Facultatea Agrară din Timișoara.

Ambele capitole ce ar reveni griji D-Voastre nu trebuie să depășească trei coale de tipar (48 pp.). Expunerea ar trebui întemeiată, însă, pe cifre exacte, pentru a nu putea fi desmințiți de Unguri, care se pregătesc a ne înfățișa ca distrugători ai civilizației înfloritoare din Transilvania.

Cunoașteți, de sigur, mai bine decât subsemnatul, resursele din care să Vă puteți lua cifrele necesare. ... țin de

datorie să Vă informez, însă, că dl. dr. S. Manoilă Vă stă la dispoziție cu un material prețios, obținut prin recensământul din 1930, care a fost prelucrat și în ce privește situația întreprinderilor comerciale din Transilvania. În 1939-40 dl. Martologu a prelucrat într'un memoriu mai mare datele, ce i s'au pus atunci la dispoziție. Memoriul său de aproximativ 200 pp. Se găsește la Președinția Consiliului (arhiva fostului minister al minorităților, dir. gen. Petre Bănescu).

Las la aprecierea D-Voastră clișeele, tablourile și graficele, din care ar trebui să dăm cât mai multe.

Cum evenimentele se precipită într'adevăr, Vă rog să procedați în chipul în care credeți că puteți reuși a întocmi în timp mai scurt această lucrare. Ar fi bine dacă ați convoca la o consfătuire pe colaboratori, reprezentând partea de însărcinare a fiecăruia. DV. veți stabili onorariile datorite pentru muncă (nu după ...) și Vă veți angaja, dacă e necesar, orice fel de ajutoare. Suma pe care o socotiți că aveți nevoie de ea pentru cheltuielile de strângere a materialului, rog să mi-o indicați fie mie, fie Min. de externe (la băile Herculane). La Min. Externelor în București va fi însărcinat cineva să se ocupe permanent de această lucrare.

Știu că e greu în aceste vremuri să se angajeze la o asemenea lucrare, de îndeplinit în cel mai scurt timp posibil, totuși, cred că ea poate fi executată, dacă și Dvoastră veți consimți a Vă da contribuția și a îndemna pe colaboratori să pună la o parte orice altă preocupare.

Așteptând un răspuns cât de urgent, rămân cu cele mai alese sentimente.

Sibiu, 25 iulie 1944

prof. S. Dragomir
Str. Gen. Moșoiu 23 telefon 736

UNIVERSITATEA „REGELE FERDINAND I” CLUJ-SIBIU
CENTRUL DE STUDII ȘI CERCETĂRI Sibiu, 27 Iulie 1944
PRIVITOARE LA TRANSILVANIA

Nr. 157/1944

Domnule Rector,

În ședințele ținute la Băile Herculane în zilele de 21, 22 și 23 Iulie 1944 s'a hotărât, potrivit dispozițiilor date de Dl. Vice-Președinte al Consiliului de miniștri, alcătuirea, după planul întocmit de Dl. prof. S. Dragomir, a unei lucrări privitoare la „Realizările românești din Transilvania dela 1918 la 1940”.

Comisiunea, având în vedere că preocupările D-voastre științifice s'au îndreptat în mod statornic spre cercetarea problemei comerțului și industriei cu specială privire la Transilvania și că în acest domeniu ați dat științei românești lucrări de o deosebită valoare, a hotărât să Vă roage să binevoiți a accepta însărcinarea de extremă urgență și de mare însemnătate națională de a redacta partea a doua intitulată: Comerțul și Industria (Organizarea Comerțului – Rolul Camerelor de Comerț și Industrie și al Sfaturilor Negustorești – Burse – etc. – Dezvoltarea Comerțului și al Industriei) din capitolul II (Economia) al acestei lucrări. În acest sens veți primi și o comunicare din partea Ministerului Afacerilor Străine. Tot D-voastră Vă revine și redactarea părții a treia intitulată: Finanțele (Bănci – Cooperație – Reuniuni economice).

Pentru alcătuirea părții a doua (Comerțul și Industria), Vă rugăm să solicitați colaborarea Dlui prof. Gh. Dragoș de la Academia de Înalte Studii Comerciale și Industriale din Brașov, iar pentru redactarea părții a treia (Finanțe) pe cea a Dlui prof. Sabin Cioran dela aceeași Academie. În cazul în care ați socoti necesară și colaborarea altor specialiști, aveți toată libertatea în alegerea lor.

Redactarea definitivă și supravegherea întregii lucrări va fi făcută, potrivit hotărârii Onor. Minister, de Dl. prof. S. Dragomir, datele statistice urmând să fie trimise spre verificare Institutului de Statistică.

Scopul lucrării este de a arăta străinătății că stăpânirea românească în Transilvania a însemnat pentru această provincie un însemnat progres de civilizație în toate domeniile și că ea a ridicat standardul de viață al tuturor locuitorilor, indiferent de origine etnică, limbă sau religie. Problema în sine, ca și izvoarele de informație privitoare la ea, Vă este pe deplin cunoscută. În cazul când ați avea nevoie de anumite date statistice, Vă rugăm să binevoiți a Vă adresa instituțiilor respective, menționând însărcinarea oficială în temeiul căreia lucrați. Suntem siguri că, prin competența D-voastră bine cunoscută în această materie, studiul pe care Vi-l cerem se va înfățișa ca o contribuție științifică deosebit de serioasă, constituind un puternic și temeinic argument în sprijinul tezei românești. Ambele părți redactate de D-voastră nu or putea depăși în niciun caz 48 pagini. Ar fi de dorit ca ele să fie însoțite de un număr de grafice care să înlesnească publicului străin înțelegerea progreselor realizate de provincia noastră sub regimul românesc.

Cheltuielile pe care le veți avea cu culegerea și prelucrarea materialului vor fi suportate de noi, urmând ca D-voastră să ne comunicați sumele de care aveți nevoie.

Având în vedere marea urgență a acestei lucrări, am dori să ne comunicați dacă puteți să o alcătuiți și să ne-o predați între 20 August și 1 Septembrie a.c.

Primiți, Vă rugăm, Domnule Rector, odată cu mulțumirile noastre pentru prețioasa d-voastră colaborare, asigurarea deosebitei noastre considerațiuni.

Președinte,
Prof. Silviu Dragomir

DOSARUL DE ANCHETĂ AL ISTORICULUI SILVIU DRAGOMIR (1 IULIE 1949)

Sorin ȘIPOȘ

Universitatea din Oradea

Ioan-Aurel POP

Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca

Încheierea celui de-Al Doilea Război Mondial nu a adus liniștea atât de dorită de români. Pentru Silviu Dragomir, istoric român implicat activ în viața politică în perioada regimului autoritar al regelui Carol al II-lea, a însemnat pierderea catedrei universitare și câțiva ani de detenție în închisorile comuniste. În România, sub diferite pretexte, elita intelectuală și academică a suferit poate cele mai grave agresiuni din istoria ei din partea comuniștilor. Astfel, în *Monitorul Oficial* din 4 octombrie 1947 s-a publicat decizia semnată de ministrul Ștefan Voitec la 2 octombrie 1947, prin care 80 de profesori din învățământul superior erau puși în retragere din oficiu pe data de 1 septembrie 1947, spre a-și aranja drepturile la pensie. La Cluj au fost pensionați forțat cu această ocazie, între alții, lingvistul Gheorghe Giuglea, sociologul Constantin Sudețeanu, etnologul Romulus Vuia, botanistul Alexandru Borza și istoricul Silviu Dragomir, care la momentul respectiv avea 59 de ani¹.

¹ Maria Someșan, Mircea Iosifescu, *Modificarea structurii universității în anii consolidării sistemului comunist*, în *Analele Sighet* 6. Anul 1948 – instituționalizarea comunismului. Editor Romulus Rusan, București, 1998, p. 472; Toader Buculei, *Clio încarcerată. Mărturii și opinii*

Anul 1948 a reprezentat pentru țara noastră anul instituționalizării statului-partid de tip comunist. A fost anul în care una din instituțiile naționale respectate și cu tradiție, anume Academia Română, a fost, la rândul ei, victima procesului de distrugere a sistemului de valori din România².

La propunerea așa-numitului Comitet Provizoriu al Academiei R.P.R., apărând, la 13 august 1948, Decretul Prezidențial cu nr. 1 454, pentru numirea membrilor titulari activi, a membrilor titulari onorifici și a membrilor de onoare. Conform Decretului Prezidențial, erau numiți 27 de membri titulari activi, dintre cei vechi fiind menținuți doar D. Pompeiu, S. Stoilov, Gh. Spacu, G. Macovei, Tr. Săvulescu, Em. C. Teodorescu, D. Danielopolu, C.I. Parhon, A. Rădulescu, I. Iordan și M. Sadoveanu³. În consecință, o mare parte din vechii membri nu se regăsesc în noua structură a Academiei. Pe lista celor eliminați se găsea și istoricul Silviu Dragomir⁴.

În momentul în care schimbările politice din societatea românească se apropiau de finalizare, Silviu Dragomir, Emil Hațieganu și Ion Agârbiceanu, precum și unii funcționari de la Banca Agrară Cluj se găseau la sfârșitul unui proces penal. Cei trei erau acuzați „prin rechizitoriul cu numărul 2 722 din 8 martie 1948 al Parchetului Tribunalului Cluj” că prin poziția lor avută la Banca Agrară din Cluj au acordat din fondurile proprii ale băncii un credit de 1 300 000 lei pentru finanțarea Industriei de Cărămidă și Țiglă din Cluj. Profesorul este

privind destinul istoriografiei românești în epoca totalitarismului comunist, Brăila, 2000, p. 91; Alexandru Zub, *Clio în derută.. Istoriografia română a anului 1947*, în *Analele Sighet 5. Anul 1947 – Căderea cortinei*, București, 1997, p. 267.

² Popescu-Gogan, P., Voiculescu-Ilie, C., *Desființarea Academiei Române și înființarea Academiei R.P. Române*, în *Analele Sighet 6. Anul 1948 – instituționalizarea comunismului*, București, 1998, p. 498.

³ *Ibidem*, p. 502.

⁴ Ioan Scurtu, Gheorghe Buzatu, *Istoria românilor în secolul XX (1918-1948)*, București, 1999, p. 556.

arestat în 1 iulie 1949 la Cluj⁵ și, mai apoi, este transferat în penitenciarul din Caransebeș, pentru a-și ispăși pedeapsa de șase luni de închisoare corecțională pentru delict la Legea băncilor, la care se adăugase și o amendă corecțională de 2 600 000 de lei⁶. Amenda corecțională a fost schimbată, ulterior, într-un an de închisoare, astfel încât Silviu Dragomir urma să efectueze un an și șase luni de închisoare corecțională⁷.

În data de 5 mai 1950, Silviu Dragomir a fost transferat la închisoarea de la Sighet, alăturându-se oamenilor politici și intelectualilor arestați și închiși aici. Transferarea s-a făcut rapid și în condiții de maximă securitate. Arestarea și închiderea, ca și transferarea la Sighet a liderilor politici și a intelectualilor care se găseau încă în libertate și a celor aflați deja în detenție a fost o acțiune desfășurată în cel mai mare secret. Dacă mutarea la Sighet a istoricului s-ar fi făcut doar din rațiuni de siguranță, acesta ar fi trebuit eliberat la 27 decembrie 1950, când expira condamnarea pronunțată în 1948 pentru delict la Legea băncilor. Destinul intelectualului a urmat însă un alt curs.

Dosarul pe baza căruia autoritățile comuniste au decis să-i prelungească detenția lui Silviu Dragomir a fost întocmit de Ministerul Afacerilor Interne, Direcția a VIII-a. Asupra conținutului dosarului am făcut în lucrarea *Silviu Dragomir-istoric* câteva scurte considerații⁸. Importanța materialelor din

⁵ *Conceptul cererii adresată de Silviu Dragomir Președintelui Prezidiului Marii Adunări Naționale*, în Arhiva familiei Enescu, p. 1.

⁶ Conform hotărârii luate în ședința din camera de consiliu din 29 decembrie 1948, „curtea dispunea ca mențiunea: *în solidar* să fie înlocuită cu cuvintele la câte 2 600 000 amendă corecțională fiecare” (Arhivele Naționale-Direcția Județeană Hunedoara, *Fond Silviu Dragomir*, dosar 4, f. 23).

⁷ „Condamnat de Curtea de Apel din Cluj în 6 noiembrie 1948, pentru delict la Legea Băncii de Stat la 6 luni închisoare și o amendă în bani transformată într-un an de detenție, am fost arestat la Cluj în iulie 1949, urmând să fiu eliberat la 27 decembrie 1950” (*Autobiografia autorului* din A.N.-D.J. Hunedoara, *Fond Silviu Dragomir*, dosar 4).

⁸ Sorin Șipoș, *Silviu Dragomir-istoric*. Ediția a II-a. Prefață de Ioan-Aurel Pop, Oradea-Chișinău, 2008, p. 100-103.

dosar pentru destinul lui Silviu Dragomir presupune extinderea analizei și publicarea la finalul studiului a documentelor cele mai relevante. Dosarul de anchetă deschis pe numele lui Silviu Dragomir are numărul 10 162 și conține 44 de file. Se cuvin clarificate, în acest stadiu ale cercetărilor, câteva probleme majore, cum ar fi conținutul materialelor, scopul și momentul întocmirii dosarului.

Analizând dosarul, se constată că documentele cuprinse în el sunt de categorii, de valori și din perioade diferite. Din cele 44 de pagini din dosar, 13 sunt articole din ziarele *Capitala*, *România*, *Universul*, *Timpul*, *Porunca Vremii*, *Cuvântul* etc., în care apare Silviu Dragomir în calitate de ministru al minorităților și secretar al Frontul Renașterii Naționale (F.R.N.)⁹. Parcurgerea chiar și a titlurilor nu lasă nicio îndoială despre conținutul articolelor și a comunicatelor de presă. Sunt materiale cu caracter electoral, realizări ale Frontului Renașterii Naționale în raport cu reprezentanții unor minorități naționale, precum cea maghiară, cea germană sau

⁹ Arhiva Ministerului Justiției, *Fond Serviciul C. Arhiva operativă. Dosar individual a lui Dragomir Silviu*, nr. 10 162, f. 4-30. În continuare prezentăm cele mai importante materialele: *Minoritatea germană, România*, 12 ianuarie 1939, f. 4. Dos. 4857/A.ssi, f. 7; *Încheierea acordului cu minoritatea bulgară, Capitala* din 12 februarie 1939, f. 5; *Minoritatea maghiară și Frontul Renașterii Naționale*, f. 6; *Apel către prietenii publicației Revue de Transylvanie*, f. 9; *În preajma alegerilor județene dela Hunedoara, Porunca Vremii* din 23 VIII 1937, f. 15; *Politica României față de minoritățile etnice. Expunerea d-lui ministru Silviu Dragomir la Cameră*, f. 18; *Între ortodocși și uniți. Un răspuns d-lui prof. Silviu Dragomir*, f. 19; *Impozanta adunare a soc. Cultura*, f. 22; *Acuzațiile d-lui Silviu Dragomir. N-a fost decât o manevră politicianistă*, f. 23; *Încheierea acordului cu minoritatea bulgară*, f. 25; *Consfătuirea membrilor Frontului Renașterii Naționale din ținutul Olt. Cuvântarea d-lui ministru Silviu Dragomir*, f. 26; *Problema minorităților și noua constituție. Opera Comisariatului General și directivele pe care în îndeplinirea gândului regal le urmărește d. Silviu Dragomir, ministru pentru minorități*, f. 27. *Indicațiuni asupra înscrierilor în listele electorale și depunerii candidaturilor*, f. 28-30.

cea bulgară, unde apare și numele lui Silviu Dragomir în calitatea sa de ministru al minorităților, comunicate ale F.R.N., dar și polemici politice și confesionale. Articolele reprezentau pentru autoritățile comuniste dovezile implicării lui Silviu Dragomir în conducerea României din vremea guvernului condus de Octavian Goga și din perioada regimului instaurat de Carol al II-lea. Activitatea politică desfășurată de Silviu Dragomir este probată prin documentele aflate la dosar. Spre exemplu, din comisia constituită pentru redactarea regulamentului destinat înființării Frontului Renașterii Naționale făceau parte Constantin Rădulescu-Motru, Ion Petrovici și Silviu Dragomir. În 4 ianuarie 1939, comisia dădea un comunicat presei, anunțând că și-a încheiat lucrările și, în scurt timp, se va da publicității conținutul regulamentului¹⁰. Între cei trei secretari generali ai F.R.N. era și Silviu Dragomir, așa cum se vede dintr-un alt document aflat la dosar¹¹. De asemenea, Silviu Dragomir, ca ministru al minorităților și secretar general al F.R.N., a avut discuții cu reprezentanții minorităților maghiară¹², germană¹³ și bulgară¹⁴, iar aceștia au decis să adere la F.R.N. potrivit comunicatelor din dosar.

Materialele nu-l incriminează pe Dragomir, ele dovedind mai degrabă implicarea sa în Frontul Renașterii Naționale și în politica guvernelor din perioada regimului regelui Carol al II-lea. Acestea ni-l arată pe istoric angajat direct în politica inaugurată de rege. Interzicerea partidelor politice, inițiativa de-a organiza un singur partid sub controlul suveranului au fost măsuri antidemocratice criticate chiar în epocă de liderii partidelor istorice. Carol al II-lea și-a dorit o Românie care să-l aduleze. Nu a reușit să-și convingă cetățenii, în sensul vizat, prin mijloace

¹⁰ *Ibidem*, f. 24.

¹¹ *Ibidem*.

¹² *Ibidem*, f. 6.

¹³ *Ibidem*, f. 4.

¹⁴ *Ibidem*, f. 5.

legale. Silviu Dragomir s-a implicat, pe când era secretar general al Frontului Renașterii Naționale și ministru al minorităților, în tratativele cu liderii minorităților naționale în vederea satisfacerii doleanțelor lor imediate și a aderării la partidul unic. A făcut-o într-un context politic nefavorabil României întregite. Spera ca, prin rezolvarea în favoarea minorităților, în special a celei maghiare, unor doleanțe în plan cultural, politic și religios, să potolească nemulțumirile interne și agitațiile Ungariei vecine. Discursul lui Silviu Dragomir, ministru al minorităților, intitulat *Politica României față de minoritățile etnice*, rostit în fața Camerei deputaților, arăta acest deziderat. Ministrul exprima credința sa, a regelui și a partidului din care făcea parte că maniera de rezolvare a problemelor minorităților va oferi liniște și trăinicie României¹⁵. Nici forma politică instaurată de Carol al II-lea și nici politica față de minorități n-au avut trăinicia clamată de Silviu Dragomir. Implicarea și colaborarea cu regimul autoritar instaurat de regele Carol al II-lea reprezenta pentru autoritățile comuniste o gravă infrafracțiune. Când formulăm această aserțiune ne bazăm pe o informație din fișa personală din dosarul analizat, unde, la rubrica *Detalierea pe scurt a faptului* (comis n.a.), apare următoarea informație: „ministru al minorităților 1938-1940. Comisar General pentru minorități 1938”¹⁶. Adevărata vină a istoricului Silviu Dragomir a reprezentat-o poziția de comisar general pentru minorități, cu rang de ministru în guvernul Goga, din 30 decembrie 1937¹⁷ și

¹⁵ „Când se va încheia acest capitol al istoriei omenirii, care se plămădește acum, plin de atâta sânge și sumbre povestiri, se va putea aprecia mai bine imensul serviciu făcut țării de înțelepciunea politică și mintea luminată a M.S. Regelui Carol al II-lea, care, prin noua așezare constituțională, a dat țării posibilitatea unei consolidări interne desăvârșite, pentru ca să fie capabilă a rezista încercărilor vremii, oricât de amenințătoare s-ar profila ele în viitorul nesigur” *Ibidem*, f. 18.

¹⁶ Coperta a treia a *Dosarului individual a lui Dragomir Silviu*.

¹⁷ Stelian Neagoe, *Istoria guvernelor României de la începuturi-1899, până în zilele noastre-1995*, București, 1996, p. 122.

de ministru al minorităților din regimul lui Carol al II-lea, între 1938-1940.

Silviu Dragomir nu a fost judecat niciodată pentru ceea ce a făcut în calitate sa de comisar general pentru minorități și ministru al minorităților. Introducerea în dosarul lui Silviu Dragomir a acestor materiale se datorează Serviciului de Securitate Internă (S.S.I.). Articolele, declarațiile, comunicatele de presă au fost consemnate de S.S.I., între anii 1937-1945. Securitatea le-a identificat în arhiva S.S.I.-ului și le-a introdus în dosarul lui Silviu Dragomir, cel mai probabil, între anii 1950 și 1955. Faptul că activitatea lui Silviu Dragomir a fost urmărită și de S.S.I. putea să fie privită de angajații securității și ca o probă a vinovăției.

Dosarul conține și 11 materiale apropiate tematic, anume note și rapoarte ale Serviciului de Securitate Internă, majoritatea cuprinse între anii 1937-1945. Vom face în continuare câteva reflecții asupra celor mai importante documente. Spre exemplu, raportul nr. 26 054 din 20 noiembrie 1943, redactat de către Inspectoratul Regional de Poliție IV Cluj – Serviciul Poliției de Siguranță, discută despre *Revue de Transylvanie*, considerată publicație cu caracter antirevizionist, cu apariție trimestrială, în câte 1 500 exemplare¹⁸. În raport este precizată adresa redacției din Cluj: strada Mico, nr. 40, în imobilul unde locuia Silviu Dragomir, apoi numele directorului revistei, anume profesorul universitar Silviu Dragomir, precum și felul asigurării finanțării, din fondurile Asociației *Astra* din Sibiu¹⁹. Materialul este adresat Directorului General al Poliției – Biroul Presei²⁰ din București ca urmare a solicitării instituției centrale respective, prin nota nr. 2329 din 1932. Dincolo de atenția instituțiilor statului pentru articolele și cărțile cu tematică referitoare la Transilvania, este interesant faptul că

¹⁸ *Ibidem*, f. 44.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ *Ibidem*.

erau cerute în 1932 informații despre *Revue de Transylvanie*, în vreme ce primul număr al revistei avea să apară abia în mai 1934. Cum se explică această situație? Cel mai probabil, decizia editării revistei s-a luat cu mult înainte de apariție, cineva informând instituțiile statului român despre acest lucru.

Nota din 17 iulie 1939 preciza că, în urma cererii Ministerului Afacerilor Străine și cu acordul lui Silviu Dragomir, ministrul minorităților, „Serviciul Cenzurei” hotărâse ca „Direcția generală a Polițiilor și Siguranța Generală să confişte și să interzică răspândirea broşurilor domnului Smochină, *Les Roumains de Russie Sovietique*, și *Die Rûmănen in Sovietrussland* extrasă din revista *Moldova Nouă* și apărute în editura Institutului de arte grafice *Bravo* din Iași”²¹. O altă notă, datată 23 iunie 1942, semnată de o sursă a poliției cu numele *Politician*, arăta că Silviu Dragomir făcuse cunoscut unor prieteni, după primele „conferințe” cu Mihai Antonescu, următoarele: „Nu înțelegem, noi ardelenii constanți, să facem jocul nimănu în aceste lucrări. Eu personal cred că toate zvonurile și aluziile strecurate de miniștrii care se află în unele comisuni [!?] revendicările noastre vor fi foarte repede satisfăcute în cadrul Axei de cum își închipuie mulți”²². În aceeași discuție, istoricul declara: „Mai cred că, cu toate efortările comisunii tehnice (politică și istorică) care s-a constituit, nu va putea da rezultate deoarece sunt anumite interese politice (aluzii la anglofilia unora) care m-au determinat să nu primesc a prezida nici una din comisunile instituite”²³. Potrivit notei numărul 5 305, datată 8 decembrie 1943, „Silviu Dragomir ar fi propus ca vlădiciei celor două biserici naționale să întreprindă o acțiune pentru trezirea conștiinței naționale și să arboreze drapelul unei lupte mai active, pentru reîntregirea hotarelor firești ale Ardealului. S-a

²¹ *Ibidem*, f. 21.

²² *Ibidem*, f. 20.

²³ *Ibidem*.

argumentat că atât timp cât armata noastră stă sub comanda superioară a unei națiuni, Germania, care a dat deplină satisfacție minorității maghiare, nu se poate aștepta ca de la această națiune să ne vină actul de dreptate istorică.²⁴ În sfârșit, nota cu numărul 6 691, din 29 februarie 1944, reprezintă o recenzie elogioasă la lucrarea sa *Transilvania înainte și după arbitrajul de la Viena*²⁵.

La dosar există și trei extrase care îl incriminau pe fostul om politic. Potrivit notei informative extrase din dosarul 3 233 S.S.S., vol. 5, f. 69, „Silviu Dragomir ar figura într-un tabel ssi, din 1940, de membri ai lojilor francmasonice”²⁶. Apoi, potrivit unei alte surse din dosarul 4 820 S.S.I., vol. 16, f. 154, „Silviu Dragomir este arătat într-o notă din 21 august 1940 că a fost primit de ambasadorul iugoslav Alexandru Avacumovici, cu care s-a întreținut timp de aproape o oră și jumătate”²⁷. Conform notei informative din dosarul 2 324, vol. 2, f. 158, „Silviu Dragomir figura pe un tabel, din 1947, de persoane ce formau comitetele de conducere ale asociației româno-americane din Ardeal și Banat, fiind arătat ca membru al acestei asociații și ca un reacționar notoriu”²⁸. Toate cele trei note informative au fost culese în anii 1940 și 1947, dar au fost introduse în dosarul lui Silviu Dragomir după 23 martie 1955, data care apare în colțul din dreapta al paginii cu astfel de însemnări.

În urma analizei celui de-al doilea set de materiale, așa-numitele note informative, întocmite de S.S.I. între anii 1932-1945, ele relevă poziția istoricului, a omului politic în problema națională. Silviu Dragomir a înființat revista *Revue de Transylvanie*, care avea menirea de-a contracara efectele

²⁴ *Ibidem*, f. 33.

²⁵ *Ibidem*, f. 35.

²⁶ *Ibidem*, f. 31.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ *Ibidem*.

politicii de revizuire a frontierelor României. De asemenea, prin implicarea sa științifică, politică și civică a urmărit ca România să-și păstreze configurația politică dobândită după 1918. Din cuprinsul notelor transpare dorința omului politic ca nord-estul Ardealului ocupat în mod nedrept să revină României. În acest sens, el caută diferite formule pentru ca România să fie pregătită atunci când se va lua în discuție viitorul acestei provincii. Într-o asemenea ecuație trebuie integrată activitatea publicistică și științifică a istoricului în perioada interbelică. Articolele publicate în presă, studiile din *Revue de Transylvanie*, lucrările mai extinse, precum *Transilvania înainte și după arbitrajul de la Viena*, despre care se vorbește într-o notă, ni-l arată pe Silviu Dragomir implicat în apărarea frontierelor României. În calitatea de ministru al minorităților, Silviu Dragomir s-a pronunțat și pentru confiscarea și interzicerea broșurilor *Les Roumains de Russie Sovietique* și *Die Rûmânen in Sovietrussland*. Acestea erau instrumente ale propagandei sovietice în România și îi prezenta pe românii din Republica Sovietică Moldovenească Transnistreană ca fiind mulțumiți de comunism.

Din materiale rezultă, mai degrabă, că Silviu Dragomir era un om politic care se identifica cu ideea națională. În România de după anul 1947, o asemenea calitate reprezenta o crimă.

Materialele din al treilea grup de documente, care îl acuzau pe fostul ministru al minorităților, nu au decât puțină acoperire în realitate. Silviu Dragomir a urmat studii de teologie, a fost întreaga viață un bun creștin ortodox și a fost membru în diverse foruri de conducere ale Bisericii Ortodoxe. O asemenea atitudine nu excludea posibilitatea ca el să facă parte dintr-o lojă francmasonică. Această informație ar putea fi completată de încă două informații culese de același S.S.I. în 1937²⁹. Totuși, Horia

²⁹ „Dragomir, Silviu. Ar putea fi: Dragomir, Silviu (1888-1962) istoricul și omul politic“ (Horia Nestorescu-Bălcești, *Enciclopedia ilustrată a Francmasoneriei din România*, vol. I, București, 2005, p. 373.)

Nestorescu-Bălcești pune sub semnul probabilității identitatea numelui din dosarele S.S.I. cu persoana istoricului. În România perioadei comuniste, politicienii și intelectualii care au făcut parte dintr-o asemenea societate au fost pedepsiți de autoritățile epocii. Mulți dintre ei au fost doar acuzați că erau francmasoni, fără să se aducă dovezi în acest sens.

În legătură cu audiența avută la ambasadorul Iugoslaviei, precizăm că Silviu Dragomir a avut întotdeauna legături strânse cu personalul Ambasadei Iugoslaviei la București. El cunoștea limba sârbă, își făcuse studiile la Novi Sad și avea un respect deosebit pentru poporul sârb. Ambasadorul Jovan Dučić a fost ales, la propunerea sa, membru de onoare al Academiei Române. În anii respectivi, vizita la Ambasada Iugoslaviei putea fi interpretată ca fiind o acțiune de spionaj în favoarea statului vecin, fapt ce constituia un cap de acuzare extrem de grav.

În final, ultima probă, potrivit căreia ar conduce o asociație româno-americană, constituia, iarăși, o gravă acuzație. În anii respectivi, apartenența la asemenea organizații era asociată acțiunilor de spionaj. Avem, prin urmare, de-a face cu „probe” pe baza cărora, în orice stat democratic, nimeni nu ar fi putut să fie condamnat la ani grei de închisoare.

Dosarul lui Silviu Dragomir cuprinde și 10 materiale din perioada detenției acestuia. Fișa personală, un document standard, conține poza deținutului Silviu Dragomir, date de stare civilă, date cu caracter informativ, anume domiciliul, starea bunurilor sale (dacă i-au fost expropriate sau naționalizate), apartenență politică, condamnări suferite, funcții ocupate, limbi cunoscute³⁰. În dreptul rubricii condamnări suferite apar „6 luni închisoare, executată la Cluj și Caransebeș pentru delic[t] la normativul BNR din 1947”³¹. Or, s-a demonstrat convingător că această condamnare a fost una

³⁰ A.M.J, *Fond Serviciul C. Dosar individual a lui Dragomir Silviu*, f. 44.

³¹ *Ibidem*.

politică³². La dosar există o notă, din 14 decembrie, 1953 în care se preciza că i s-a majorat detenția lui Silviu Dragomir. Astfel, omul politic era încadrat în Colonia de Muncă (penitenciarul Sighet n.a.) conform Deciziei M.A.I. nr. 334 1.8.951, pentru o perioadă 38 luni. Acestuia i s-a majorat apoi pedeapsa cu 60 luni, conform Deciziei 559/953³³. Astfel, potrivit ultimei decizii, pedeapsa lui Silviu Dragomir urma să expire la 1 august 1958.

Trebuie precizat că, deși Silviu Dragomir era la Sighet din 5 mai 1950, împreună cu alți 83 de intelectuali și oameni politici români aduși în 6-7 mai 1950, aceștia erau deținuți fără să existe un ordin scris în acest sens. Abia la 1 august 1951, prin Decizia M.A.I. nr. 334, semnată de ministrul adjunct, generalul-locotenent Gheorghe Pintilie, apar 89 de foști demnitari trimiși într-o unitate de muncă pe termen de 24 de luni. Colonia de muncă a foștilor demnitari a fost, de fapt, penitenciarul Sighet, denumit codificat Dunărea³⁴.

În dosar sunt și câteva documente olografe, ca, de exemplu, declarația lui Silviu Dragomir din 14 septembrie 1950, unde acesta preciza că a deținut doar „10 acțiuni la Banca Agrară din Cluj”³⁵. Autoritățile comuniste doreau să stabilească ce avere posedea deținutul. De asemenea, Silviu Dragomir preciza: „Tatăl a fost notar la comună. Nu am avut decât zece acțiuni la Banca Agrară din Cluj. Nu am avut și nici nu am valute sau alte valori în țară sau în străinătate. Nu am avut și nici nu am bijuterii”³⁶. Silviu Dragomir nu făcea parte, nici sub acest aspect economico-financiar, din categoria celor care s-ar fi îmbogățit „din exploatarea clasei muncitoare”,

³² Sorin Șipoș *Silviu Dragomir-istoric*. Ediția a II-a. Prefată Ioan-Aurel Pop, Oradea-Chișinău, 2008, p. 88-98.

³³ A.M.J, *Fond Serviciul C. Arhiva operativă. Dosar individual a lui Dragomir Silviu*, f. 2.

³⁴ Claudiu Secașiu, *op. cit.*, în *loc. cit.*, p. 263.

³⁵ A.M.J, *Fond Serviciul C. Dosar individual a lui Dragomir Silviu*, f. 3.

³⁶ *Ibidem*.

cum se spunea atunci. Într-o altă declarație, deținutul este obligat să indice activitatea politică, bunurile deținute numele și adresa fratelui și a surorilor soției³⁷.

Dosarul conține o notă telefonică din 9 iunie 1955 și o declarație din 9 iunie 1955 semnată de istoric. Documentele sunt importante pentru destinul lui Silviu Dragomir, dar și pentru soarta celorlalți deținuți care au supraviețuit detenției. Astfel, conform notei telefonice trimise de Direcția Penitenciare, Lagăre și Colonii București către Penitenciarul Principal Sighet, se solicita punerea în libertate a deținutului Dragomir Silviu³⁸. Acesta și ceilalți demnitari au rămas la Sighet până în 9 iunie 1955, când o parte au fost puși în libertate, iar alții au fost transferați în alte închisori³⁹. Se constată că eliberarea istoricului s-a produs așa cum se făcuse și încarcerarea la Sighet, adică prin surprindere și extrem de rapid. Înainte de a fi eliberat, a trebuit să semneze o declarație cu acest cuprins: „Din cele ce cunosc din timpul cât am stat în acest penitenciar și în alte penitenciare, și mai ales cu persoanele cu care am stat împreună, nu voi divulga acest lucru și nu voi discuta cu nimeni nimic din cele cunoscute”⁴⁰.

În dosar este o adresă a Direcției a VIII-a (Cercetări penale n.a.) din 20 septembrie 1955 către Serviciul C (Documentare. Arhivă). Suntem informați, la câteva zile după eliberarea lui Silviu Dragomir, că Direcția de Cercetări penale solicitata, prin „adresa nr. 814/0086903 din 3 august 1955 [...], dosarul de anchetă nr. 10162, privitor pe numitul

³⁷ *Ibidem*, f. 0003.

³⁸ *Ibidem*, f. 42.

³⁹ Conform Biletului de Liberare nr. 193 534 din 1956, Silviu Dragomir a fost eliberat la data de 9 iunie 1955 (A.N.-D.J. Hunedoara, *Fond Silviu Dragomir*, dosar 4). Eliberarea pe data de 9 iunie este confirmată și de biletul de călătorie special, Sighet-Cluj, clasa III, seria A, nr. 0635301, pe numele lui Silviu Dragomir (*Ibidem*).

⁴⁰ A.M.J, *Fond Serviciul C. Dosar individual a lui Dragomir Silviu*, f. 43.

Dragomir Silviu. Întrucât lucrarea a fost rezolvată, vă restituim dosarul de mai sus⁴¹.

Un prim indiciu în privința momentului deschiderii dosarului se află pe coperta acestuia. Aici este cuprinsă o formulă standard, anume „tabel cu arestații din dosarul de anchetă nr. 10 162“, unde apare numele lui Silviu Dragomir. La rubrica „data arestării“ este trecut „1 iulie 1949“⁴². În interiorul copertei a doua a dosarului, la rubrica „antecedente penale“, apare anul 1948, cu explicația „6 luni pentru sabotaj“⁴³. Dar, poate, mai importantă este informația de la rubricile „a venit în ziua de 1 iulie 1949“⁴⁴ și „detalierea pe scurt a faptului: ministru al minorităților 1938-1940. Comisar General pentru minorități-1938“⁴⁵. Istoricul fusese condamnat, pentru delict la legea Băncii de Stat, la șase luni de închisoare corecțională, conform deciziei penale, nr. 1 584 din 5 noiembrie 1948. Lui Silviu Dragomir i s-a respins recursul, iar, ulterior, amenda corecțională în cuantum de 2 600 000 lei a fost transformată într-un an de detenție. Este arestat la Cluj în iulie 1949 fiind, apoi, transferat în penitenciarul din Caransebeș pentru executarea pedepsei. La aceeași dată, 1 iulie 1949, Ministerul Afacerilor Interne îi deschide un alt dosar de anchetă.

Analiza atentă a actelor din dosar oferă alte câteva indicii în vederea stabilirii momentului întocmirii dosarului. În fișa personală a istoricului, aflată în Dosarul individual, apare 5 mai 1959 ca dată la care a fost închis în penitenciarul de la Sighet⁴⁶. De asemenea, într-o declarație dată și semnată de Silviu Dragomir, aflată în același dosar, se află următoarea informație: „Am un singur frate, Alexandru, de ani 64“⁴⁷.

⁴¹ *Ibidem*, Adresa a Direcției a VIII-a, din 20 septembrie 1955, către Serviciul C.

⁴² Coperta 1 a Dosarului individual a lui Dragomir Silviu.

⁴³ Coperta a treia a Dosarului individual a lui Dragomir Silviu.

⁴⁴ *Ibidem*.

⁴⁵ *Ibidem*.

⁴⁶ *Ibidem*, f. 1.

⁴⁷ *Ibidem*, f. 0003.

Alexandru Dragomir s-a născut în 1886 și împlinea 64 de ani în 1950, când Silviu Dragomir era la Sighet. Pe o altă declarație, este trecută următoarea însemnare olografă „în 1 IX 950”⁴⁸, cu o grafie diferită, probabil a celui care i-a solicitat declarația lui Silviu Dragomir. În momentul de față, mai pot fi identificate încă șapte materiale despre care se știe sigur că au fost introduse în dosar în perioada detenției sale la Sighet. La acestea se adaugă adresa a Direcției a VIII-a, din 20 septembrie 1955, către Serviciul C, adăugată în dosar după eliberarea istoricului.

Restul materialelor din dosar privesc activitatea istoricului și a omului politic din epoca interbelică, din anii regimului instaurat de Carol al II-lea, din perioada războiului, până în anul 1947, de când datează ultima notă. Toate aceste materiale au fost culese de Serviciul Secret de Informații, numit, din noiembrie 1940, Serviciul de Securitate Internă, iar după 1948 Direcția generală a Securității Poporului⁴⁹, acest lucru fiind consemnat pe fiecare informare, notă și articol de presă. Se pune întrebarea când au fost introduse acestea în dosar aceste materiale. Cu excepția documentului cu numărul 31, unde apare, în dreapta sus, data, 23 III 1955, despre celelalte materiale este imposibil de știut și de formulat vreo concluzie certă. S-ar putea ca acestea să fi fost introduse în intervalul 1 iulie 1949, data arestării și deschiderii dosarului de anchetă și 5 mai 1950, data transferării lui Dragomir în închisoarea de la Sighet. Nu se poate exclude ipoteza ca unele materiale să fie adăugate la dosar între 5 mai 1950 și 9 iunie 1955, momentul eliberării din detenție, în condițiile în care există un document care atestă acest fapt. De asemenea, s-ar putea ca analiza atentă a conținutului adresei Direcției a VIII-a (Cercetări penale n.a.), din 20 septembrie 1955, către Serviciul

⁴⁸ *Ibidem*, f. 3

⁴⁹ Mihai Șerban, *De la Serviciul Special de Informații la Securitatea Poporului. 1944-1948*, București, 2009.

C (Documentare. Arhivă) să aducă unele indicii. La mai puțin de două luni de la eliberarea lui Silviu Dragomir din detenția de la Sighet, Direcția de Cercetări penale a solicitat Serviciului C dosarul de anchetă nr. 10162. Formularea „Întrucât lucrarea a fost rezolvată, vă restituim dosarul de mai sus”⁵⁰ poate presupune, cu o probabilitate destul de mare, introducerea în dosar a unor documente menite să justifice detenția omului politic. Menționăm această ipoteză în condițiile în care în România, îndeosebi începând cu anul 1955, s-a pus în discuție legalitatea unor arestări anterioare.

Sigur este că lui Silviu Dragomir i s-a deschis un dosar de anchetă la 1 iulie 1949, cu motivația că fusese comisar general pentru minorități și ministru al minorităților. Deschiderea dosarului coincidea cu arestarea sa la Cluj, pentru executarea condamnării la șase luni de închisoare corecțională. În perioada executării condamnării, anchetatorii au adunat probe la dosarul istoricului ardelean. Analizând acest dosar de anchetă, se poate conchide că transferarea lui Dragomir de la Caransebeș a fost pregătită de autoritățile comuniste ale vremii. Mai trebuia să fie stabilit locul detenției și momentul arestării elitei politice și intelectuale a României. Regimul comunisto-stalinist a arestat și a transferat de la alte închisori din țară, în zilele de 6-7 mai 1950, la 1-2 zile după transferarea lui Dragomir, în jur de 83 de miniștri, subsecretari de stat, guvernatori ai Băncii Naționale a României, foști guvernatori ai Basarabiei și Bucovinei, în general elementele considerate ca fiind periculoase, menite să fie izolate și, mai apoi, lichidate fizic⁵¹. Arestarea și transferarea foștilor demnitari politici, aflați deja în alte

⁵⁰ Adresa a Direcției a VIII-a, din 20 septembrie 1955, către Serviciul C în A.M.J, Fond Serviciul C. Dosar individual a lui Dragomir Silviu.

⁵¹ Andrea Dobeș, Ioan Ciupea, *Decapitarea elitelor. Metode, mijloace, mod de acțiune*, în *Memoria închisorii Sighet*. Editor Romulus Rusan, București, 1999, p. 177.

penitenciare, la Sighet s-a realizat în baza unui ordin expediat direcțiilor regionale de colonelul Gavril Birtaş, șeful Direcției I – Informații Interne din D.G.D.P.⁵² Între cei arestați și încarcerați la Sighet, potrivit Deciziei nr. 343 a M.A.I., se află numele câtorva intelectuali și oameni politici marcanti: Constantin Argentoianu, Constantin Angelescu, Gheorghe I. Brătianu, Dumitru Caracostea, Gheorghe Cipăianu, Constantin C. Giurescu, Pantelimon Halippa, Ion Hudiță, Ioan Lupaș, Ștefan Meteș, Ion Nistor, Victor Papacostea, Teofil Sauciuc-Săveanu, Victor Slăvescu, Florian Ștefănescu-Goangă, Aurel Vlad, Nicolae Zigre etc.⁵³

Cazul Silviu Dragomir, alături de alte numeroase exemple, demonstrează că autoritățile politice ale statului au urmărit să elimine, cu orice preț, elita intelectuală și politică a românilor, prin condamnarea ei abuzivă la ani grei de închisoare. În consecință, Ministerul de Interne a deschis un dosar ce conține informații în legătură cu activitatea lui Silviu Dragomir dintre cele două războaie mondiale, din anii în care a fost ministru al minorităților și secretar al Frontului Renașterii Naționale, precum și din perioada războiului. Sunt simple note informative, puține la număr, și articole publicate de istoricul și omul politic în presa vremii. Singura rațiune era de-a justifica, atât cât se putea, că istoricul era vinovat. Probele sunt neconcludente, dar la dosar se mai adăuga o nouă informație, destinată să ofere autorităților pretextul de-a mai prelungi detenția omului politic. În acest dosar, Silviu Dragomir nu a fost judecat niciodată. Probele cuprinse în el aveau menirea de-a lăsa impresia unei urme de legalitate în privința arestării și detenției istoricului.

În concluzie, maniera de întocmire a dosarului deschis pe numele lui Silviu Dragomir arată fără putință de tăgadă că s-a acționat ilegal și la comandă politică.

⁵² Claudiu Secașiu, *op. cit.*, în *loc. cit.*, p. 249.

⁵³ Andrea Dobeș, Ioan Ciupea, *op. cit.*, în *loc. cit.*, p. 186-190.

ANEXĂ

**MINISTERUL AFACERILOR INTERNE
UNITATEA CARE ÎNTOCMEȘTE DOSARUL**

10162

*Dosar individual
al
Dragomir Silviu*

T A B E L
cu arestații din dos. [arul] de anchetă nr. 1 0162 vol.I

Nr.crt.	Numele și prenumele	Data arestării	Dosar volum	Pagina	OBS.
1.	DRAGOMIR SILVIU	1 IULIE 1949	I	1–44	

1.IV.959/C
C.Stănescu

*Arhiva Ministerului Justiției, Fond Serviciul C. Arhiva
operativă. Dosar individual a lui Dragomir Silviu, nr. 10 162.*

Nr. 28
Loc de fotografie

Fișe personală

Internat la (5-V-1950) 1-VIII- 1951
Pedeapsa expiră la 1. 8. 1953 maj. [orată] 1.08.1958

Numele și prenumele *Dragomir Silviu*
Adresa actuală –
Profesiunea actuală *Profesor universitar - Cluj*

I. Date de stare civilă

Născut la – anul 1888 luna martie ziua 13

În comuna *Gura Sandului* **județul** *Hunedoara* **țara** –

Căsătorit cu *Florica Banciu* **copii (fete, băieți)** –

Fiul lui *Simion (+)* **și al** *Reghina (+)* **de profesie** *funcționar comunal*

Domiciliat în *Cluj, str. Miko nr. 38*

Cetățenia rom. [âână] **Naționalitatea rom.** [âână] **Origine socială** *mic burghez*

Studii *Universitatea din Cernăuți. Viena*

Situația militară *scutit*

II. Date cu caracter informativ:

Domicilii anterioare *Sibiu profesor 1911-[19]19. Sibiu refugiat 1940--[19]45 și Buc.[ucurești] cât a fost ministru*

Starea materială în prezent –

În trecut casă în *Cluj, str. Mikos [Miko] 38*

Expropriat-naționalizat (ce și unde) *naționalizat*

Apartenență politică în trecut și în prezent *Averescu 1926-1936, Goga, FRN.*

Condamnări suferite *6 luni închisoare, executată la Cluj și Caransebeș pentru delic[t] la normativul BNR din 1947*

Funcțiuni ocupate (când și unde) *Comisar G^e [eneral] al minorităților 1938-39 și ministru tot al minorităților 1939-40, deputat de Hunedoara în 1926-27*

Ce limbi cunoaște: *limba maternă română alte limbi maghiara, germana, sârba și rusească*

A.M.J, Fond Serviciul C. Arhiva operativă. Dosar individual a lui Dragomir Silviu, nr. 10 162, Fișă personală.

Note: Formular tipărit. Completările scrise de mână sunt culese cu italice.

Data *14.12.953*

N O T A

Dragomir Silviu încadrat în C.M. conform Decizie M.A.I. Nr. 334 1.8.951 pe timp de 38 luni.

Majorat pedeapsa cu 60 luni conform Decizie 559/953

Pedeapsa expiră la 1.8.1958

**În libertate la data de –
de către –**

(A.M.J, *Fond Serviciul C. Arhiva operativă. Dosar individual a lui Dragomir Silviu*, nr. 10 162, *Nota*, f.2.)

*Dosar 19643
14 IX 950*

Declarație

Subsemnatul Silviu Dragomir născut în comuna Gurasada, jud. Hunedoara, la 13 Martie 1888, fiul lui Simion și al Reghinei Ciora , - profesor universitar și fost ministru, domiciliat în Cluj, Str. Mico 38, declar că tatăl meu a decedat în anul 1907 în comuna Surasada, iar mama în anul 1922 în Sibiu. Tatăl a fost notar la comună. Nu am avut decât zece acțiuni la Banca Agrară din Cluj. Nu am avut și nici nu am valute sau alte valori în țară sau în străinătate. Nu am avut și nici nu am bijuterii. Aceasta îmi este declarația pe care o dau și semnez propriu, nesilit de nimeni.

Silviu Dragomir

A.M.J, Fond Serviciul C. Arhiva operativă. Dosar individual a lui Dragomir Silviu, nr. 10 162, *Declarație olografă*, f.3.

Declarație

Subsemnatul Silviu Dragomir de ani 63 născut la 13 Martie 1888 în Gurasada, jud. Hunedoara, fiul lui Simion și Reghina n. Ciora, căsătorit, fără copii, de profesiune fost profesor universitar și ministru al minorităților, absolvent de teologie și filosofie, avere am posedat împreună cu soția o casă familiară, armata satisfăcută, politică în trecut am făcut cu Armand Călinescu și cu Gh. Tătărescu, în prezent neîncadrat cu ultimul domiciliu, Cluj str. Mico 38, declar următoarele:

Am un singur frate, Alexandru, de ani 64, fost avocat, căsătorit, cu doi copii, Virgil este șef de lucrări la Politehnică în București, Alexandru este angajat la o întreprindere de stat în București. Fratele domiciliază în Cluj, Piața Szecekenyi 44, alte rude mai apropiate nu am.

Soția mea Flora n. Bonciu, tatăl ei a fost notar. Are trei surori vitrege: Stela și soțul ei fost funcționar la Banca de Stat, domiciliază în București, Str. Magheru Nr.27IV; Silvia, văduvă, soțul ei fost avocat, de profesiune cosmeticiană, domiciliază în București str. Magheru Nr.27IV; Eugenia, măritată cu Tierman, angajat la filarmonica din Timiș, domiciliază în Timișoara, strada nu o cunosc.

Aceasta îmi este declarația pe care o dau, susțin și o semnez propriu, nesilit de nimeni.

Silviu Dragomir

(A.M.J, Fond Serviciul C. Arhiva operativă. Dosar individual a lui Dragomir Silviu, nr. 10 162, Declarație olografă, f.0003.)

Dos. 4857/A.ssi, f. 7
România, 12 ian[uarie] 1939

Minoritatea germană

D. Armand Călinescu, ministru de Interne a primit ieri în audiență pe d. Silviu Dragomir comisar general al minorităților și pe d. Hans Hedrich, împuternicitul minorității germane.

În urma discuțiilor urmate, s-a decis intrarea germanilor din România în Frontul Renașterii Naționale în condițiile stabilite în acordul ce urmează:

„Având în vedere legea și regulamentul pentru înființarea *Frontului Frontul Renașterii Naționale* cum și Decretul și Jurnalul din 4 august 1938 privitoare la minorități, s-au stabilit următoarele:

1. Germanii, cetățeni români, se încadrează, în mod corporativ, în *Frontul Frontul Renașterii Naționale*. În comunele rurale și urbane, cu populațiune mixtă, se formează secții separate germane. Aceste secțiuni vor fi reprezentate prin 6 membri în Consiliul Superior Național și unul în Directorat. În birourile secretariatelor vor fi numiți și funcționarii germani corespunzători.

2. Toate organizațiile profesionale ale germanilor, cetățeni români, din țară, se vor încadra, în mod corporativ, în diferitele organizațiuni profesionale prevăzute de legile actuale și acelea ce vor interveni în acest domeniu, asigurându-li-se reprezentarea corespunzătoare în locurile conducătoare.

3. În afară de manifestările politice care se încadrează toate în *Frontul Renașterii Naționale* germanii cetățeni români

pot constitui o organizațiune proprie pentru scopuri culturale, economice și pentru opere sociale.

București, 10 ianuarie 1939.

**În numele și prin împuternicirea d-lui
Fritz Fabricius
(ss) HANS HEDRICH**

A.M.J, Fond Serviciul C. Arhiva operativă. Dosar individual a lui Dragomir Silviu, nr. 10 162, Minoritatea germană, Extras din România, 12 ianuarie 1939, f. 4.

5

C A P I T A L A

Nr. – din 12 februarie 1939

ÎNCHEEREA ACORDULUI CU MINORITATEA BULGARĂ

Bulgarii cetățeni români pot constitui o organizațiune proprie

Pentru scopuri culturale, economice și pentru opere sociale

În spiritul politicii pe care guvernul o observă față de minorități, s-a încheiat acordul și cu minoritatea bulgară.

Bulgarii au aderat în bloc, înscriindu-se în *Frontul Renașterii Naționale*.

Ieri, 10 februarie, reprezentanții minorității bulgare s-au prezentat mai întâi d-lui Silviu Dragomir, ministru pentru

minorități, cu care au discutat înțelegerea și apoi, însoțiți de d. ministru pentru minorități, au fost primiți în audiență de d. Armand Călinescu, vicepreședintele Consiliului de Miniștri, care a perfectat acordul.

Cu această ocaziune s-a semnat următorul act:

Având în vedere legea pentru înființarea *Frontului Renașterii Naționale* și Decretul din 4 august 1938 privitoare la minorități s-au stabilit următoarele:

I.– Bulgarii, cetățeni români, aderă la Frontul Renașterii Naționale. În comunele rurale și urbane cu populațiune mixtă, se formează secții separate bulgare. Aceste secțiuni vor fi reprezentate de 3 membri în Consiliul Superior Național. În birourile secretariatelor vor fi numiți și funcționari bulgari, corespunzători.

II.– Toate organizațiile profesionale ale bulgarilor, cetățeni români din țară se vor încadra în diferitele organizațiuni profesionale prevăzute de legile actuale și acelea ce vor interveni în acest domeniu, asigurându-li-se reprezentarea corespunzătoare în forurile conducătoare.

În afară de manifestările politice care se încadrează toate în Frontul Renașterii Naționale bulgarii cetățeni români pot constitui o organizațiune proprie pentru scopuri culturale, economice și pentru opere sociale.

Vicepreședinte al Consiliului de Miniștri	(ss) Iordan Lefteroi
(ss) ARMAND CĂLINESCU	(ss) Enciu Nicolev
Ministru pentru Minorități	(ss) Gh. Zogoi
(ss) SILVIU DRAGOMIR	

A.M.J, Fond Serviciul C. Arhiva operativă. Dosar individual a lui Dragomir Silviu, nr. 10 162, Încheierea acordului cu minoritatea bulgară, Extras din Capitala, 12 februarie 1939, f. 5.

Dos. 4857/C ssi, f. 14

România, nr. 230 din 20 ianuarie 1939

Minoritatea maghiară în Frontul Renașterii Naționale

În urma tratativelor duse între dl. comisar general pentru minorități, Silviu Dragomir, și reprezentanții minorității maghiare din România, d. ministru de Interne Armand Călinescu a perfectat înțelegerea intervenită pentru încadrarea minorității maghiare în *Frontul Renașterii Naționale*, semnând în ziua de 17 ianuarie a.c. următorul acord:

Având în vedere legea pentru înființarea *Frontului Renașterii Naționale* și Decretele din 4 august 1938 privitoare la minorități, s-au stabilit următoarele:

I.- Maghiarii, cetățeni români, se încadrează în mod corporativ, în *Frontul Renașterii Naționale*. În comunele rurale și urbane, cu populațiune mixtă, se formează secții separate maghiare. Aceste secțiuni vor fi reprezentate de 10 membri în Consiliul Superior Național și unul în Directorat. În birourile secretariatelor vor fi numiți și funcționari maghiari, corespunzători.

II.- Toate organizațiile profesionale ale maghiarilor, cetățeni români din țară se vor încadra în diferitele organizațiuni profesionale prevăzute de legile actuale și acelea ce vor interveni în acest domeniu, asigurându-li-se reprezentarea corespunzătoare în forurile conducătoare.

III.- În afară de manifestările politice care se încadrează toate în Frontul Renașterii Naționale maghiarii cetățeni români pot constitui o organizațiune proprie pentru scopuri culturale, economice și pentru opere sociale.

(ss) Dr. NICOLAE BANFFY
(ss) ARMAND CĂLINESCU
(ss) PAUL SZÁSZ
(ss) G. BETHLEN

Ca urmare a acestui acord și la cererea făcută de d. Nicolae Banffy, în numele minorității maghiare din România, d. ministru de Interne Armand Călinescu a dat următoarea autorizație de funcționare a unei organizații proprii, a maghiarilor cetățeni români, cu scopuri culturale, economice și de opere sociale.

D-lui Dr. Nicolae Banffy

La cererea dvs. și ca urmare a acordului pentru înscrierea maghiarilor, cetățeni români, în Frontul Renașterii Naționale, avem onoare a vă face cunoscut că ministerul acordă autorizațiunea de funcționarea unei organizațiuni proprii, ca reprezentanță generală a Comunității Maghiare din România, pentru scopuri culturale, economice și opere sociale, sub președinția domniei voastre.

Ministru,
(ss) AR. CĂLINESCU

A.M.J, Fond Serviciul C. Arhiva operativă. Dosar individual a lui Dragomir Silviu, nr. 10 162, Minoritatea maghiară în Frontul Renașterii Naționale, Extras din România, nr. 230 din 20 ianuarie 1939, f. 6.

Dos. 4300/ ssi, f. 44

NOTA
9 noiembrie 1939

Prof. Silviu Dragomir a fost vizitat zilele trecute de un grup de englezi cari s-au prezentat drept gazetari și l-au intervievat asupra minorității germane din România, luând note asupra celor declarate de ministrul Minorităților.

După întreaga lor atitudine, ministrul socotind că are de-a face cu personalități importante, a discutat o serie de chestiuni mai delicate, iar după plecarea lor aflând că sunt ziariști englezi obișnuiți și încă din categoria celor versați, s-a arătat neliniștit că le-a declarat prea multe, expunându-le chiar supărările pe care le are cu maghiarii.

Cele de mai sus ministrul Silviu Dragomir le-a încredințat unui funcționar superior din preajma sa, față de care și-a manifestat neliniștea ce-l stăpânește.

A.M.J, Fond Serviciul C. Arhiva operativă. Dosar individual a lui Dragomir Silviu, nr. 10 162, Nota, 9 noiembrie 1939, f. 7.

Dos. 4319/ssi, f. 5

10

4 februarie 1939

În ziua de 3 februarie, ora 19, a avut loc ședința Comitetului „Asociației Ziariștilor Români Creștini din România“.

Asociația fiind fără președinte, în momentul de față, s-a adus la cunoștință comitetului că o delegație propunând președinția d-lui Subsecretar de Stat Titeanu, d-sa a declinat această ofertă.

S-a discutat dacă nu este cazul să se ofere președinția d-lui secretar de Stat, Silviu Dragomir, fără să se ia însă vreo hotărâre

S-a mai hotărât ca asociația să-și înscrie toți membrii în Frontul Renașterii Naționale.

A.M.J, Fond Serviciul C. Arhiva operativă. Dosar individual a lui Dragomir Silviu, nr. 10 162, 4 februarie 1939, f. 10.

Cabinet

13

NOTA
30 aprilie 1939

În cercurile maniste din Ardeal se comentează cu interes audiența recentă la ministrul Silviu Dragomir a conducătorilor minorității maghiare din România.

Aceste cercuri pretind a fi informate că reprezentanții maghiari ar fi calificat drept abuziv tratamentul la care, în timpul din urmă, ar fi supuși minoritarii maghiari, prezentând și un memoriu prin care se exprimă revendicările următoare:

Autonomie culturală deplină;

Autonomie economică în localitățile din România unde populația maghiară are majoritatea numerică, cât și acordarea sprijinului material instituțiilor economice maghiare din partea Statului român, precum și

Autonomie administrativă în sensul ca în comunele unde populația maghiară trece de 60 % să le fie încredințată întreaga administrație.

A.M.J, Fond Serviciul C. Arhiva operativă. Dosar individual a lui Dragomir Silviu, nr. 10 162, Nota din 30 aprilie 1939, f. 13.

Dos. 3164/P I-a/ssi, f. 278/2

4 martie 1944

N O T A

Cercurile turcești și bulgare din Capitală urmăresc ciclul de conferințe al *Institutului de Studii Balcanice* din Capitală.

Ciclul de conferințe *Factori de unitate în viața popoarelor balcanice* de sub conducerea profesorului Victor Papacostea, este urmărit cu interes de cercurile oficiale turcești și bulgare din Capitală.

Astfel, pe lângă faptul că la conferința inaugurală din acest ciclu a participat S. Tanriöer personal, la toate celelalte conferințe a participat câte un delegat al Legațiunii Turciei

Acesta a fost cazul și pentru conferința profesorului Silviu Dragomir, membru al Academiei Române, care a vorbit Marți, 29 februarie a.c., în aula Fundației Carol I, despre *Românismul ca factor în etnogeneza popoarelor balcanice*.

Informație sigură

Comunicat:

- Președ. Consil. Miniștri
- Marele Stat Major
- Minist. de Războiu
- Minist. Af. Interne
- Minist. Culturii Naționale și Cultelor

A.M.J, Fond Serviciul C. Arhiva operativă. Dosar individual a lui Dragomir Silviu, nr. 10 162, Nota din 4 martie 1944, doc. 16.

23 III 1955

Extras din dos. 3233 ssi vol. 5, f. 69

Dragomir Silviu f.d. fig. într-un tabel ssi din 1940 de membri ai lojilor francmasonice.

Dos. 4820 ssi vol. 1B , f. 154

Dragomir Silviu fost ministru este arătat într-o notă ssi din 21 Aug. 1940 că a fost primit de ambasadorul iugoslav Alexandru Avacumovici cu care s-a întreținut timp de o oră și jumătate.

Dos. 2324 sp. vol. 2, f. 158

Dragomir Silviu fost ministru cuzist cu domiciliul în Cluj fig. pe un tabel din 1947 de persoanele ce formau comitetele de conducere ale asociației romîno-americane din Ardeal și Banat, fiind arătat ca membru al acestei asociații și un reacționar notoriu.

A.M.J, Fond Serviciul C. Arhiva operativă. Dosar individual a lui Dragomir Silviu, nr. 10 162, 4 Extrase din 23 martie 1955, f. 31.

Agentura Ardeal
Sibiu

Nr. 5305
30 decembrie 1943

NOTA

Deținem informația, că într-o recentă consfătuire a unor personalități marcante din viața politică, universitară și

bisericească, Dl. Silviu Dragomir, fost ministru al minorităților sub regimul F.R.N., ar fi propus ca vlădicii celor două biserici naționale/ dela Sibiu și Blaj/ să întreprindă o acțiune pentru trezirea conștiinței naționale și să arboreze drapelul unei lupte mai active, pentru reîntregirea hotarelor firești ale Ardealului.

S-a argumentat că, atâta timp cât armata noastră stă sub comanda superioară a unei națiuni/ Germania/, care a dat depline satisfacții minorității maghiare, nu se poate aștepta ca dela această națiune să ne vină actul de dreptate istorică.

În prealabil, s-a acceptat sugestia prof. univ. Silviu Dragomir, și urmează ca o comisiune anume alcătuită să călăuzească acțiunea în sensul de mai sus.

Amănunte vom da ulterior.

Sursă sigură.

A.M.J, Fond Serviciul C. Arhiva operativă. Dosar individual a lui Dragomir Silviu, nr. 10 162, Nota din 30 decembrie 1943, f. 33.

42

NOTA TELEFONICĂ nr. 4/39374
din 9.06.1955

A DIRECȚIEI PENITENCIARE LAGĂRE ȘI COLONII
BUCUREȘTI

Către
PENITENCIARUL PRINCIPAL SIGHET

Se pune imediat în libertate (=) deținutul Dragomir Silviu născut la data de 13 Martie 1888, fiul lui Simion și Reghina. –

Veți raporta de executarea ord.[inului] de mai sus. –

A.M.J, Fond Serviciul C. Arhiva operativă. Dosar individual a lui Dragomir Silviu, nr. 10 162, Notă telefonică din 9 iunie 1955, f. 42.

DECLARAȚIE

Subsemnatul *Dragomir Silviu* născut în comuna *Gura Sadului* la data de *1888.13.03* fiul lui *Simion și Reghina*.

Declar ca din cele ce cunosc din timpul cât am stat în acest penitenciar și în alte penitenciare, și mai ales cu persoanele cu care am stat împreună, nu voi divulga acest lucru și nu voi discuta cu nimeni nimic din cele cunoscute. –

Dacă totuși se va întâmpla că voi divulga din celea cunoscute, cer să fiu pedepsit cu cea mai mare pedeapsă conform legilor Republicii Populare Române. –

Adresa mea este Orașul Cluj, Str. *Miko*, Nr. 38.

Aceasta îmi este declarația pe care o dau și o semnez propriu.

.....
Silviu Dragomir

Sighet la 9.06.1955

A.M.J, *Fond Serviciul C. Arhiva operativă. Dosar individual a lui Dragomir Silviu*, nr. 10 162, *Declarație* din 9 iunie 1955, f. 43.

MINISTERUL AFACERILOR INTERNE

DIRECȚIA VIII-a

Nr. 814/0086156

20 septembrie 1955

Către
SERVICIUL „C“

Cu adresa nr. 814/0086903 din 3 august 1955, v-am cerut și ne-ați dat dosarul de anchetă nr. 10162 privitor pe numitul DRAGOMIR SILVIU. –

Întrucât lucrarea a fost rezolvată, vă restituim dosarul de mai sus. –

CI/CM/2 ex.

1 ex. Serv.C.

1 ex. la dosar

A.M.J, Fond Serviciul C. Arhiva operativă. Dosar individual a lui Dragomir Silviu, nr. 10 162, Adresa Direcția a VIII-a din 20 septembrie 1955.

Ministerul Afacerilor Interne
Direcția Regiunii Baia Mare
Nr. 11.759 din 9 iunie 1955. –

Către
Penitenciarul Principal
tov. Comandant Sighet

În conformitate cu ordinul telegrafic Nr. IV/039374 din 9 iunie 1955, a D.P.L.C., puneți imediat în libertate pe deținutul DRAGOMIR SILVIU născut la 13 martie 1888, fiul lui Simion și Reghina. –

Raportați telefonic de executare conducerii D.P.L.C.

PG/PG

2 ex.

A.M.J, Fond Serviciul C. Arhiva operativă. Dosar individual a lui Dragomir Silviu, nr. 10 162, Adresa Ministerul Afacerilor Interne, Direcția Regiunii Baia Mare , nr. 11.759 din 9 iunie 1955.

II. ISTORIOGRAFIE

VLAHII NEGRI. SILVIU DRAGOMIR DESPRE IDENTITATEA MORLACILOR

Ela COSMA

Institutul de Istorie „George Barițiu“ din Cluj-Napoca

Silviu Dragomir abordează istoria vlahilor din nordul Peninsulei Balcanice în Evul Mediu într-o succesiune de cărți și studii¹. Conform apariției lor, acestea se grupează în anii 1922-1924, când Silviu Dragomir, la vârsta de 35 ani, este profesor de istoria popoarelor sud-slave, la catedra de istorie a Facultății de Filosofie și Litere a proaspăt înființatei universități românești de la Cluj, Universitatea Daciei Superior, devenită Universitatea Regele Ferdinand. Lucrarea de maturitate și, în același timp, sinteza preocupărilor sale în acest

¹ Silviu Dragomir, *Vlahii din Serbia în sec. XII-XV*, comunicare citită în ședința publică a Academiei Române dela 27 Ianuarie 1922, extras din *Anuarul Institutului de Istorie Națională din Cluj* pe 1921/1922, Institutul de Arte Grafice „Ardealul”, Cluj, 1922, p. 279-299; Idem, *Scriitorii raguzani și refrenul colindelor noastre*, extras din *Anuarul Arhivei de Folklor a Academiei Române*, IV, 5 p.; Idem, *Vlahii și Morlacii. Studiu din istoria românismului balcanic*, Imprimeria Bornemisa, Cluj, 1924, 135 p.; Idem, *Über die Morlaken (MAVPOBAAXOI) und ihren Ursprung*, în: *Académie Roumaine – Bulletin de la section historique*, publication trimestrielle, sous la direction de N. Iorga, tome XI, Congrès de Byzantinologie de Bucarest. Mémoires, Cultura Națională, București, 1924, p. 115-126, extras p. 1-12; Idem, *Originea coloniilor române din Istria*, 1924; Idem, *Vlahii din nordul Peninsulei Balcanice în Evul Mediu*, Editura Academiei R.P.R., București, 1959, 224 p.

domeniu o constituie *Vlahii din nordul Peninsulei Balcanice în Evul Mediu*, volum publicat în 1959, la 71 ani. Chiar dacă din punct de vedere documentar și istoriografic, acest ultim volum nu aduce multe date noi în plus, se constată o structurare mai organizată a materialului, astfel încât, studiul rămâne și azi de referință pentru problema în discuție. Se mai constată o ușoară diferență de viziune față de abordările din tinerețe, mai entuziaste în sensul doctrinei românismului balcanic, în vreme ce opera din 1959 vorbește despre vlahi. Recent, Sorin Șipoș a arătat intervențiile cenzurii socialiste în materialul propus pentru tipar de către Silviu Dragomir, iar precauțiile terminologice sunt mai degrabă rodul cenzurii decât al schimbării viziunii autorului². Adiacent, Silviu Dragomir s-a ocupat și de românii din Banatul istoric³, acoperind astfel evoluția vlahilor și românilor din nordul și nord-vestul Balcanilor, în teritoriile de azi ale Bulgariei, Serbiei, Sloveniei, Croației, Bosniei-Herțegovina, Muntenegrului, Macedoniei și Kosovo.

În vigoare și unanim acceptată și în zilele noastre este clasificarea ramurilor sau dialectelor romanității orientale, datorată lingvistului și etnologului Gustav Weigand⁴. Cele

² Sorin Șipoș, *Silviu Dragomir – istoric*, Fundația Culturală Română – Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2002, p. 137-138. La p. 113, Sorin Șipoș afirmă clar: „În lucrarea *Vlahii din nordul Peninsulei Balcanice în Evul Mediu*, publicată în anul 1959, autorul a insistat ca populația să fie numită *românească*, însă cenzura vremii l-a obligat s-o numească *populație vlahă*”.

³ Silviu Dragomir, *Vechimea elementului românesc și colonizările streine în Bănat*, extras din *Anuarul Institutului de Istorie Națională din Cluj* / 1924, Cluj, Tipografia “Ardealul”, 1925; Idem, *Banatul românesc. Schiță istorică / Le Banat Roumain. Esquisse historique*, Centrul de Studii și Cercetări privitoare la Transilvania, Sibiu, 1944 și reeditare într-o ediție îngrijită de Viorica Goicu, traducere Simona Goicu, studiu introductiv Nicolae Bocșan, Editura Augusta, Timișoara, 1999, 92 p. + hărți.

⁴ Gustav Weigand, *Ethnographie von Makedonien. Geschichtlich-nationaler, sprachlich-statistischer Teil*, Leipzig, Friedrich Brandstetter,

patru ramuri sau dialecte sunt: dialectul daco-român, dialectul aromân, dialectul megleno-român și cel istro-român. Această delimitare lingvistică, bazată pe probe vii de limbă, vizează realități istorice corespunzând secolelor din urmă, XIX și XX. Silviu Dragomir însă se ocupă de perioada mai veche, medievală, lipsită de mărturii ale limbii vorbite de către romanitatea sud-dunăreană. Tocmai din perspectiva acestui fapt, întemeindu-se pe documente oficiale, cronici, toponimie, cercetarea lui Silviu Dragomir își păstrează caracterul fundamental, deoarece reușește să reconstituie istoria vlahilor cu existență istorică limitată în Dalmația și Croația. În plus,

1924, p. 63, unde autorul scrie: "Die walachische Sprache zerfällt in vier Zweige, von denen nur einer, nämlich das Rumänische zur Literatursprache ausgebildet ist". (Limba valahă se împarte în patru ramuri, din care doar una, anume româna, s-a dezvoltat ca limbă literară.) Interesant este faptul că limba română este considerată „valahă” de către Weigand, în consens cu percepția lumii de limbă germană asupra românilor de la nordul Dunării și din bazinul carpatic până la finele sec. XIX. În scrierile germane, denumirea de „Rumänen” (români) începe să se generalizeze abia după constituirea statului România la 1859, cu referire la locuitorii acestui stat; în schimb, românii din Transilvania continuă să mai fie numiți "Walachen" (valahi), în ciuda cererii lor exprese, consemnată la a treia adunare de la Blaj, din septembrie 1848, ca denumirea reprobabilă de "Walachen" să fie înlocuită cu cea de "Rumänen". De fapt, numele de „valahi” reprezintă denumirea dată de străini (germani, slavi) populației romanice din estul și sudul Europei. Abia prin crearea statului român se impune în exterior generalizarea autodenumerii de „români”. Cu privire la aromâni, tot Gustav Weigand este cel care introduce în circuitul științific denumirea de „aromâni”, ca fiind autodenumeria grupului respectiv și nu denominarea străinilor. Se știe că aromânii constituie cel mai compact grup al romanității sud-dunărene, cu individualitatea cea mai pregnantă și cu conștiința etnică cea mai dezvoltată, în pofida absenței cadrului statal propriu. Nu este de mirare că denumirea celorlalte grupe ale romanității sud-dunărene: megleno-români, istro-români provine de la oamenii de știință, în baza criteriului geografic al zonei locuite de aceste comunități, și nu reflectă autodenumeririle de „rumâni” sau „rumeri” cu care membrii grupelor se denumesc pe sine.

Dragomir nu îi abordează pe aromâni, nici pe megleno-români, studiile sale având atingere doar cu istro-românii.

În evul mediu descris de Silviu Dragomir, vlahii din nordul Peninsulei Balcanice sunt acea populație romanizată în teritoriul de la sudul Dunării, silită de condițiile istorice să-și părăsească patria originară „străromână” (aflată undeva la granița dintre Bulgaria și Serbia de astăzi)⁵ și să se deplaseze din calea năvălitorilor. Deplasarea vlahilor se face în trei etape, mișcarea demografică fiind determinată de migrația slavilor, apoi de înstăpânirea bulgarilor și, în fine, de ocupația otomană. Silviu Dragomir stabilește etapele de deplasare, atât din punct de vedere cronologic (din sec. VI-VII până în sec. XV-XVI) cât și geografic (spre sud și spre vest, în baza toponimelor și a atestării documentare a vlahilor în varii locuri și localități). Trebuie reținută specificarea, enunțată de autor în mai multe rânduri: „Migrațiunea aceasta [...] a fost fără îndoială rezultanta unei expansiuni firești, care s-a făcut fără zgomot, treptat și în mod pașnic”⁶. Altă specificare, ce revine în mod repetat: migrația a avut loc doar de la nord spre sud, nicidecum spre nordul Dunării.

În zona formată de romanitatea dunăreană, prin asimilarea populației autohtone în primele șase veacuri ale erei noastre, se regăsesc „nucleele de căpetenie” ale

⁵ În *Vlahii din nordul Peninsulei Balcanice...*, p. 172, Silviu Dragomir îl citează pe Jireček, care, în *Geschichte der Serben*, I, p. 38-39, circumscrie astfel frontiera zonei romanizate: „Ea înconjură Naissus și Remesiana cu cetățenii lor latini, în timp ce Pautalia (Küstendil) și Serdica (Sofia), împreună cu regiunea Pirotului aparțineau la zona greacă; în fine, o cotea de-a lungul versantului de nord al Haemusului spre litoralul pontic”. Însă, Silviu Dragomir consideră triumphiul lui Weigand: Prizren-Niš-Sofia, ca leagăn al vlahilor, „drept ipoteză lipsită de suficientă documentație istorică”. Dragomir susține că acest triumf nu cuprinde decât o mică parte din teritoriul ocupat de vlahii balcanici.

⁶ Silviu Dragomir, *Vlahii și Morlacii*, p. 115.

așezărilor vlahilor din evul mediu. Cu modificări însemnate: romanitatea Moesiei Inferior nu mai există, cele două Dacii sud-dunărene păstrează doar fragmentar resturile latinității de odinioară, nordul Moesiei Superior, de la Morava la Sirmium (azi Sremska Mitrovica, în Serbia) s-a pierdut. Sudul Moesiei Superior, însă, va păstra timp de un mileniu pe descendenții populației romanizate, „pe care îi va feri de asimilare doar izolarea lor socială”. Nuclee de romanitate se conservă în Dardania (ce corespunde Kosovo de azi). Dincolo de vechea frontieră a romanității balcanice, în Rodope, în valea Mariței și pe malul Mării Negre, precum și în jurul Sofiei sunt revărsări ulterioare, cauzate de modul de viață al păstorilor vlahi, dar și de penetrația slavilor și bulgarilor. Astfel de prelungiri constituie și vlahii și morlaccii din hinterlandul litoralului dalmatin, din Bosnia și Croația. În secolele IX-XI, vlahii se răspândesc din valea Drinei spre Bosnia și Croația, după ce bizantinii pierd Moesia Superior și Dardania în favoarea bulgarilor. La 809, Krum cucerește Serdica (Sofia de azi); urmașul său Omortag ocupă Sirmium din mâinile francilor. În timpul domniei țarului Simeon (893-927), râul Drina formează granița între bulgari și bosniecii aparținători de Serbia. Aceasta se întinde, la început de secol IX, pe cursul superior al Drinei, pe râurile Lim, Ibar și Morava de vest. Acei vlahi emigrați la vest de Drina se încadrează fie în statul croat, deplasându-se spre sud-vest, fie spre nord-vest, în Serbia. La 976, Kedrenos îi amintește pe vlahii călători, însărcinați cu conducerea de caravane, în zona Prizren.

După căderea primului țarat bulgar (1018), stăpânirea bizantină se reinstaurează în Moesia Superior, iar împăratul Basileos al II-lea le acordă în 1019 vlahilor privilegii deosebite, subordonându-i jurisdicției arhiepiscopului de Ohrida. Din secolul XII, vlahii dispun chiar de episcop propriu la Vranje (pe râul Morava, între orașele Niș și Skopje, în Kosovo de

astăzi). În secolul XIV, însă, prin cucerirea orașului Vranje de către sârbii lui Stefan Nemanja, episcopia vlahilor se refugiază la Prilep (Florina de azi, în Grecia). Informațiile hrisoavelor mănăstirești dăruite de nemanizi sunt bogate în ce-i privește pe vlahi în secolele XII și XIII. Acești vlahi nu sunt aromâni, dar în sânul lor se constituie felurite grupe. Vlahii din Haemus dispun de cetăți, dau ostași luptători, iar căpeteniile lor conduc războiul împotriva bizantinilor; din mijlocul lor se ridică Asăneștii. Vlahii din statul medieval sârbesc nu sunt factor politic; ei apar ca păstori, crescători de animale și chirigii, împărțiți în două categorii: voinici, cu statut militar superior, și călători, conducători de caravane de transport. În nordul Serbiei, satele lor se numesc „selo”; la Kosovo Polje și în munții Šar ei trăiesc în frății, sub conducerea unor juzi sau cnezi, iar cătunul e forma de așezare a păstorilor vlahi. Chiar dacă transhumanța se caracterizează printr-o mișcare periodică a vlahilor, ca păstori de oi, de vite și de cai – Silviu Dragomir scrie: „Cătunul nu e așezare vremelnică, ci cu o stabilitate ce se poate urmări în documente”⁷.

Vlahii așezați la apus de Durmitor, în Muntenegru și Herțegovina, locuiesc, de asemenea, în cătune, dar sunt organizați în triburi, fiind exclusiv păstori și chirigii. Pe valea Cetinei, în Croația, până la poalele orașului Centinje, vlahii sunt agricultori, așezați în preajma cetăților în sate și cătune, deși mai țin totuși turme de oi, dispun de privilegii codificate în „legea vlahă”, au conducători proprii numiți „cătunari” și sunt împărțiți în unități militare deosebite. La 8 iulie 1167, împăratul Manuel I Komnenos îi înfrânge pe unguri la Sirmium (Zemun), bizantinii cucerind orașul. Răscoala Asăneștilor (1185) duce la instaurarea celui de-al doilea țarat bulgar, cu cea mai spectaculoasă participare istorică a vlahilor, despre care, însă, Silviu Dragomir nu scrie. În veacurile anterioare cuceririi turcești a Balcanilor, se constată

⁷ Idem, *Vlahii din nordul Peninsulei Balcanice...*, p. 163.

o permanentă migrație de la est spre nord-vest, a populației sârbe și a celei vlahe; mai la sud, triburile albaneze sunt și ele în mișcare. De aceea, Silviu Dragomir crede că, oricât de vechi ar părea așezările vlahilor din regiunile apusene ale peninsulei balcanice, ele își datorează originea, totuși, unei expansiuni rezultate printr-un îndelungat proces istoric de migrație de la est la vest, și, odată ajunși pe coasta dalmatină, spre sud (Scutari) și nord (Istria). În secolele XV-XVI, sub presiunea turcilor, migrația spre coasta dalmatină se întetește și vârful coloanei ajunge până în Istria. Vlahii din Lika vor pleca numai în secolul XVI spre regiunile croate, situate în afara primejdiei turcești. În fine, ultimul mare val de migrație a sârbilor din secolul XVIII aduce un val nou de imigranți în Krajna Bosniei; printre aceștia se află și urmași ai vlahilor de altădată, acum complet slavizați. Cât despre aromâni, aceștia trebuie să fi coborât în Thessalia și Epir, încă din secolele VII-VIII, înainte de venirea bulgarilor, deoarece dialectul aromân nu păstrează elemente bulgărești. Silviu Dragomir exclude formarea aromânilor pe teritoriul grecesc, deci trebuie să admită sosirea lor ulterioară în acest teritoriu, unde, de altminteri, aromânii vor face istorie în secolul XII, prin voievodatele de Musakia și Meglen⁸.

„Morlaccii și istroromânii trebuie considerați drept punct extrem al mișcării care a plecat din regiunea Moravei, ținând direcția mai întâi spre apus, apoi spre nord”⁹. Cine sunt, deci, vlahii negri?

Prima mențiune a numelui de morovlah apare la presbiterul din Dioclea, în a doua jumătate a sec. XII, care narează că, după ocuparea întregii Macedonii, bulgarii au subjugat și „provinciam Latinorum, qui illo tempore Romani vocabantur, modo vero Morovlachi, hoc est Nigri Latini

⁸ Idem, *Über die Morlaken...*, p. 3, 7-9; Idem, *Vlahii din nordul Peninsulei Balcanice...*, p. 161-172.

⁹ Idem, *Vlahii din nordul Peninsulei Balcanice...*, p. 169.

vocantur”. Vechea traducere croată reproduce termenul sub forma „Crni Latini”. Expresia este de origine bizantină, Μαβρόβλαχοι; a fost preluată de sârbi ulterior ca și *Karavlah*. Venețienii au împrumutat termenul, pronunțându-l la început *Maurovlaco*, apoi *Morovlaco* (statutul din Segna, 1388) și *Morolaco* (1344). Termenul e pus în circulație în secolele XIV și XV, de către cancelaria republicii venețiene. Sub influența acesteia, este adoptat și de orașele dalmate, care însă nu-l întrebuințează în mod consecvent, ci alternându-l cu termenul de vlah¹⁰. În fine, formele *Mor(o)laco* sau *Murlaco* arată clar pronunția italiană. Silviu Dragomir susține că bizantinii au folosit expresia încă în vremea secolele IX-XI, când Dalmația se afla sub stăpânirea lor, pentru a-i deosebi pe vlahii de aici de cei din Thessalia și Epir, adică de aromâni. Când în orașele dalmate, în locul bizantinilor treptat apar venețienii, aceștia preiau numele de morovlah, care apare în documentele emise de cancelaria signoriei Veneției¹¹.

Invazia bulgarilor, din primele decenii ale secolului IX, pune în mișcare populația de la Dunăre. Vlahii își mută reședințele spre vest. Drumul lor spre coasta adriatică este reconstituit de Silviu Dragomir în două segmente: între Cattaro (azi Kotor, în Muntenegru) și vărsarea Narentei; apoi între Tersatto și Cetinje (tot în Muntenegru, la nord de lacul Scutari). Morlacii din jurul Cetinjei și din sudul Herțegovinei sunt alungați în munții Albaniei, unde urmașii lor trăiesc și azi. Așadar, morlacii sau vlahii negri nu sunt altceva decât vlahi veniți din nordul peninsulei balcanice și așezați în Dalmația, care până în a doua jumătate a secolului XV vorbesc un „dialect românesc”¹². Modul de viață seminomad, cu migrații periodice, duce la o răspândire pașnică a lor în zonele de transhumanță. Influența slavă

¹⁰ Idem, *Vlahii și Morlacii...*, p. 55.

¹¹ Idem, *Über die Morlaken...*, p. 3.

¹² *Ibidem*, p. 3.

sporește și, până la finele sec. XVI, morlacii se vor pierde în marea slavă. Silviu Dragomir respinge teoria autohtonității vlahilor în Dalmația, formulată de Attilio Tamaros, prin argumente de ordin lingvistic și confesional. Pe de o parte, vlahii din Bosnia și Croația, deci morlacii, trebuie văzuți ca strămoși ai istro-românilor de astăzi, vorbind un dialect prea apropiat de cel daco-român, cu apariția rotacismului, ca teritoriul lor de formare să poată să fie îndepărtata Dalmație. Pe de altă parte, ortodoxia morlacilor într-o zonă de propagandă catolică vorbește și ea despre obârșia lor dintr-un teritoriu de influență bizantină¹³. În mod cert, morlacii nu sunt aromâni, sosiți în teritoriul Greciei de azi înainte de invazia bulgarilor.

Epidemia de ciumă din a doua jumătate a secolului XV depopulează Istria. Această împrejurare, precum și sporirea dărilor pe coasta litorală a Adriaticii determină afluxul morlacilor, în căutarea unor adăposturi mai sigure în fața invaziilor turcești. La 1449, sunt atestați, deja, morlaci în Istria; în secolul XVI, ei curg în grupe mari, de mii de oameni, fiind vorba despre colonizări organizate, atestate documentar. Silviu Dragomir consideră că în a doua jumătate a secolului XVI, morlacii din Dalmația nu se mai disting ca naționalitate proprie, iar vlahii din Croația, împrăștiați de turci, își pierd și ei caracterul național. Observația este valabilă, dar nu în totalitate, și pentru morlacii emigrați în Istria, unde urmașii morlacilor sunt atestați în secolele XVII și XVIII pe un teritoriu tot mai restrâns, dar păstrându-și latinitatea până astăzi, prin istro-români¹⁴. Începând cu secolul XVI, morlacii din Istria apar și sub denumirea de Cici sau Chichi. Documentele demonstrează că termenii morlaci și cici sunt sinonimi, aceștia fiind descendenți ai vechilor romani. Uscocii amintiți la 1538 în

¹³ *Ibidem*, p. 10-12.

¹⁴ *Idem*, *Vlahii și Morlacii...*, p. 44-47.

Krajna sunt tot cici sau morlaci¹⁵. O informație de importanță capitală, o oferă în 1698, Ireneo della Croce, care îi descrie pe cicii din Občina, Trebič și Padrič, din împrejurimile Triestului, arătând că ei „folosesc un idiom propriu și particular, similar celui valah, amestecat cu diferite cuvinte și vocabule latine”. Mai mult decât atât, „în propria lor limbă, ei își spun *Rumeri*”¹⁶. Este prima și singura mențiune care arată cum se numeau cicii de lângă Trieste în limba proprie. „Coloniile române din Istria”, după formularea lui Silviu Dragomir, reprezintă „ultimele resturi ale populației vlahe din evul mediu, cari au izbutit a se salva de primejdia slavizării, în care i-a aruncat invazia turcească. În primele decenii ale secolului XIX, se mai vorbea limba Vlahilor sau Morlacilor de odinioară și pe insula Veglia, din care o întâmplare fericită ne-a păstrat câteva specimene”¹⁷. Extrem de sugestiv ni se pare faptul că, până în zilele noastre, supraviețuitorii istro-români, localizați în câteva sate la poalele muntelui Ćićarija, între Trieste și Rijeka, sunt numiți *vlahi*, *cici* sau *ciribiri*.¹⁸

¹⁵ *Ibidem*, p. 49. Sau reformulat: „Numele de Vlah, Morlac, Cici sau Uscoci sunt, cum am mai spus, numele date de oficialitatea slavă, venețiană sau austriacă, întocmai așa cum Ungurii, secolii întregi, ne-au numit Oláh, Oláhok, Vlahi, Valahi, fără să păstreze în documentele lor din sec. XIII-XVI nici odată numele nostru adevărat.” (*Ibidem*, p. 61) O listă venețiană din 1524 face distincție între *nationi*, denumite: Dalmatini, Schiavoni, Murlachi.

¹⁶ Ireneo della Croce, în *Historia antica e moderna, sacra e profana della città di Trieste*, 1698, spune că cicii „usano un proprio (idioma) e particolare consimile al Valacco, intracciato con diverse parole, e vocaboli Latini“, tot ei „addimandansi nel proprio linguaggio *Rumeri*“.

¹⁷ Silviu Dragomir, *Vlahii și Morlacii...*, p. 64.

¹⁸ V. *Istro-Romanians in Croatia*, pe site-ul electronic www.istro-romanian.net. Legat de semnificația numelui de „cici”, ar putea avea relevanță trimiterea la un text megleno-român, din care rezultă că „cicia” = „nene, bade, neică”. „Chinisi ară plângoadăra cutru casă, floa un ficior di 9 ani, antriboă: - A bra! la cicia! nu vizuși vrin măgar?” (Porni iar plângând cătră casă, află un ficior de 9 ani, întrebă: - Ei, bre, al neică, nu văzuși vreun măgar?) Și mai departe: „-Numirl-lăa, cicău, alî zisi țela ficior”. (- Numără-i,

Procesul de desnaționalizare a morlacilor și de asimilare în mediul slav răzbate din transformarea sensului cuvintelor vlahi și morlaci, care, din a doua jumătate a secolului XVI, după ce nu mai desemnează naționalitatea unei populații, își schimbă înțelesul. Anumite cete sârbești treceau drept vlahi, deoarece termenul nu mai însemna naționalitatea, ci modul de viață nomad, opus celui de agricultor¹⁹. Totuși, la 1672, locuitorii de la țară din Zara se numesc vlahi (vlassi). În dicționarul lui Vuk Karadžić, în Dalmația vlah înseamnă țăran; același sens, de țăran slav îl are și cuvântul morlac, până în sec. XIX. Dar și orășenilor de origine romanică din Dalmația li se spune de către populația slavă vlasi. Până azi, mahomedanii din Bosnia îi numesc vlahi pe creștini, mai ales pe țăranii creștini, iar croații catolici îi numeau vlahi pe sârbii ortodocși refugiați în Croația și Slavonia²⁰.

De ce vlahii negri? Silviu Dragomir nu a căutat să explice etnonimul cromatic, de circulație și relevanță în evul mediu, cu prelungiri până în zilele noastre. Discuția impune câteva precizări.

Atât termenul „vlahi”, cât și acela de „morlaci” reprezintă exonime, nume date de străini populației de origine romanică din Balcani. Cei mai mulți autori au sesizat acest fapt: „În timp ce românii din nord [ul Dunării] s-au bucurat de un nume stabil în sânul popoarelor europene, care s-a format din numele pe care și-l dau ei înșiși, pentru desemnarea românilor din sud există o mulțime de denumiri ce provoacă confuzie, dintre care unele sunt nemijlocit jignitoare. Această

neică, îi zise acel fecior.) „Că lăa numiroà, ară uopt lăa scoasi. – Mi țela di sub tini, țe la aī ancălicat, cicū, nu la punī? (Când îi numără, îi scoase iară opt. – Dar cela de sub tine, ce l-ai încălecat, neică nu îl pui?) Textul este redat de Victor Lazăr, la p. 137-138 în cartea citată la nota 21.

¹⁹ Silviu Dragomir, *Vlahii și Morlacii*..., p. 91.

²⁰ *Ibidem*, p. 82-83.

confuzie domnea și în evul mediu”²¹. Până la invazia slavilor îi întâlnim în izvoarele istorice sub denumirile de: *misieni* (*moesieni*), *besi*, *geți*, *daci*. După migrația slavă ei se numesc: *vlahi*, *valahi*, *balahi*, *maurovlahi*, *morlaci*, *uscoci* (în Dalmția), la cronicarul Ansbertus *flachi*, *blachi*, *bachi*, la alți autori *blanchi* și *vachi*, chiar *blac*. Theophilactus se referă la românii balcanici chiar cu numele de *romei*, care până atunci fusese utilizat ca rămășiță a stăpânirii romane numai pentru a-i desemna pe greci. Vlahii din Epir și Thessalia din secolul XIV, sunt cunoscuți sub numele: *malakași*, *bui*, *messariți*, cei din jurul Janinei *zagoriți*. Într-o lucrare osmană despre cucerirea Constantinopolei este amintită poarta *blahernilor*²².

Originea cuvântului *vlah* este germanică; aceeași origine duce la cuvintele „Welsh” și “Valloon” din alte părți ale Europei. Popoarele slave au folosit inițial numele de *valahi* în general, în legătură cu toate popoarele romanice. Mai târziu, înțelesul cuvântului s-a specializat. De pildă, în poloneză și azi Italia se numește „Włochy”. Odată cu invazia slavă în Balcani se generalizează folosirea denumirii de *vlahi*²³. Ungurii îi

²¹ Victor Lazăr, *Die Südrumänen der Türkei und der angrenzenden Länder. Beitrag zur Ethnographie der Balkanhalbinsel*“, de funcționar bibliotecar la Academia regală română, fost director al Școlii comerciale românești din Salonik, București, Editura și Instituția grafică George Ionescu, 1910, p. 1.

²² *Ibidem*, p. 2. Biserica din Vlaherne figurează în “Acatistul Sfântului Acoperământ al Maicii Domnului”, imn de slavă închinat Maicii Domnului, în care se preamărește arătarea unei marame (acoperământ) în biserica din Vlaherne, ticsită de credincioși, în prezența sfântului Andrei și Epifanie. V. *Acatistier*, tipărit cu binecuvântarea prea sfințitului Iustinian al Maramureșului și Satmarului, Galați, tipărit la S.C. „Porto-Franco”, f.a. (înainte de 1998), p. 158-173. Biserica din Vlaherne, unde există un izvor miraculos cu aghiazmă, poate fi vizitată, în cartierul Ayvansaray din Istanbul, unde însă trece drept obiectiv turistic și religios grecesc.

²³ Relatând despre răscoala Asăneștilor la 1185, Niketas Choniates scrie că împăratul Isaac Anghelos (1185-1195) “și i-a făcut sieși și romeilor [bizantinilor] dușmani pe barbarii din Muntele Haemus, care mai înainte se

numesc *oláhok*, turcii *iflak*, nemții *Wallachen*, grecii *βλάχοι*. Pe cei din sudul Dunării, grecii de azi îi numesc: *vlahi* sau *kutsovlahi*, dar și *elinovlahi*, *vlaho-elini*, *elini vlahofoni*. Slavii îi denumesc: *țințari*, în Bosnia li se spune *kalajdschije*, *vlași*, *karavlași*, în Albania *bjeli-vlași* sau *ciobani*. Înțelesul cuvântului a evoluat de la o denumire etnică spre una socială-ocupatională, prin *vlahi* ajungând să fie desemnați păstori nomazi²⁴. Mai mult decât atât, termenul a dobândit tot mai mult

numeau misieni [din Moesia], iar acuma se cheamă vlahi.” Niketas Choniates folosește alternativ numele de “misieni” și “vlahi”.

²⁴ *Encyclopedija Leksikografskog Zavoda* („Enciclopedia iugoslavă”) de la Zagreb, 1968, explică sub rubrica „Vlasi”: „Un termen folosit la origine de către slavii de sud, după așezarea lor în regiunea balcanică, pentru a desemna popoare mai vechi: romani colonizați, iliri și traci colonizați ș.a.m.d.; mai târziu numele a dobândit mai multe înțelesuri. Numele de Vlah își trage obârșia de la denumirea unui trib celtic, căruia romanii îi spuneau Volcae, iar germanii Walhos. Ulterior numele Walhos (în germana medie Walch, adv. Walhisch, Welsch) a devenit un nume generic german pentru celți, și apoi, după romanizarea Galiei, pentru romani: francezi, italieni, grupe de retoromani, români ș.a. Slavii au preluat numele direct de la germani, și, în parte, de la bizantini (în grecește Balahos). În documentele noastre [sud-slave] medievale, numele de Vlahi este folosit uneori pentru italieni. Unele izvoare desemnează cu acest nume poporul din Dubrovnik (Ragusa) și din alte orașe de coastă, care, la vreme aceea, încă mai aveau o populație parțial romanizată. Dar cel mai mult numele este folosit pentru grupe mici de limbă romană (română) ale unei populații cu un mod de viață majoritar nomad, din munții noștri din Macedonia până la Kvarner (Istria). În afară de numele generic de Vlahi, ei mai sunt cunoscuți ca Rumunji (Rumuni, Aromuni), Cincari, Cici (Vlasi istrioti), Morovlasi (Morlaci), Karavlasi, Karaguni. Karavunci, Karačani, Meglenski Vlasi etc. Documentele istorice îi menționează pe Vlasi pe insula Krk (Veglia), în Istria și peste tot în Dalmația, Herțegovina, Bosnia, Montenegro, Serbia și Macedonia. Locuitorii coastei, care inițial numeau cu acest nume doar populația romanizată a muntenilor nomazi, la un moment dat a început să folosească termenul generic pentru a desemna populația rurală continentală (atât romană cât și slavă), iar modul acesta este în uz și astăzi cu ton peiorativ pentru satele „de dincolo de dealuri” (pe de altă parte, același ton peiorativ răzbate și din denumirea Bodul a oamenilor mării). Similar, foștii cetățeni

o conotație negativă, peiorativă, de minimalizare și desconsiderare. Theodor Capidan vorbea, astfel, despre poreclele aromânilor. Grecii le spun *kutsovlahi*, ceea ce înseamnă „vlahi șchiopi”, iar sârbii *tsintsari*. Ultimul termen este mai nou, fiind explicat de lexicograful sârb Vuk Karadžiĉ, la 1818, prin particularitatea graiului aromân de a pronunța sunetele *ce*, *ci* din limba română ca *tse*, *tsi*. Și Capidan consideră că denominarea vine de la repetarea sunetelor *tse*, *tsi* în frază²⁵.

romanizați ai orașelor de coastă, apoi italienii au folosit, în același sens larg, numele Morlak (it. Morlacco, din Maurovlachus, Vlah negru) pentru satele continentale. În timpul războaielor cu turcii, când regiunile croate au fost populate cu populație mobilizată atât de vlahi cât și de sârbi – ținând de biserica ortodoxă, numele de Vlah a fost utilizat într-un sens oarecum peiorativ pentru creștini ortodocși sau sârbi în general. (În zonele de coastă se mai folosea și sinonimul Rișcanin, dar fără ton peiorativ.) Pe de altă parte, turcii i-au numit vlahi pe toți creștinii din țările balcanice aflate sub dominația lor. În sens restrâns, Vlasii trăiesc astăzi numai în Istria (în regiunea numită Cicarija, în 8 sate care păstrează limba română) și în Macedonia. Vlasii macedoneni (Cincari / Țințari) se numesc pe sine Arm'nj (din lat. Romanus = roman). O parte din Cincari locuiesc permanent în orașe: Kruševac, Bitola ș.a., fiind negustori, meșteșugari, sau lucrează în străinătate. Alții sunt păstori nomazi, cunoscuți sub diferite nume (Karavunci, Karaguni, Karakačani, Kucivlasi). În vremea din urmă, aceștia încep să trăiască tot mai mult în mediu stabil agrar. Meglenski Vlasi, așezați sub muntele Kožuv, se ocupă în special de agricultură, și se deosebesc de Cincari prin caracteristici somatice, limbă, port și obiceiuri”.

²⁵ Vuk Stefan Karadžiĉ, *Lexicon serbico-germanico-latinum*, Vindobonae (Viena), 1818 și 1852, citat de Theodor Capidan, în *op. cit.* la nota 33, p. 5. Din păcate, exemplele ce reflectă evoluția spre o conotație negativă sunt numeroase. Vom exemplifica cu termenii *vlah* și *kutsovlah* în spațiul lingvistic grecesc al zilelor noastre. În *Dicționarul neogrec-român. Νεοελληνικό Ρουμανικό Λέξικο*, București, Editura Demiurg, 2000, la p. 126: η βλάχα = 1. păstoriță, ciobăniță 2. aromâncă, cuțovlahă, vlahă; το βλαχάκι = copil de aromân, copil de vlah, copil de cuțovlah; η βλαχιά = aromânii, cuțovlahii [n.m. aromânitatea]; βλάχικος, -η, -ο = I. adj. 1. vlah(ă), valah(ă), cuțovlah(ă), aromân(ă) // -ος χορός = dans aromân // -η πορεσιά = port aromân; 2. păstoresc(-ească), ciobănesc(-ească) II. subst. η

Vlahii negri apar în surse bizantine, grecești, bulgărești, sârbești²⁶. Cum am văzut mai sus, Silviu Dragomir consideră

βλαχική, τα βλάχικα = dialectul aromân; ο βλαχοδήμαρχος = 1. primar în comună locuită de vlahi 2. fig. om necioplit, cioban; η βλαχοπούλα = fată de aromâni / cuțovlahi; păstoriță, ciobăniță; το βλαχόπουλο = subst. băiat de aromâni, băiat de cuțovlahi [n.m. pui de aromân]; păstor, cioban; βλάχος, -η, -ο = subst. 1. aromân(că), cuțovlah(ă), vlah(ă) // pl. οι βλάχοι = aromânii, cuțovlahii, vlahii; 2. cioban(iță); βλαχόφωνος, -α, -ο = vorbitor(-are) a dialectului aromân; τα βλαχοφώρια = subst. 1. sate locuite de vlahi, sate de cuțovlahi 2. sate păstorești, locuite de oieri. Specificăm faptul că există (la p. 553), de asemenea, termenul specializat ο τσοπάνης și ο τσοπάνος = subst. cioban, păstor. Tot la p. 126 a dicționarului citat, se enumeră: ο βλάκας = subst. om prost, tâmpit, nătărău, fraier; η βλακεία = subst. prostie, tâmpenie, neghiobie; η βλάκισσα = subst. femeie tâmpită, proastă; το βλακόμouτρο = imbecil, prostănac. Βλάκα! = Prostule! este un “epitet” uzual, în limbajul colocvial. În ceea ce privește termenul de *kutsovlah*, specialiștii români au elaborat mai multe teorii, dar explicația cea mai banală, dar mai corectă este aceea de “vlah șchiop”. Iată ce ne oferă recentul dicționar neogrec-român, la p. 310: κουτσο- = element de compunere, denotând lipsă, insuficiență, imperfecțiune; κούτσα κούτσα = șontâc-șontâc; κουτσαίνω = 1. a schilodi, 2. a șchiopăta, a fi șchiop; κουτσά στραβά = de bine de rău; το κουτσό = joc de copii [n.m. în dicționar nu se detaliază]; κουτσοδόντης = știrb; κουτσομπολεύω = a bârbi; κουτσοπίνω = a bea (de obicei vin) încet încet, puțin câte puțin; κουτσοός = șchiop, șchiopătând; το κουτσούβελο = copil mic. Mai interesant este substantivul ο κουτσαβάκης, pl. οι κουτσαβάκηδες = om care face pe viteazul.

²⁶ Aceeași *Encyclopedija Leksikografskog Zavoda* („Enciclopedia iugoslavă”) de la Zagreb, 1968, vol. IV, explică sub rubrica „Morlaki (Murlaki, din it. Morlacco, fiind forma prescurtată a grecescului Mauroblahos < mauros = negru, blahos = vlah; Maurovlasi sau Morovlasi, în sursele latine denumiți Nigri Latini – latini negri) = Nume utilizat pentru păstori de origine romană sau romanizați, care au trăit în munții Peninsulei Balcanice după colonizarea slavă din sec. VI, păstrând anumite caracteristici lingvistice și somatice. Morlaki (Morovlasi) sunt numiți acei păstori care, fugind spre vest dinaintea turcilor, s-au așezat în munții de la lacul Skadar (Scutari, la granița din Muntenegru și Albania) până la Velebit (în nordul coastei croate). Astfel, un grup al lor a sosit la 1450-1480 pe insula Krk (Veglia) în satele Dubašnica și Poljica), unde câteva cuvinte și rădăcini ale limbii române, amestecate cu slavisme (cum ar fi

că vlahii negri au fost denominați astfel, pentru a-i deosebi de vlahii din Thessalia și Epir, deci de aromâni. Termenul i-ar acoperi, deci, pe vlahii balcanici ai evului mediu, desprinși de matca românității nord-dunărene, dar distincți și de aromâni. Pornind din zona centrală a Balcanilor, Kosovo și Muntenegru, în valuri succesive, provocate de înstăpânirea bulgarilor, apoi a turcilor, ei s-au deplasat spre vest, spre Bosnia, Croația, Istria. Cu timpul s-au pierdut în istorie, slavizându-se, cu excepția istro-românilor.

Interesant este, însă, faptul că prin denumirea de vlahi negri au fost cuprinși și românii nord-dunăreni. Astfel, la 1814, englezul William Martin-Leake, în al său volum de *Researches in Greece*, menționează termenul de *kutsovlahi*, dat aromânilor din Grecia, în opoziție cu *mavrovlahii*, nume dat românilor din Dacia²⁷. Același raport de opoziție apare în bulgărește, între *crni vlasi*, românii de la nordul Dunării, și *bieli vlasi*, românii din sudul Dunării, de la Vidin.

Pentru identificarea vlahilor negri, de ajutor ne poate fi depistarea zonelor numite „Valahii” de-a lungul timpului. Ca și zone locuite de vlahi, respectiv de vlahi negri, s-au păstrat denumirile:

- Ungro-Vlahia, ulterior Valahia = Țara Românească, Muntenia, între Carpații Meridionali și Dunăre (denumire dată de bizantini în secolul XIV);

rugăciunea „Tatăl nostru”), s-au păstrat până la începutul sec. XIX. Unele grupe ale acestor români au sosit la Trieste (pe granița dintre Italia și Slovenia), și timp îndelungat au locuit în sate din Istria. Forma italiană Morlacco este utilizată deja în sec. XV, iar în sec. XVI denumeste populația locală trăitoare în munții dintre Kotor (în Muntenegru) și Kvarner (în jurul orașului Rijeka). Mulți morlaci trăiau în munții Velebit, de aceea regiunea a fost denumită Morlachia de către venețieni. Muntele Velebit a fost numit Montagne della Morlacca, iar calea maritimă la poalele muntelui, aproape de insule se numea Canale de la Morlacca”.

²⁷ William Martin-Leake, *Researches in Greece*, Londra, 1814, p. 364.

- Moldo-Vlahia = Moldova, între Carpații Orientali și Nistru;
- Kara-Bogdania (Bogdania Neagră) = Moldova;
- Mauro-Vlahia = Moldova (denumire dată de bizantini în secolul XIV);
- Vlașca = ținut în sudul Munteniei; în România anului 1935 încă exista ca județ, cu reședința la Giurgiu;
- Valahia Mică = Oltenia, la vest de râul Olt (Kleine Wallachei, până în secolul XIX);
- Valahia Mare = Muntenia, la est de Olt (Große Wallachei, până în secolul XIX);
- Vlahia de Sus – în Epir, Grecia de azi;
- Vlahia Mare (Μέγαλα Βλάχοια) = în Thessalia, Grecia de azi; denumită Vlahia de cronicarii bizantini și latini în timpul cruciadelor, ulterior Vlahia Mare, aceasta se întindea de la muntele Olimp până la Parnas; în vechile cântece grecești prințul Thessaliei este numit „regele vlahilor”;
- Vlahia Mică = în Etolia, Acarnania, Dorida, Locrida, în vestul și centrul Greciei, atingând în sud golful Corint, iar în nord albanezul Durazzo;
- altă Valahia Mare se dezvoltă la începutul secolului XV în insula Euboea, când, urmând chemării venețienilor, aromâni colonizează coastele insulei în număr atât de mare, încât, până înainte de războaiele balcanice (1912) este în circulație denumirea de Valahia Mare;
- Le fié des Valaques este baronatul înființat de francezi în secolul XIII în Peloponez;
- Zemljavlaška (Pământul Vlah) = sârbii denuceau astfel teritoriul din Macedonia aflat la sudul râului Bistrița, la nord de Prizren și în jurul Šardagului, ceea ce ar corespunde centrului romanității sud-dunărene, stabilit încă de Constantin Jireček;
- Valahia Veche (Stara Vlaška) = în sud-vestul Serbiei;
- Valahia Albă = în Moesia, la Dunăre, lângă Vidin;

- Valahia Neagră (Morlachia) = în Dalmația și Bosnia;
- Valahia Sirmium = pe râul Sava, la Sirmium (Sremski Mitrovica), în Serbia;
- Valahia Moraviană (Valašský) = în Munții Beskidy din nord-estul Cehiei²⁸.

Probabil cea mai coerentă explicație cu privire la proveniența epitetului *negru* rămâne cea oferită de Dimitrie Onciul, într-o carte clasică. La popoarele turaniene exista obiceiul de a acorda epitetul *alb* capitalei unei țări, și apoi țării însăși. Țara dominantă fiind *albă*, cea supusă s-a numit *neagră*. Cumanii denumeau țara principală *Cumania albă*, iar țara cucerită de ei *Cumania neagră*. Epitetul a rămas asupra părții cucerite, chiar după retragerea stăpânirii cumane. De aceea, partea răsăriteană a Țării Românești a fost numită *Vlahia neagră* (în turcește *Kara-Iflak*), cea a Moldovei *Kara-Bogdan*. În a doua jumătate a secolului X, după desființarea primului imperiu bulgar, pecenegii din răsăritul Oltului și din Moldova au trecut la sudul Dunării, regiunea intrând sub dominația cumană (*Cumania neagră*). Cu toată extinderea lor, centrul stăpânirii cumanilor a rămas între Don și Nipru (*Cumania albă*). La 1223, cu 20 de ani înainte de marea invazie a tătarilor, aceștia i-au silit pe cumani să se retragă spre apus. Onciul vorbește, deci, despre *vlahii negri* aflați în poziție de subordonare față de centrul alb al stăpânirii cumane. Însuși numele întemeietorului legendar al Țării Românești, Negru vodă, susținut unanim de tradiția populară, s-ar trage de la numele țării, Valahia neagră²⁹. În altă parte, analizând tradiția populară referitoare la Negru vodă, am propus ipoteza următoare: Negru vodă este un erou eponim al românilor de la nordul Dunării, aflați în strâns contact cu

²⁸ Victor Lazăr, *op. cit.*, p. 4-8.

²⁹ Dimitrie Onciul, *Originile principatelor române*, București, Stabilimentul de Arte Grafice "Elzevir", 1899, p. 22-23.

sârbii, bizantinii, grecii, tătarii, turcii. Personajul a fost „inventat” de tradiția orală, cu certitudine înainte de a fi fost consemnat de cronică, precum el a continuat să existe și după ce cronicile au ieșit din actualitate. Negru vodă îl întruchiează pe voievodul care „curăță țara de tătari”, așezând domnie românească. Numele său îi exprimă specificul etnic, derivând din denumirea dată românilor de către popoarele sud-dunărene amintite³⁰.

În linia explicației lui Onciul, conform căreia la popoarele turanice epitetul *alb* se asocia cu libertatea, *negru* fiind sinonim cu dependența, constatăm o mare familie terminologică ce îi desemnează pe români ori teritoriile locuite de ei prin al doilea termen. Dacă bizantinii numeau Moldova în veacul al XIV-lea Maurovlahia, prezbiterul din Dioclea vorbea încă în secolul XII despre maurovlahi (*Latini nigri*) de la sudul Dunării. Cetatea Albă a fost întemeiată de bizantini, și inițial purta numele de *Mavro-Castron* (Cetatea neagră), deoarece teritoriul și locuitorii săi erau în dependență față de grecii din Constantinopol. Turcii au preluat termenul, creând *Karabogdania* (Moldova) și *Kara-Iflak* (Țara Românească). Adolf Armbruster recunoaște că, încă, nu a fost elucidată problema, dacă epitetul *Kara* are filiație bizantină sau a fost preluat nemijlocit dintr-o terminologie mai veche și mai generală. Sub certa influență a otomanilor, slavii balcanici au preluat, la rândul lor, acești termeni, pentru a desemna, „cu expresii cromatice, identice celor osmane” nu numai Moldova și Muntenia, dar și pe morlaccii din Dalmația și Istria³¹. Extrem de interesantă este ipoteza formulată de Sergiu Iosipescu, care, pornind de la faptul că, în preajma anului 1300, analistica

³⁰ Ela Cosma, *Ideea de întemeiere în cultura populară românească*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană 2000, p. 348, 353-355.

³¹ Adolf Armbruster, *Terminologia politico-geografică a țărilor române în epoca constituirilor statale*, în vol.: „Constituirea statelor feudale românești”, București, Editura Academiei R.S.R., 1980, p. 257-258.

venețiană desemnează romanitatea dintre Rutenia și Tisa (!) sub formula *Colonia Nigrorum Romanorum* (colonia romanilor negri), consideră că tendința explicării personificatoare a etimologiei numelor popoarelor este comună analisticii medievale³².

Astfel, prin atribuirea numelui generic de vlahi negri, se sugerează o legătură destul de strânsă între românii nord-dunăreni și cei sud-dunăreni din Dalmația, excluzându-i categoric pe aromâni. Însă, în sânul ultimilor menționați, se constată cuplul antinomic: *fărșeroți* – *karaguni*. Astfel, aromânii din Thessalia și Epir mai beneficiază de un exonim: *karagouni*, pe care Capidan îl interpretează după culoarea neagră a portului lor (kara = negru și guna)³³. Arătând că portul fărșeroților are culoarea naturală albă a lânii de oaie, în contrapondere, Gustav Weigand amintește portul negru al celorlalți aromâni, în care predomină negrul, motiv pentru care fărșeroții îi numesc Karáguni. Acest cuvânt e tradus de Weigand prin „Schwarzmantelträger“ = purtători de mantale negre³⁴. Într-adevăr așa-numiții *karagouni*, păstori vlahi, nomazi și astăzi, deplasându-se cu caravana și cu turma de oi, poartă sumane negre, fesuri negre, ciorapi groși negri în opinci, doar mânecile cămășilor albe se ițesc din mânecile sumanelor. Există și teoria, mai puțin probabilă, despre proveniența termenului din cuvântul grecesc *kápa* (ce înseamnă „cap”, „craniu”). O bogată

³² Sergiu Iosipescu, *Românii din Carpații Meridionali la Dunărea de Jos de la invazia mongolă (1241-1243) până la consolidarea domniei a toată Țara Românească. Războiul victorios purtat la 1330 împotriva cotoșirii ungare*, în vol.: „*Constituirea statelor feudale românești*”, București, Editura Academiei R.S.R., 1980, p. 61.

³³ Theodor Capidan, *Aromânii. Dialectul aromân. Studiu lingvistic*, București, Monitorul Oficial și Imprimeria Statului, Imprimeria Națională, 1932, p. 13.

³⁴ Gustav Weigand, *op. cit.*, p. 49.

onomastică aromână, dar și slavă și grecească atestă însă turcismul Cara (Kara)³⁵.

Dintre populațiile romanice de la sudul Dunării, aceia care și-au păstrat până azi numele etnic în legătură cu originea lor sunt *aromânii*. Ei se numesc pe sine *armâni* (după transcrierea adoptată recent: arman'j), rostind numele *rumân* cu un *a* protetic, „potrivit unei particularități caracteristice din graiul lor de a pronunța unele consoane inițiale greu de rostit cu ajutorul unei vocale”³⁶. Dintre neamurile de aromâni fărșeroții și musachienii își spun *rrmâni* sau *rumăni*. În afară de aceste denumiri generale, există denumiri locale, ale diferitelor neamuri în funcție de teritoriul de locuire: *megleniți*, *voscopolii* sau *moscopolii*, *gramoșteni*, *albano-vlahi*, *fărșeroți*, *olimpioți*. Împărțirea pe neamuri a fost mai pregnantă în trecut; la început de secol XIX era funcțională doar în cazul megleniților și fărșeroților. În Albania se întâlneau *ceamerieni*, *musachiari*, *ujaniți* și *batuți*³⁷, aromânii din Albania zicându-și *rumăni*, *romăni* sau *rămăni*, fără proteza lui *a*, însă cu un *r* inițial pronunțat ceva mai apăsător³⁸.

De maximă însemnătate este constatarea că, atunci când popoarele străine recunosc și acceptă endonime, precum acelea de *români*, *aromâni*, avem de-a face cu națiuni-stat sau cel puțin cu națiuni viguroase, individualizate și cu un grad înalt al

³⁵ *Dicționarul neogrec-român*, citat mai sus, la p. 280, 281, notează: η κάρα = (la sfintele moaște) craniu; καρατόμηση = decapitare, ghilotinare. Termenul de καραγκούνοι nu apare, dar ca urmă a sa întâlnim η καραγκούνα = denumirea unui dans popular din Tesalia! Pe <http://www.dictionar.us/turc-roman/kara> = negru, uscat, în limba turcă.

³⁶ Theodor Capidan, *op. cit.*, p. 3.

³⁷ Victor Lazăr, *op. cit.*, p. 3. O dovadă a faptului că aceste neamuri au ținut cu mândrie să își sublinieze și să își prezerve apartenența o constituie și Societatea Fărșărotul, cea mai veche și cea mai mare asociație a aromânilor din America, înființată în 1903 de Nicolae Cican. Aceasta editează “The Newsletter of the Society Farsarotul” și deține site-ul www.farsarotul.org.

³⁸ Theodor Capidan, *op. cit.*, p. 4.

conștiinței de sine. Recent, în iunie 1997, aromânii au reușit să impună adoptarea de către Consiliul Europei a Recomandării 1333, cu privire la limba și cultura aromână³⁹. Ceea ce înseamnă că aromânii au fost recunoscuți oficial, sub acest endonim, de către comunitatea internațională.

³⁹ Council of Europe, Parliamentary Assembly AACR 18.97, 1403-24/6/97-1-E and AS (1997) CR 18, ordinary session report, 18th sitting, 24 June 1997, Recommendation 1333 (1997) on the Aromanian culture and language.

UN STUDIU INEDIT AL ISTORICULUI SILVIU DRAGOMIR

Ioan-Aurel POP

Universitatea „Babeș-Bolyai“ Cluj-Napoca

Sorin ȘIPOȘ

Universitatea din Oradea

Studiul de față, elaborat de Silviu Dragomir în contextul preocupărilor sale de istorie medievală a românilor transilvăneni, a fost scris și pe fondul disputei dintre istoricii români și cei maghiari privind statutul acestor români la nord de Dunăre în general și în Transilvania și Ungaria în special. Controversa aceasta legată de continuitate și de întâietate în Transilvania (teritoriu privit în sens larg, modern) s-a accentuat și mai mult în perioada interbelică, după destrămarea Imperiului Austro-Ungar și după ceea ce opinia publică ungară a numit "tragedia de la Trianon" (tratatul prin care a avut loc, între altele, recunoașterea în plan juridic internațional a unirii Transilvaniei cu România, decisă la 1 Decembrie 1918). Reducerea Ungariei la granițele sale etnice și rămânerea, în același timp, a unei mase importante de unguri în statele succesorale au provocat inițial stupeoare și dezorientare, generând însă, treptat, în țara vecină o mișcare revizionistă foarte puternică, al cărei apogeu a fost atins la începutul noului război mondial. România (ca și alte state din zonă) a militat, dimpotrivă, pentru conservarea situației teritoriale europene stabilite prin sistemul de la Versailles. În ambele țări (ca mai peste tot în Europa), scrisul istoric a fost pus, alături de alte mijloace, în serviciul susținerii cauzei naționale specifice, cu

toate că dreptul istoric nu mai reprezenta, în general, un argument de legitimare a stăpânirii statelor asupra vreunui teritoriu.

Dincolo însă de acest cadru general, Silviu Dragomir s-a situat în galeria istoricilor profesioniști de mare clasă, în rândul acelor cărturari autentici, dăruți cu onestitate și probitate față de meseria lor. Iar dacă – alături de alți contemporani – Silviu Dragomir a făcut din meseria sa și o misiune patriotică, gestul a cuprins în sine o decență profundă și a fost bazat pe o deontologie desăvârșită. Totuși, marele slavist a fost martorul și, uneori, protagonistul unor vremuri de care nu s-a putut desprinde total și care și-au pus cu forță amprenta asupra formației sale, asupra atitudinilor sale și, deopotrivă, asupra creației sale. A trăit o parte importantă din viață într-un stat străin, în care a fost și s-a simțit discriminat, ca și întregul său neam de țărani și preoți, desconsiderați, umiliți și educați în spirit de supuși. A considerat, alături de mai toată generația sa, confruntarea militară în care, din 1916, se implicase și România, drept "războiul cel mare de reîntregire a neamului". A trăit cu efervescență, ca protagonist, Marea Unire – considerată evenimentul astral al românilor – și a fost copleșit pentru întreaga viață de acest act de voință națională, care a transformat teama în curaj și umilința în mândrie și speranță. A trăit cele două decenii interbelice – cu toate dificultățile lor – ca pe o epocă glorioasă, într-un stat demn, european, actor pe scena științifică și politică, în care s-a încadrat drept slujitor al marelui ideal la care aderase. A trăit Al Doilea Război Mondial și mai ales tragedia care a urmat, fiind umilit și privat de libertate de către comuniști, sfârșindu-și viața trist și bolnav, dar nu înfrânt. A lăsat o moștenire spirituală unică, o operă majoră de istoric, nu ferită de anumite clișee, nu infailibilă – fiindcă orice lucru omenesc este perfectibil și trecător – dar plină de înțelepciune, de erudiție și de sugestii pentru viitor.

Studiul dedicat primelor mențiuni despre români în documentele ungare din secolul al XIII-lea nu este unul finit, el înfățișându-ni-se drept o schiță a unui plan menit să fie aprofundat, completat și armonizat în funcție de exigențele genului. Studiul lui Silviu Dragomir, *Primele mențiuni despre români în documentele ungurești (sec. XIII)* se găsește la Biblioteca Academiei Române¹. Textul este scris de mână, pe coli format A5, simple (p. 1, 2, 3, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 14, 15, 18, 19) și format A5, duble (p. 12-13, 16-17), cu cerneală de culoare neagră. Studiul nu are trecut numele autorului, dar se află împreună cu alte documente ale lui Silviu Dragomir. Scrisul este fără nici o îndoială al istoricului. De asemenea, se poate recunoaște ușor stilul său de redactare, cu numeroase intervenții, adăugiri, corecturi. În privința momentului în care a fost redactat studiul, înclinăm către perioada interbelică. Sunt câteva indicii în acest sens, mai exact lucrările unor autori amintiți în studiu, care au apărut între cele două războaie mondiale. De asemenea, în anii treizeci ai secolului trecut, s-au intensificat polemicile cu istoriografia maghiară, pe fondul propagandei declanșate de statul vecin pentru modificarea frontierelor trasate după Primul Război Mondial. În această dispută a fost implicat activ și Silviu Dragomir. În acei ani, istoricul a publicat peste 60 articole în diverse reviste și ziare din România cu teme referitoare la Transilvania și la românii din această provincie². Cel mai probabil, studiul aflat în

¹ *Primele mențiuni despre români în documentele ungurești (sec. XIII)*, în Biblioteca Academiei Române, Secția de manuscrise, *fondul Silviu Dragomir*, A 1281 i, 19p.

² *Adevăruri vechi și discuțiuni noi*, în *Universul*, 20 octombrie 1931. *Amurgul germanismului în Ardeal*, în *Universul*, 21 octombrie 1931. *Armonii și discordanțe geografice*, în *Universul*, 25 martie 1931. *Atlas pentru istoria României*, Sibiu, 1935. *Autonomia săcuilor*, în *Universul*, 9 februarie 1932. *Avram Iancu în lumina serviciului de spionaj austriac*, în *Universul*, 21 ianuarie 1931. *Biserici vechi în Ardeal*, în *Universul*, nr. 327, 1930. *Bustul lui Bărnăuțiu*, în *Universul*, 6 septembrie 1930. *Cifrele*

preliminare ale recensământului din Transilvania, în *Universul*, 14 octombrie 1931. *Comemorarea lui Axente Severu*, în *Universul*, 22 aprilie 1931. *Descoperirea profesorului Șumurlo*, în *Universul*, 16 martie 1932. *Elementul românesc din Câmpia Tisei*, în *Universul*, 19 mai 1931. *Eugen Goga*, în *Revue de Transylvanie*, II, 1935-1936. *Fire de aur în nisip*, în *Universul*, 5 ianuarie 1932. *Frații italieni și propaganda revizionistă*, în *Universul*, 17 februarie 1932. *Indicativul statistic al recensământului general*, în *Universul*, 19 iulie 1932. *În așteptarea recensământului din Ardeal*, în *Universul*, 18 martie 1931. *Încă un dușman*, în *Universul*, martie 1932. *Jules Kornis, Les idéaux de la civilisation hongroise, 1777-1848*, Budapest, vol. I, în 80, X + 607 p., vol. II, X, 650 p., 1927, în *Revue de Transylvanie*, I, 1934-1935, Cluj, 1935. *La convention scolaire entre la Roumanie et la Yougoslavie*, în *Revue de Transylvanie*, I, 1934-1935, Cluj, 1935. *L'âge d'or des minorités*, în *Revue de Transylvanie*, II, *La Hongrie et le Bolchevisme*, în *Revue de Transylvanie*, II, 1936. *La Hongrie et le problème de la Transylvanie*, în *Revue de Transylvanie*, no. 1, 1934-1935, Cluj, 1935. *La politique minoritaire de la Roumanie*, în *Revue de Transylvanie*, I, no. 2, 1934. *La Transylvanie avant et après l'arbitrage de Vienne*, Sibiu, 1943. *La Transylvanie Romena e le sue minoranze etniche*, în *L'Europa Orientale*, XV, 1935; XVI, 1936. *La Transylvanie roumaine et ses minorités ethniques*, Bucarest, 1934. *Le comte Étienne Tisza et les Roumains de Transylvanie. Les pour-parlers de 1910*, în *Revue de Transylvanie*, II, 1936. *Les deux attitudes du comte Bethlen*, în *Revue de Transylvanie*, I, no. 1, 1934. *Les modifications de la loi sur l'enseignement secondaire et les minoritaires*, în *Revue de Transylvanie*, I, no. 2, 1934. *Les Roumains de Transylvanie à la veille du mouvement de résurrection nationale*. Extrait de *La Transylvanie*, Bucarest, 1938. *Lutz Körödi și minoritatea germană din România*, în *Universul*, 15 iulie 1931. *Mărunțișuri istorice: săgeți de peste Tisa*, în *Universul*, 5 august 1931. *Minoritatea românească din Banatul iugoslav*, în *Universul*, 25 noiembrie 1931. *Moartea lui Antoniu Mandeal (1872-1934)*, în *Renașterea*, 21 octombrie 1934. *Mormântul lui Mihai Viteazul și vechea catedrală de la Alba-Iulia*, București, 1939. *Nedreptățirea elementului ortodox în Ardeal*, București, 1930. *Nicolae Bălcescu în Ardeal*, în *Anuarul Institutului de Istorie Națională*, V, 1928-1930, Cluj, 1931. *O istorie agrară a Transilvaniei*, în *Universul*, 16 ianuarie 1932. *O nouă istorie a Ardealului*, în *Universul*, 7 octombrie 1931. *O știre nouă despre adunarea de la 3-15 maiu 1848*, în *Universul*, 31 mai 1931. *Opinions anglaises sur le problème de la Transylvanie*, în *Revue de Transylvanie*, IV, 1938. *Petițiunea nouă a minoritarilor maghiari la Societatea Națiunilor*, în *Universul*, 5 mai 1931.

manuscris a fost pregătit de autor, fie pentru o conferință, fie cu un material preliminar în vederea publicării. Studiul a rămas în manuscris, printre alte asemenea documente destinate, în viitor, tiparului. Doamna Florica Enescu, una din nepoatele profesorului Silviu Dragomir, a donat studiile rămase în manuscris, după moartea soților Dragomir, Bibliotecii Academiei Române. O mărturie în acest sens este scrisoarea de răspuns către Florica Enescu, trimisă în 1 iunie 1974, chiar de către Gabriel Ștrempel, pe atunci șeful cabinetului manuscrite și documente³.

Ca și alți contemporani și chiar colegi ai săi de la Universitatea clujeană, Silviu Dragomir a fost preocupat de specificul reflectării realităților transilvănene la începutul

Population de la Roumanie d'après la nationalité, în *Revue de Transylvanie*, II, 1935-1936. *Populația orașelor mici*, în *Universul*, 18 noiembrie 1931. *Prohibirea cercetărilor în arhivele ungurești*, în *Universul*, 24 decembrie 1930. *Protecția internațională a minorităților*, în *Universul*, 26 mai 1931. *Reforma agrară din Ardeal*, în *Universul*, 18 februarie 1931. *Revizuri folositoare*, în *Universul*, 16 septembrie 1931. *Rezultate noi privitoare la vechimea românilor*, în *Universul*, 3 februarie 1931. *România. Hartă istorică, întocmită în colaborare cu mai mulți specialiști*, Sibiu, 1933. *Românii și Universitatea sâsească*, în *Universul*, 28 ianuarie 1932. *Russie et Petit-Entente*, în *Revue de Transylvanie*, 1937. *Semnificația decorării lui Avram Iancu*, în *Universul*, 28 octombrie 1931. *Simion Bărnuțiu*, în *Universul*, nr. 216, 1930. *Un anuar unguresc al Ardealului*, în *Universul*, 11 februarie 1931. *Un glas pentru revizuirea politicei ungare*, în *Universul*, 11 martie 1931. *Un rotacism în nord-vestul Bosniei și în Toplița Serbiei*, în *Dacoromania*, VII, 1934. *Un strigoi de altădată*, în *Universul*, 6 ianuarie 1931. *Un tribun ardelean la Iași (în 1849)*, în *Universul*, 26 august 1931. *Vechi și noi competitori ai Banatului*, în *Universul*, 1 iulie 1931. *Vlașca din Banat*, în *Universul*, 27 aprilie 1932.

³ Gabriel Ștrempel scria următoarele: „Către Florica Enescu, Ca răspuns la scrisoarea D-tră din 30 mai 1974, înregistrată sub nr. 6656/30 V 1974, vă comunicăm că s-a primit donația pe care ne-ați făcut-o și pentru care vă exprimăm mulțumirile noastre. Manuscrisele lucrărilor prof. Silviu Dragomir, precum și copiile lor dactilografiate, au fost incluse în colecțiile Cabinetului de manuscrite-documente, putând fi consultate sub cota A 2181 a-i (s.n.)”. *Scrisoarea lui Gabriel Ștrempel către Florica Enescu în Arhiva familiei Șipoș*.

mileniului al II-lea și mai ales de motivele amintirii relativ târzii a românilor în cadrul acestor realități. Între aceste motive, autorul desprinde două importante, anume nașterea tardivă a cancelariei regale ungare, corelată cu procesul cuceririi treptate a Transilvaniei de către Regatul Ungar, pe de o parte, ca și lipsa donațiilor timpurii către români din partea regalității, pe de altă parte. Altfel spus, condiția socială și felul de viață a românilor (calitatea de păstori și mici cultivatori) au făcut ca autoritățile ungare să nu atragă de la început poporul român în raza intereselor de stat; la acestea, crede autorul, se va fi adăugat și "religia ortodoxă" a acestor români. Prima constatare este relativă și insuficientă chiar și pentru Silviu Dragomir, care observă că, în vreme ce pentru români sunt cinci pomeniri până la invazia tătară (1241) și zece după invazie (1241-1300), sașii (nou veniți) beneficiază de 78 de mențiuni până la tătari și de 285 după, tot până la cumpăna secolelor al XIII-lea și al XIV-lea. Al doilea motiv este însă decisiv: românii, ca vechi stăpâni ai locurilor, nu aveau nevoie de donații din partea puterii centrale spre a se putea bucura de roadele pământului și nici de documente scrise (privilegii) spre a fi aserviți noilor autorități. Dimpotrivă, sașii, ca "oaspeți" (nou veniți), necesitau justificări scrise pentru fiecare palmă de pământ primită, pentru orice "libertate" recunoscută, pentru toate acțiunile lor. În plus, ca popor cucerit și supus fără o rezistență notabilă – vrea să spună autorul –, românii nu puteau să fie atrași de la început la viața "de stat" ungară, fiind priviți cu suspiciune așa cum și ei îi priveau cu neîncredere pe cuceritori⁴. Cam în același timp cu Silviu Dragomir, era preocupat de chestiuni similare și colegul său Ioan Moga⁵, care explica pomenirea relativ târzie a

⁴ *Primele mențiuni despre români în documentele ungurești (sec. XIII)*, în Biblioteca Academiei Române, Secția de manuscrise, *fondul Silviu Dragomir*, p. 1-3.

⁵ Ioan Moga, *Câteva considerațiuni privitoare la cercetarea istoriei Transilvaniei*, Cluj, 1946.

românilor cuprinși în Regatul Ungariei prin două cauze: una de natură social-politică, anume reflectarea în scris numai a chestiunilor care priveau grupurile dăruite cu privilegii (din care românii nu făceau parte) și alta de natură geografico-juridică, adică includerea în actele scrise a acelor realități accesibile noilor veniți, de regulă de până la altitudinea de circa 600 de metri (zona inferioară de creștere a fagului); or românii trăiau (fuseseră împinși s-o facă) în mare majoritate mai sus de această altitudine, în regiuni ferite, colinare și montane, propice creșterii oilor și agriculturii pe mici suprafețe. Firește, cercetările din deceniile care au urmat au mai nuanțat lucrurile, fără să corecteze însă prea mult concluziile la care ajunseseră Silviu Dragomir și contemporanii săi⁶.

Urmează trecerea în revistă și comentarea acestor 15 mențiuni despre românii din documentele latino-ungare și papale⁷. Prima se referă la anul 1210, când regele ungar Andrei al II-lea a trimis un ajutor militar țarului bulgar Asan Burul (Borilă), adică o oaste condusă de comitele Ioachim de Sibiu și formată din sași, români, secui și pecenegi⁸. Observațiile făcute de istoric în acest sens rămân valabile până astăzi, atât în privința provenienței geografice a etniilor pomenite, cât și a ordinii în care sunt menționați românii în această enumerare⁹. Anumite cercetări ulterioare au subliniat și alte aspecte,

⁶ Ștefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. I-IV, Cluj-Napoca, 1971-1989; Ioan-Aurel Pop, *Românii și maghiarii în secolele IX-XIV. Geneza statului medieval în Transilvania*, ediția a II-a, Cluj-Napoca, 2003.

⁷ *Primele mențiuni despre români în documentele ungurești (sec. XIII)*, p. 3-16.

⁸ *Ibidem*, p. 3-4; Emericus Szentpétery, *Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica. Diplomata regum Hungariae ab anno MI usque ad annum MCCLXX complectens*, tom. I, Budapest, 1923, p. 277.

⁹ Pentru detalii și încadrări ulterioare, vezi Nicolae Busuioc-von Hasselbach, *Țara Făgărașului în secolul al XIII-lea. Mănăstirea cisterciană de la Cârța*, vol. I, Cluj-Napoca, 2000, p. 251-252; Tudor Sălăgean, *Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIII-lea. Afirmarea regimului congregațional*, Cluj-Napoca, 2003, p. 26; I.-A. Pop, *op. cit.*, p. 201-206.

insistând pe organizarea militară superioară a românilor transilvăneni, pe lipsa maghiarilor din aceste regiuni sudice ale țării în preajma anilor 1200 și pe contextul general al cruciadei întreprinse de occidentali în aceste regiuni de invazie a populațiilor stepei¹⁰. A doua pomenire, din 1222, referitoare la "Țara Românilor"¹¹, este înfățișată mai sumar, dar localizarea acestei entități în Țara Oltului rămâne valabilă până astăzi. Alte analize, mai aprofundate, au lărgit apoi aria de investigație și cadrul istoric, remarcând tendințele de structurare politică a românilor, precum și acelea de adaptare a lor la regimul de privilegii teritoriale pe cale de a se forma în Transilvania¹². Tot în trecere este consemnat și documentul regelui Andrei al II-lea din 1223, care pomeneste fondarea în urmă cu circa două decenii a mănăstirii cisterciene de la Cârța pe o *terram... exemptam de Blaccis*, adică pe un teritoriu smuls (scos) de la români¹³. Rămân valabile hotarele consemnate de Silviu Dragomir (despre care se știe azi că includeau o suprafață considerabilă, cuprinsă între Valea Oltului la nord, râul Cârța la vest, râul Arpaș la est și culmile Carpaților la sud), precum și constatarea că toponimele locale, în mare parte românești, erau transpuse în formă maghiară¹⁴. Despre noțiunea eximării și despre semnificația sa s-au scris între timp lucrări importante, care au relevat faptul că teritoriul dăruit mănăstirii cisterciene de la Cârța a fost scos la începutul secolului al XIII-lea (probabil pe la 1205-1206) de sub o autoritate religioasă sau politico-religioasă românească. A patra pomenire se referă la faimosul privilegiu *Andreanum* (Bula

¹⁰ Șerban Papacostea, *Românii în secolul al XIII-lea. Între Cruciată și Imperiul mongol*, București, 1993, p. 65-72.

¹¹ *Primele mențiuni despre români în documentele ungurești (sec. XIII)*, p. 5-6. Franz Zimmermann, Carl Werner, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, vol. I, Sibiu, 1892, p. 29-20 (în continuare UKB).

¹² Ș. Papacostea, *op. cit.*, p. 160-173.

¹³ *Primele mențiuni despre români în documentele ungurești (sec. XIII)*, p. 6; UKB, vol. I, p. 27-28.

¹⁴ Vezi N. Busuioc-von Hasselbach, *op. cit.*, vol. I, p. 32-338; vol. II, p. 7-118.

de aur a sașilor) din 1224, prin care același rege Andrei al II-lea dăruia "oaspeților" săi transilvani "Pădurea românilor și pecenegilor" ca s-o folosească de-atunci înainte împreună cu vechii ei stăpâni¹⁵. Istoricul discută, cum se vede, chestiunea localizării respectivei păduri, plasând-o pe *Fundus Regius*, în dreapta Oltului, "de la Lotru și Tâlmaci spre Săliște". Această opinie nu a rezistat criticii istorice. Cel mai recent, cu argumente pertinente, pădurea respectivă a fost localizată pe teritoriul de la sudul Oltului, în toată regiunea Țării Făgărașului, locuită de români și pecenegi, pe o lungime de circa 80 de kilometri și o suprafață totală de aproape 2 000 de kilometri pătrați¹⁶. Următoarea mențiune, din 1234, are în atenție un document papal, care vorbește despre "popoarele" numite români din Episcopatul cumanilor¹⁷. Deși manifestă o anumită reticență în contextul acelor "sumedenii" de documente "fabricate" în legătură cu "episcopia din Milcovia", autorul spune că această diplomă a papei Grigore al IX-lea pare autentică. Plasează teritorial instituția în interiorul arcului Carpaților, "poate în secuime, într-un ținut învecinat cu Țara Bârsei" și înclină să considere, la prima vedere, că românii aveau căpetenii numite prefecți (eroarea provine dintr-o confuzie de termeni, anume din lectura *prefecti* în loc de *prefati*). Și acest document a beneficiat de comentarii și interpretări copioase de-a lungul ultimei jumătăți de veac, care au așezat definitiv regiunea în discuție în exteriorul Carpaților, din zona de curbură până spre nordul viitoarei Moldove, au stabilit organizarea politică și religioasă a

¹⁵ *Primele mențiuni despre români în documentele ungurești (sec. XIII)*, p. 6-7; UKB, vol. I, p. 35.

¹⁶ N. Busuioc-von Hasselbach, *op. cit.*, vol. I, p.253-272 (cu toate încercările anterioare de localizare).

¹⁷ *Primele mențiuni despre români în documentele ungurești (sec. XIII)*, p. 7-8; Ștefan Pascu (sub redacția), *Documenta Romaniae Historica*, seria D. *Relații între Țările Române*, vol. I, București, 1977, p. 20-21 (în continuare DRH). Se remarcă aici traducerea eronată a termenului *populi* prin "oameni".

românilor cuprinși formal în Episcopatul cumanilor, confirmând nu numai "vigoarea etnică a elementului românesc" – de care vorbea Silviu Dragomir – ci și structurile lor de model bizantin într-o lume de interferență cu Occidentul latin¹⁸. S-a subliniat importanța acestui document papal în contextul fondării Episcopiei cumanilor, în frunte cu fostul călugăr dominican Teodoric (numit în 1228), pe fondul ofensivei contra "schismaticilor încăpățânați", lansate de papalitate, cu ajutorul regatelor latine și al ordinelor monahale, după Cruciada a IV-a¹⁹. Astfel, documentul pune în lumină întemeierea acestei dioceze latine peste aria de autoritate a unor episcopi "de ritul grecilor", nesupuși Romei și considerați, de aceea, "falși"; lor li se spuneau acele "popoare" numite "valahe" și de la ele primeau sfintele taine bisericești; mai mult, unii credincioși din Regatul Ungariei – unguri, teutoni și alții – treceau la pomeniții români ca să trăiască cu ei și să formeze împreună "un singur popor" și să primească acele sfinte taine de la "falșii episcopi" bizantini, "spre marea abatere a credinței creștine". De aceea, spre a evita "o primejdie pentru suflete" și pentru a-i îndepărta pe români de "episcopii schismatici", episcopul latin primea de la înaltul pontif porunca să instituie pentru pomeniții români "un episcop catolic potrivit acelei națiuni <a românilor>, care să-i fie vicar" și căruia acei români să i se supună, sub amenințarea "pedepselor bisericești". În plus, "regele Bela, fiul întâi născut al

¹⁸ Vezi Ș. Papacostea, *op. cit.*, p. 62-64. Daniel Barbu (în lucrarea sa *Bysance Rome et les Roumains. Essais sur la production politique de la foi au Moyen Age*, Bucurest, 1998, p. 97-101) combate interpretarea lui Șerban Papacostea, cu argumente, după opinia noastră, nerelevante, dar, în chip paradoxal, ajunge la o concluzie echivalentă, anume că românii din Episcopatul cumanilor formau ori tindeau să formeze o organizație politică superioară.

¹⁹ I.-A. Pop, *Percezioni orientali delle conseguenze della IV crociata (1204)*, în *Studi ecumenici* (Venezia), anul XXIII, 2005, nr. 2, p. 221-240.

regelui Ungariei"²⁰, ca principe catolic care se legase "sub jurământ" să-i silească pe toți neascultătorii bisericii romane să se supună acestei biserici, era îndemnat în chip energic de către papă să nu mai "rabde în regatul său astfel de schismatici". Istoriografia mai nouă a remarcat nu numai toate aceste detalii, semnificative pentru confruntarea dintre Apusul latin și Răsăritul bizantin, dintre Roma și Constantinopol, ca și pentru urmările Cruciadei a IV-a asupra popoarelor din Europa Central-Orientală și Sud-Estică, dar și modul de organizare politico-bisericească superioară a românilor din exteriorul arcului Carpaților, din acea regiune numită încă, prin tradiție, "Cumania". Totuși, noile cercetări au dat măcar în parte dreptate lui Silviu Dragomir, care plasa pomenita dioceză undeva în estul și sud-estul Transilvaniei, în sensul că Episcopatul cumanilor cuprindea și Țara Bârsei cu Brașovul (numit *Corona*)²¹. Copleșitor era faptul că, la 1234, în acea "Cumanie" trăiau "anumite popoare care se numesc români", cu mai mulți episcopi proprii, "de ritul grecilor". Din termenul latin de *populi* s-a dedus, cum s-a văzut, organizarea politică a acelor români, implicată, de altminteri, și de existența episcopioilor bizantine (care nu puteau ființa în afara structurilor politice protectoare). Expresia conform căreia românii respectivi "se socotesc după nume creștini" arată, din câte se pare, nu numai tendința papei de a-i asimila catolicilor (din moment ce aveau din 1227-1228 un episcop latin deasupra lor), ci și conștiința lor că aparțineau unei biserici canonice, adevărate²². Numele de "creștin" se dădea, din perspectivă apuseană, numai adepților bisericii romane. S-a notat – tot în

²⁰ La 14 noiembrie 1234, data emiterii documentului papal, încă domnea în Ungaria regele Andrei al II-lea, tatăl viitorului Bela al IV-lea (deocamdată doar asociat la tron).

²¹ Victor Spinei, *Moldova în secolele XI-XIV*, București, 1982, p. 68-71.

²² Cea mai recentă, mai completă și mai competentă analiză a funcționării Episcopiei cumanilor aparține lui V. Spinei, *Episcopia cumanilor. Coordonate evolutive*, în *Arheologia Moldovei*, anul XXX, 2007, p. 137-180.

spiritul "vigorii" de care dădeau dovadă acei români – că aceștia întorceau sensul unei acțiuni de tip prozelit îndreptate împotriva lor: ei erau vizați, cu mijloace destul de dure, pentru atragerea la catolicism, dar, în loc să se lase atrași, îi strângeau în jurul lor pe catolici (unguri, germani și alții din Regatul Ungariei) și formau cu aceștia "un singur popor", de tip bizantin (fiindcă frecventau bisericile obediente episcopilor "schismatici")²³.

Silviu Dragomir nu a comentat toate aceste aspecte, cel puțin din trei motive. Mai întâi, întregul material este doar o schiță sau o punere de probleme, asupra cărora avea de gând să revină sau să se pronunțe oral²⁴. În al doilea rând, nivelul cunoștințelor de-atunci (sfârșitul perioadei interbelice) nu-i permitea istoricului să creadă (cum o și spune, de altminteri) că românii din "Moldova" puteau avea la începutul secolului al XIII-lea asemenea forme superioare de organizare politică și ecleziastică. În fine, suspectând de fals diploma ioaniților, Silviu Dragomir era relativ circumspect și cu această diplomă papală, așa cum avea să scrie nu peste mulți ani în studiul consacrat temei după Al Doilea Război Mondial și rămas până de curând inedit²⁵. Totuși, în momentul scrierii acestui text, probabil spre finele deceniului al patrulea al secolului al XX-lea, istoricul nu contesta autenticitatea acestei diplome papale din 1234.

Cele mai multe dintre mărturiile legate de români de după 1241-1242 sunt numai enumerate, cu foarte parcimonioase comentarii. Astfel, Diploma cavalerilor ioaniți²⁶, elaborată la șase ani după invazia tătară, este doar enunțată, cu data de emitere (1247) și cu notarea termenului de *Olaci* (denumirea

²³ I.-A. Pop, *Națiunea română medievală. Solidarități etnice românești în secolele XIII-XVI*, București, 1998, p. 82-85.

²⁴ Se poate presupune că – cel puțin într-o etapă inițială – întregul text fusese menit să servească doar unei conferințe publice și nu tiparului.

²⁵ *Primele mențiuni despre români în documentele ungurești (sec. XIII)*, p. 9; I.-A. Pop, Sorin Șipoș, *Silviu Dragomir și dosarul Diplomei cavalerilor ioaniți*, Cluj-Napoca, 2009.

²⁶ *DRH*, D, vol. I, p. 21-28.

dată românilor, variantă a numelui de vlah)²⁷. Motivul este și aici nu doar schițarea argumentelor temei, cât mai ales îndoilele autorului în legătură cu autenticitatea documentului referitor la cavalerii ospitalieri, îndoilei care aveau să capete amploarea unui studiu de circa 100 de pagini. Conform analizei întreprinse recent, credem că aceste îndoile, deși justificate în parte în epocă (la nivelul cunoștințelor de atunci), nu rezistă criticii istorice actuale²⁸.

Următoarea mărturie – dania regelui Bela al IV-lea, din 1252²⁹, făcută în favoarea secuului Vincențiu care primea un teren situat între "pământurile românilor din Cârța, ale sașilor din Bârsa și pământurile secuilor din Sebus" – rămâne la același nivel de consemnare³⁰. Încadrarea sa în seria de argumente doveditoare a "libertății" românești a Țării Oltului s-a făcut recent³¹. Nici cea de-a opta știre (din 1256) nu are o altă soartă, cu toate că era vorba acolo despre privilegiile primite de arhiepiscopia de Strigoniu de la regii ungari, între care și acela de lua decima din vite, oi și orice fel de animale din partea secuilor și românilor³². Silviu Dragomir nu remarcă nici că era vorba despre "drepturi" primite de acea arhidioceză "de la prima întemeiere", adică din timpul regelui întemeietor Ștefan, nici că se referea la toți românii, de oriunde din interiorul regatului, ceea ce presupunea nu doar vechimea românilor și răspândirea lor pe teritorii întinse, în conformitate cu numărul lor ridicat, dar și prezența lor în Ungaria în

²⁷ *Primele mențiuni despre români în documentele ungurești (sec. XIII)*, p. 9.

²⁸ I.-A. Pop, S. Șipoș, *op. cit.*, p. 113-131. Vezi și I.-A. Pop, *Noi comentarii asupra Diplomei cavalerilor ioaniți (1247) și a contextului emiterii sale, în Românii în Europa medievală (între Orientul bizantin și Occidentul latin). Studii în onoarea profesorului Victor Spinei*, îngrijit de Dumitru Țicu și Ionel Cădea, Brăila, 2008, p. 225-242.

²⁹ UKB, vol. I, p. 77-78.

³⁰ *Primele mențiuni despre români în documentele ungurești (sec. XIII)*, p. 9.

³¹ Ș. Papacostea, *op. cit.*, p. 165-166.

³² UKB, vol. I, p. 80.

momentul întemeierii regatului³³. Motivul credem că este tot caracterul de schiță al textului, fiindcă antecedente în comentarea mărturiei respective mai erau, inclusiv din partea canonicului Augustin Bunea, de dinainte de Primul Război Mondial³⁴. Și mărturia următoare, din 1260, importantă pentru rolul militar al românilor din Ungaria, implicați în lupta cu regele Boemiei³⁵, este consemnată foarte sumar³⁶. Ea avea să fie comentată mult mai amplu de către istoricii Mihail P. Dan³⁷ și Gheorghe I. Brătianu³⁸, în cel din urmă caz în contextul regimului de stări timpuriu din Ungaria, regim în care, în secolele al XIII-lea și al XIV-lea, făcuseră parte și românii transilvăneni³⁹. Cea de-a zecea mărturie, datată eronat în 1282⁴⁰ în loc de 1285, se rezumă la consemnarea faptelor: expediția întreprinsă de o oaste ungară "dincolo de munți", contra voievodului român Litovoi, ucis în luptă, precum și a fratelui acestuia, Bărbat, luat prizonier și răscumpărat apoi cu o mare sumă de bani⁴¹. Acest act (ca cel din 1288⁴², nemenționat

³³ Ș. Papacostea, *op. cit.*, p. 180-181; I.-A. Pop, *Conștiința publică oficială despre statutul românilor din Transilvania și Ungaria în Evul Mediu*, în vol. *Pe urmele trecutului. Profesorului Nicolae Edroiu la 70 de ani*, coord. Susana Andea, I.-A. Pop, Cluj-Napoca, 2009, p. 129-138.

³⁴ Augustin Bunea, *Stăpânii Țării Oltului. Discurs de recepție la Academia Română*. Ediție de Mihaela Ciortea. Studiu introductiv de I.-A. Pop, Cluj-Napoca, 2010, p. 31.

³⁵ Vezi trimiterile la surse, inclusiv pentru alte participări românești la campanii militare ungare, în Ș. Papacostea, *op. cit.*, p. 160-161.

³⁶ *Primele mențiuni despre români în documentele ungurești (sec. XIII)*, p. 10.

³⁷ Mihail P. Dan, *Cehi, slovaci și români în veacurile XIII-XVI*, Sibiu, 1944, p. 18-19.

³⁸ Gheorghe I. Brătianu, *Adunările de stări în Europa și Țările Române în Evul Mediu*, București, 1996, p. 212-213.

³⁹ I.-A. Pop, *Instituții medievale românești. Adunările cneziale și nobiliare (boierești) din Transilvania în secolele XIV-XVI*, Cluj-Napoca, 1991, p. 9-26.

⁴⁰ *Primele mențiuni despre români în documentele ungurești (sec. XIII)*, p. 10.

⁴¹ *DRH*, D, vol. I, p. 30-34.

⁴² *Ibidem*, p. 34-35.

de Dragomir, dar referitor la aceeași problematică) a fost între timp comentat copios, în varii lucrări și încadrat procesului de formare a voievodatului Țării Românești. Cea de-a unsprezecea consemnare, din 1288, se leagă tot de acceptarea românilor între grupurile privilegiate ale Transilvaniei, în condițiile în care arhiepiscopul de Strigoniu se adresa "tuturor nobililor ungari, sașilor, secuilor și românilor din comitatele Sibiu și Brașov"⁴³. Silviu Dragomir nu vorbește însă despre acest lucru, ci se întreabă dacă termenul de "nobil" se referă la toți cei enumerați ori numai la unguri, subliniind menționarea prezenței românilor "între sași și secui, în județele în care sașii erau organizați pe baza privilegiului andreian"⁴⁴. Presupunerea referirii termenului de "nobili" și la secui, sași și români este valabilă numai în sens generic: secuii, sașii și românii erau asimilați nobililor ca grupuri privilegiate, dar nu puteau fi efectiv nobili. Unii dintre fruntașii sașilor, secuilor și românilor s-au înnobilat într-adevăr ulterior, dar, după înnobilare, au ieșit din rândul vechilor lor grupuri și au pătruns treptat în starea nobiliară. Și acest document a fost încadrat în mai multe analize, iar mai recent într-o serie de izvoare doveditoare ale funcționării regimului congregațional în Transilvania celei de-a doua jumătăți a secolului al XIII-lea⁴⁵. Următoarea sursă este mai amplu comentată, deși apare în același context cu precedentă, anume în ambianța sistemului de stări al Transilvaniei⁴⁶. Este drept că, de această dată, mărturia este regală și se referă la întreg voievodatul care trebuia "reformat", sub egida suveranului Andrei al III-lea, de către adunarea generală a nobililor, sașilor, secuilor și românilor, întrunită în 1291⁴⁷. Istoricul comentează restituirea moșiilor

⁴³ *Documente privind istoria României*, C. Transilvania, veacul al XIII-lea, vol. II, București, 1952, p. 296-299 (în continuare, *DIR*).

⁴⁴ *Primele mențiuni despre români în documentele ungurești (sec. XIII)*, p. 10.

⁴⁵ T. Sălăgean, *Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIII-lea. Afirmarea regimului congregațional*, Cluj-Napoca, 2003, p. 214-222.

⁴⁶ *Primele mențiuni despre români în documentele ungurești (sec. XIII)*, p. 11.

⁴⁷ *UKB*, vol. I, p. 177-178.

Sâmbăta și Făgăraș către "meșterul" (*recte* magistrul) Ugrinus, prezența românilor "nobili" în congregație, impuși nu prin privilegii, ci prin numărul lor și prin folosul adus regalității⁴⁸. În continuare, crede că editorii au pus în mod "arbitrar" virgula după *nobilibus*, pentru a face care termenul de nobil să se refere numai la unguri⁴⁹. Comentariul este însă lipsit de obiect: nobilimea era pe-atunci o stare fără conotație etnică, așa cum între stări erau plasati și sașii, secuii și românii, fără să fie nobili. Ideea că nenobili⁵⁰ nu luau pe atunci parte la aceste înalte adunări ale țării (numite *regnum Transilvaniae*) este eronată, deși era generală între contemporanii lui Dragomir. În ea credeau și istoricii unguri Hunfalvi și Szádeczky, pe care-i combate pe bună dreptate Dragomir în alt plan, anume fiindcă-i considerau pe acei români simpli "martori de proces". Însă constatarea lui Silviu Dragomir că românii s-au impus între factorii de putere de-atunci prin meritele lor militare, "care trebuiau să le aducă și distincții", deschizându-le "poarta privilegiilor", este corectă⁵¹, deși aceste privilegii nu au însemnat niciodată înnobilirea lor globală, ci numai individuală. Ulterior, prin noi cercetări, documentul din 1291, referitor la adunarea generală prezidată de regele Andrei al III-lea, și-a revelat și alte semnificații, legate de încetarea caracterului tradițional de autonomie românească a Țării Oltului, de eliminarea românilor din rândul "națiunilor" privilegiate ale Transilvaniei și chiar de tradiția descălecatului lui Negru Vodă din Făgăraș spre Țara Românească⁵². Urmează un comentariu – în linii mari valabil până astăzi – despre "domeniul regal", din care suveranii ungari

⁴⁸ *Primele mențiuni despre români în documentele ungurești (sec. XIII)*, p. 11.

⁴⁹ *Ibidem*.

⁵⁰ S-a dovedit că nu nenobili, ci oamenii neliberi nu puteau lua parte la congregații. Vezi Pal Engel, *Regatul Sfântului Ștefan. Istoria Ungariei medievale 895-1526*, ediție de Adrian A. Rusu și Ioan Drăgan, Cluj-Napoca, 2006, p. 93-124.

⁵¹ *Primele mențiuni despre români în documentele ungurești (sec. XIII)*, p. 12.

⁵² Ș. Papacostea, *op. cit.*, p. 171-173.

au dăruit părți compacte sașilor și secuilor, restul devenind treptat "posesiune particulară"⁵³. Dar – arată Dragomir –, spre deosebire de restul regatului, în Transilvania regele și-a rezervat "dreptul de a culege mai departe impozitul de la români"⁵⁴. Câtă vreme acest *census Valachorum* – spune istoricul – a fost perceput de pe domeniile regale, el era un privilegiu (pentru că garanta vechi libertăți ale românilor), pentru ca apoi, cerut și de pe moșiile donate unor proprietari, să se preschimbe într-o "sarcină grea" (pentru masa iobăgită a românilor)⁵⁵. Partea următoare a studiului explică în chip judicios competiția dintre domeniile regale și cele nobiliare (private) pentru atragerea de țărani (forță de muncă), în condițiile în care rentabilitatea unui pământ (caracterul său lucrativ) era dată de mulțimea locuitorilor. Între cei vizați, în prim plan se aflau românii, impuși prin numărul lor, prin caracterul lor de mici agricultori și de păstori și prin valoarea utilă înaltă a muncii lor⁵⁶. În această competiție, în chip paradoxal, nobilii reușeau adesea să-i ademenească pe români, de unde și tendința regilor de a împiedica sau limita un asemenea proces, păgubos (ca formă de evaziune) pentru puterea centrală. Tema aceasta, reluată apoi de importanți medievști⁵⁷, nu este pentru marele istoric decât un preambul, un prolog pregătitor, pentru abordarea următoarelor două documente din secolul al XIII-lea, mărturii care – printr-o interpretare forțată, eronată – au fost invocate drept argumente ale imigrării românilor dinspre sud. În cel dintâi (a treisprezecea mărturie din secolul al XIII-lea), din 1292⁵⁸, regele îngăduia

⁵³ *Primele mențiuni despre români în documentele ungurești (sec. XIII)*, p. 11-12.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 12.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 13

⁵⁶ *Ibidem*.

⁵⁷ Maria Holban, *Din cronica relațiilor româno-ungare în secolele XIII-XIV*, București, 1981, p. 9-89; Radu Popa, *Țara Maramureșului în veacul al XIV-lea*, ediție de Adrian Ioniță, București, 1997, p. 161-182.

⁵⁸ *Primele mențiuni despre români în documentele ungurești (sec. XIII)*, p. 14.

unui nobil din neamul (clanul) Akos să adune români pe posesiunile sale din comitatul Hunedoara (Ilia, Gurasada și Feneș) și să-i păstreze acolo, cu veniturile regești cu tot, cuvenite de pe urma lor⁵⁹. În următorul (a paisprezecea mărturie), din 1293⁶⁰, același suveran Andrei al III-lea decide ca toți românii originari de pe proprietatea regală (prediul) Săcas⁶¹, trecuți pe anumite posesiuni nobiliare, să fie readuși de unde plecaseră; se mai consemnează că predecesorul lui Andrei al III-lea, anume regele Ladislau al IV-lea (Cumanul), îngăduise capitlului din Alba Iulia colonizarea a șazeci de familii de români pe două moșii ale sale, cu renunțarea la impozitele cuvenite de pe urma acestor români. Autorul consideră, pe bună dreptate, că era absurd a trage din asemenea mărturii concluzia că românii au fost colonizați în Transilvania și că până spre 1300 aceștia erau foarte puțini⁶². Scrierile istorice ulterioare au demonstrat, într-adevăr, că exista o acerbă concurență între domeniul regal și domeniile nobiliare și bisericești pentru atragerea forței de muncă, că regele îngăduia uneori, în cazuri speciale, așezarea unor locuitori de pe proprietățile sale pe cele nobiliare sau bisericești, că peste tot în Europa țărani se mișcau în căutarea unor condiții de viață mai bune, că și românii, alături de ceilalți locuitori ai Transilvaniei, au făcut acest lucru în limite absolut obișnuite. Nicăieri, în nicio sursă, documentară ori narativă, nu scrie că asemenea grupuri de români, "adunați" pe vreo moșie din Transilvania sau Ungaria, erau veniți de departe sau dinspre sud, din afara țării. Cu alte cuvinte, este vorba de un proces de migrațiune internă, numit și pseudocolonizare sau roire, fiindcă se producea, de regulă, pe distanțe mici⁶³.

⁵⁹ *DIR*, C, veacul XIII, vol. II, p. 389.

⁶⁰ *Primele mențiuni despre români în documentele ungurești (sec. XIII)*, p. 14.

⁶¹ În original *Scekes*, adică, azi, Cunța, județul Alba. Vezi *ibidem*, p. 400-401.

⁶² *Primele mențiuni despre români în documentele ungurești (sec. XIII)*, p. 15.

⁶³ Vezi și T. Sălăgean, *op. cit.*, p. 291-292.

Cel din urmă document invocat între cele cincisprezece mărturii provine din 1294⁶⁴ și se referă la românii de pe valea Crișului Negru (Bihor), care "făceau serviciu" alături de paznicii unguri ai fortificațiilor⁶⁵. Nici acest document, revelator tot pentru rolul militar al românilor din secolul al XIII-lea, nu este comentat.

Concluziile istoricului Silviu Dragomir sunt semnificative. Ele scot în lumină faptul că în cele dintâi documente de cancelarie care-i atestă, românii din Transilvania și Ungaria: 1) apar ca militari (luptători) bine organizați; 2) sunt consemnați ca proprietari de pământuri și de păduri, care li se confiscă ori li se reduc, unii (puțini) ca fruntași asimilați nobililor, iar alții (cei mai mulți) ca țărani și păstori cu obligația de a da regelui cincizecimea oilor; 3) se remarcă drept o populație firească, băștinașă și aservită în timpul cuceririi, dar necesară regalității și nobilimii; 4) nu se pomenesc nicăieri ca veniți de la sud de Dunăre și nici de la sud de munți, unde tocmai se închea organizația politică românească. Cea din urmă constatare a lui Silviu Dragomir (după trecerea în revistă a tuturor variantelor etnonimului de vlah, sub care apar românii în documentele din secolul al XIII-lea, invocate de el) se referă la celelalte izvoare scrise, de tip narativ, care-i atestă pe români și care completează sursele documentare.

Această cercetare a lui Silviu Dragomir, rămasă până acum inedită, pune în lumină un cercetător avizat al temei, preocupat de soarta timpurie a românilor din Transilvania, plasați între tradiția lor de băștinași de credință bizantină, cuprinși prin cucerire în Regatul Ungariei. Istoricul vede corect viața acestor români rămași multă vreme anonimi, preocupați de "munca lor tăcută" – cum ar fi zis David Prodan – și neluați în seamă de autorități. Statutul lor de cuceritori și supuși nu le-a conferit multă vreme ocazia să fie în centrul atenției, pe de o

⁶⁴ *Primele mențiuni despre români în documentele ungurești (sec. XIII)*, p. 16.

⁶⁵ *DIR*, C. Transilvania, veacul XIII, vol. II, p. 404-405.

parte fiindcă nu se bucurau de încrederea cuceritorilor, iar pe de alta fiindcă nu se puteau încrede nici ei în noii veniți, care, implicit, le restrânseseră niște libertăți, le confiscaseră anumite bunuri, le îngrădiseră unele forme de mișcare. Firește – constată istoricul – apar copios în surse noii veniți, care erau elementul inedit, neobișnuit și care avea nevoie de legitimitate dată de înscrisuri oficiale. Prin urmare, concluzia lui Dragomir vine de la sine: numărul ori vechimea unei populații nu se poate deduce întotdeauna după numărul de mențiuni ori după data elaborării lor. O altă încheiere importantă a istoricului este și aceea că o populație nou venită nu apare ca proprietară de bunuri care i se iau ori limitează, ci, dimpotrivă, apare ca dăruită cu asemenea bunuri. Or, românii din secolul al XIII-lea nu primesc nimic, ci sunt nevoiți mereu să dea dintr-al lor. În fine – ceea ce rămâne un adevăr integral, în ciuda trecerii deceniilor – nu există nicio sursă, nici documentară și nici narativă, care să menționeze în chip explicit venirea unor grupuri de români la nord de Carpații Meridionali dinspre sud, în general ori de la sud de Dunăre, în special. Dimpotrivă, sunt surse clare, încă din secolele al XIII-lea și al XIV-lea, care atestă plecări ale unor grupuri de români dinspre Transilvania și Ungaria în afara arcului Carpaților.

Studiul de față al lui Silviu Dragomir, în ciuda istoriografiei militante în a cărei ambianță a fost scris și în ciuda statutului de istoric-luptător asumat de autor, rămâne un model de abordare a Evului Mediu transilvan, marcat de o varietate etnică și confesională notabilă. El explică într-o manieră realistă, deși unilaterală pe alocuri, originile statutului politic, confesional și etnic inferior, rezervat românilor secole la rând, într-o lume bazată pe ierarhie, supunere și privilegiu.

IPOSTAZE ALE ȚĂRANULUI TRANSILVĂNEAN LA SILVIU DRAGOMIR

Barbu ȘTEFĂNESCU
Universitatea din Oradea

Istoricii români, cei ardeleni cu deosebire, au înțeles în mod constant că a scrie istoria românilor din Transilvania, însemna a face, în mod fatal, în primul rând, istorie rurală. Alexandru Papiu Ilarian afirma acest lucru¹ în numele unei generații romantice care a plasat, în spirit herderian, țărănimea în mijlocul atenției, declarând-o purtătoare a „geniului național”², principala păstrătoare a elementelor identitare: limbă, tradiții, folclor. Dacă această „căutare a diferenței” este o caracteristică a romantismului central și est european³, pentru cercetarea realităților istorice românești din Transilvania, atenția focalizată pe sat și țărănime primește accente în plus, conferite de realitatea istorică care a făcut posibilă punerea semnului egalității între români și țărani.

Silviu Dragomir nu este un istoric al țărănimii, cel puțin nu în sensul, devenit clasic, conferit de David Prodan, al unui țăran pus în prim planul discursului. Aceasta nu înseamnă că în preocupările sale de istorie a instituțiilor medievale, a mișcărilor religioase din secolul al XVIII-lea ori în cele

¹ Victor Jinga, *Probleme fundamentale ale Transilvaniei*, Ediția a II-a, București, 1995, p. 90

² Simona Nicoară, *Națiunea modernă. Mituri, Simboluri, Ideologii*, Editura Accent, 2002, p. 258

³ Victor Neumann, *Ideologie și fantasmagorie. Perspective comparative asupra istoriei gândirii politice în Europa Est-Centrală*, Polirom, Iași, 2001, p. 10

dedicate revoluției de la 1848, a putut ocoli lumea rurală. Și pentru el lumea românească din Ardeal era o lume de „sate și preoți”, după expresia fericită a lui Nicolae Iorga⁴. Dragomir îi acordă țăranului roluri istorice fundamentale în afara preocupărilor sale specifice: de a apăra tradiția spirituală, am spune în consens cu trăsătura sa antropologică, de rezistent la toate presiunile aculturante, și altul cu tentă înnoitoare, de garant al luptei pentru schimbare politică, pentru care - evident în altă epocă istorică - își pune în cauză sângele, pe care-l varsă cu mărînimie.

Așadar, țăranul lui Dragomir este un luptător pentru credință, pentru drepturi uzurpate, pentru naționalitate. Ceea ce nu înseamnă că istoricul exclude preocupările de istorie socială, în studiile dedicate situației românilor pe *fundus regius* ca și în analiza pe care o face stării țăranimii din Transilvania înainte de 1848.

Deducem, astfel, că țăranul este prezentat de Dragomir în câteva accepțiuni principale: 1. victimă, prin statut social, etnie și confesiunea ortodoxă, a sistemului devenit anacronic în plină epocă modernă al stărilor privilegiate; 2. apărător, prin conservatorismul și tradiționalismul său, al ortodoxiei, pusă în discuție în Transilvania la nivelul secolului al XVIII-lea; 3. garant al revendicărilor politice, apărător al cauzei românești la 1848 – identificată în mare măsură cu cauza țărănească -, inclusiv prin mijloace militare. Imaginile amintite, cel puțin ultimele două, țin, totuși, de un țăran văzut în extraordinarul existenței sale; ele nu exclud prezentarea lui prin prisma vieții cotidiene, a sensibilităților sale obișnuite legate de atitudinile în fața vieții și a morții, a grijilor de fiecare zi, a formelor de sociabilitate, a modului de funcționare a solidarităților de grup etc.

Precizăm că în comunicarea de față ne vom referi doar la primele două.

⁴ Nicolae Iorga, *Sate și preoți din Ardeal*, București, 1902

1. În prima ipostază, țăranul român transilvănean apare apăsător de sarcinile unei iobăgii devenită, în preajma revoluției de la 1848, mai mult decât anacronică.

Evenimentele revoluționare găseau țăranimea din Transilvania într-o situație incomparabil mai dificilă decât cea din Ungaria, demonstrează Silviu Dragomir într-un studiu în care probează o fină putere de analiză, de sesizare, în același timp, a nuanțelor fine, dar și a esențialului cu privire la motivația participării țăărănești masive la revoluție: iobagi, în marea lor majoritate, țăranii români din comitatele transilvănene n-au avut nici măcar ocazia de a profita de pe urma unei reglementări de ansamblu a statutului și relațiilor cu stăpânii de pământ ca frații lor din Ungaria, beneficiari ai reglementării tereziene din 1767, în sensul fixării cuantumului și a modalităților de executare a obligațiilor, a mărimii sesiei la suprafețe apreciable, a asumării de către stat a rolului de garant al aplicării în practică; n-au putut nici profita de schimbările de statut juridic, de condiție social-economică și culturală, a țăranilor din regiunile graniței militare; în fine, n-au avut nici statutul liber din punct de vedere juridic al țăranilor de pe pământul crăiesc. Ca atare, arbitrariul era norma în relațiile dintre nobilul ungar și iobagul român, primul dovedindu-se surd la chemările liberale la schimbare, provenite din propria-i etnie. Reglementări privind situația juridică a țăranului, cum este abolirea șerbiei veșnice din 1791 și restituirea dreptului la liberă migrație erau inoperante în Transilvania datorită condițiilor foarte greu de îndeplinit de către aspirantul la libertate, și care făceau, scrie Dragomir, iluzorie această prevedere; pentru a pleca la alt stăpân – drept conferit prin aceeași reglementare –, chiar dacă era în măsură să-și achite toate obligațiile și datoriile -, un iobag trebuia să-și caute un înlocuitor la fel de apt ca și el să suporte datoriile publice și pe cele senioriale, aprecierea rămânând a fi făcută de stăpân; la fel de inoperant era și dreptul iobagulului de a-l da în judecată pe

stăpân în cazul unui conflict pe această temă, de vreme ce „tribunalele erau formate din nobili avizi, rapace, impregnați de un spirit strâmt, de castă”, așa încât, „în procesul pe care iobagul îl intenta, seniorul era judecător”, adaugă Dragomir; legislația menținea dreptul stăpânului de a-l pedepsi pe țăranul care nu-și îndeplinea obligațiile cu pedepse corporale, care puteau să ajungă până la 24 lovituri de baston pentru bărbați și 24 lovituri de bici pentru femei; iobagul din Transilvania nu avea, apoi, dreptul de a-și cumpăra pământ; este adevărat că în anii 1819-20 s-a efectuat o conscripție ce urma să stea la baza noii legislații urbariale; țăranii au fost induși în eroare și de această dată de nobilime care a valorizat fondul evazionist al mentalului țărănesc: sfătuindu-i să declare mai puțin pământ pentru a plăti impozite mai mici; „sărmanii țărani, comentează Dragomir episodul, au putut fi ușor induși în eroare într-o epocă în care nu era nimeni să le explice că astfel își prejudiciau propriile interese, dat fiind faptul că pământurile nedecarate erau considerate bunuri „alodiale”, dat fiind faptul că conscripția trebuia să servească ca bază la delimitarea loturilor de pământ ale țăranilor”. Dieta din 1746-47 a votat o lege urbarială, dominată de un spirit retrograd, la baza căreia stătea conscrierea czirakiană⁵. Până și un grup aristocratic a cerut înregistrarea în procesul verbal al Dietei a unui protest în care arăta spiritul vetust al reglementării și atenționa în legătură cu probabilele tulburări ce ar urma aplicării ei. Cu toate aceste luări de poziție, minoritare în Transilvania, tinerimea liberală de aici, constată Dragomir, era în dezacord cu cea din Ungaria, neacceptând punctul de vedere al acesteia cu privire la eliberarea din șerbie a țăranului, fiind de acord doar cu un urbariu în termeni mai favorabili lui.

⁵ Silviu Dragomir, *Studii privind istoria revoluției române de la 1848*, Ediție, introducere, note, comentarii de Pompiliu Teodor, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1989, p. 142-144

Aceste dezbateri, prezentate pe larg de Barițiu în gazetele sale, au ajuns, constată Dragomir, la cunoștința satelor și ele au alimentat ceea ce el numește „un proces natural de deșteptare”; apoi, faptul că cei mai mulți iobagi transilvăneni erau români, „problema intereselor lor era considerată o chestiune a națiunii române”. Ca atare, scria un observator, exprimând punctul de vedere care domina clasa politică maghiară din Transilvania, „Dacă am abolii sclavia, după o generație, în Transilvania elementul maghiar și secuiesc n-ar mai fi, locul lor ar fi ocupat de națiunile săsească și românească”; iobăgia românilor era văzută, astfel, drept platoșa protectoare a păstrării în timp a dominației maghiare în Transilvania, cel puțin până la apropiata maghiarizare a românilor care, în concepția aceleiași clase politice maghiare, erau dispuși, dată fiind starea umilă în care se aflau, pentru un minim de concesii, să renunțe la propria naționalitate. În același timp, nobilimea și privilegiile ei erau garanția acestei supremații maghiare, idee exprimată de Wesselenyi într-o scrisoare adresată lui Kossuth: „Nu trebuie să uităm că această nobilime este baza națiunii noastre... Dacă miile de nobili și-ar pierde averea, și națiunea lor ar avea de suferit, deoarece cea mai mare parte din milioanele de oameni care le-ar lua locul nu ar mai fi de origine maghiară”⁶.

Dragomir accentuează că baza ideii naționale maghiare o constituia nobilimea, iar a celei române țărăimea; o bază elitară de sorginte medievală, solidară cu trecutul pentru unguri, o bază la nivelul cel mai de jos în plan social pentru români, dar cu mare potențial de schimbare a condiției ținând cont de spiritul vremii, care acorda peste tot credit numărului sau mai precis numărului emancipat; eforturile nobilimii de a păstra cu orice preț dependența, singura în măsură să îi asigure controlul tradițional asupra românilor, erau anacronice; elita politică maghiară știa acest lucru; știa că în esența ei lupta

⁶ *Ibidem*, p. 146-147

pentru o cauză pierdută. De aceea, asistăm din partea clasei politice maghiare la încercarea disperată și utopică ca înainte de eliberarea inevitabilă din iobăgie, românii să fie deznaționalizați; au sperat să obțină acest lucru, mizând pe nivelul cultural, starea economică, statutul social foarte jos al țăranului român, pe care l-au crezut în stare ca pentru foarte puținul pe care erau dispuși să-l ofere să devină maghiari; judecată falsă, pentru că țăranul, și în special cel român, trăia foarte atașat de valorile sale tradiționale, cele care îi confereau o nebanuită forță de rezistență la presiunile lumii exterioare.

În ceea ce privește situația țăranilor români de pe pământul crăiesc, statutul lor juridic nu se deosebea de al sașilor, este una din ideile pe care le acreditează și demonstrează cu insistență Dragomir. În realitate, însă, adaugă istoricul, situația precară a țăranului român din celelalte zone, nobiliare, ale Transilvaniei, a avut efecte negative și asupra celor de pe *fundus regius*. Privilegiile economice obținute în timp de sași, participarea lor la conducerea politică a țării, i-a făcut să nu reziste tentației de a aplica în raport cu țăranii români care trăiau împreună cu ei, același regim cu cel aplicat de nobili. După integrarea Transilvaniei în Austria, Habsburgii au reafirmat faptul că așa numitul „teritoriu săsesc” era pământ regal, iar locuitorii săi, sași și români, erau liberi și egali din punct de vedere juridic. Acestea nu schimbă statutul de inferioritate economică și socială al românilor, obligați să accepte o veritabilă stare de aservire din partea orașelor și comunelor săsești. Când, în a doua jumătate a secolului, încurajați de dispozițiile regale în acest sens, dar și căliți în focul luptei în plan religios, acomodați cu petițiile, obișnuiți cu reacția inversă a autorităților, ieșind din letargia seculară, satele românești de pe pământul regal și-au revendicat drepturile uzurpate, reacția sașilor a fost nu doar intransigentă ci și violentă: „sașii au știut, comentează Silviu Dragomir, să rămână neclintii în exclusivismul lor până în preajma

mișcărilor de la 1848”, afișând aceeași poziție retrogradă față de români ca și nobilii maghiari, încremeniți în apărarea privilegiilor. Foarte bun cunoscător al specificității evoluțiilor istorice pe pământul crăiesc, Silviu Dragomir s-a implicat cu toată priceperea în polemica istoriografică privitoare la statutul românilor. Este exemplar în acest sens *Studiu critic în legătură cu cartea d-lui G. Muller, arhivarul Universității săsești (1913)*, despre care unul dintre exegeții săi scria că este „un model de analiză, egalat doar de investigarea actelor unirii religioase”⁷. Cartea istoricului sas, suferă după părerea lui Silviu Dragomir, de lipsă de profesionalism, demonstrată prin metodologia defectuoasă, prin selectarea nepermisă a surselor, prin scoaterea lor din context⁸, pentru a demonstra situarea istorică a românilor într-un raport de subordonare față de sași⁹. Dragomir demonstrează contrariul, cu acte probatorii irefutabile: Approbatele, rezoluția regală din 1753 ori conștiința clasei politice transilvănene exprimată de Nicolae Bethlen la începutul secolului al XVIII-lea și chiar de către Samuel Bruckenthal într-o scrisoare din 1776: „Pe pământul săsesc pe lângă sate curat săsești se află sate curat românești și mestecate. Satele curat românești au cu privire la păduri și la pământuri aceleași libertăți și drepturi ca și sașii în satele săsești. Ei pot să-și clădească după plac case, în ceea ce sunt și sprijiniți. Cât privește satele mixte, românii au și acolo aceleași drepturi ca sașii. ...Nimeni nu-i împiedecă în aceste drepturi depline...”¹⁰

În ciuda egalității de statut juridic, comunitatea săsească, exclusivistă, amenințată în privilegiile sale de

⁷ Sorin Șipoș, *Silviu Dragomir – istoric*, Fundația Culturală Română, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2002, p. 190

⁸ *Ibidem*, p. 187-188

⁹ Silviu Dragomir, *Studii de istorie medievală*, Ediție îngrijită, studiu introductiv și note de Sorin Șipoș, Fundația Culturală Română, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 1998, p. 57-60

¹⁰ *Ibidem*, p. 63

superioritatea numerică a românilor, de implicarea acestora în sectoare economice care constituiseră de-a lungul veacurilor apanaj săsesc, impune satelor românești, cu forța, condiții nelegale.

Începe, arată Dragomir, o bătălie crâncenă între sași și satele românești, cum este cea, purtată cu forțe inegale, timp de un secol, între comuna Rășinari și orașul Sibiu și ale cărui episoade sunt invocate, de o întâmpinare a satului, redactată în baza dreptului de a petiona primit de la împărăteasa Maria Tereza: „Fiindu-ne poruncă de la Înălțata Crăiasa noastră, precum să ne dăm toate plânsorile noastre înaintea tuturor tisturilor care vor fi rânduți de lege”. Confruntării și procesului juridic care a însoțit-o i s-a pus capăt în anul 1786, prin sentința lui Iosif II, prin care satului i se recunoaște libertatea juridică în raport cu pretențiile orașului Sibiu de a o declara proprietatea sa¹¹.

Prin petiția invocată și analizată de istoric¹², comuna Rășinari cere să fie repusă în drepturile uzurpate de către magistratura orașului, să-i fie anulate o serie de gloabe impuse cu forța, să-i fie restituit o parte a hotarului de care fusese deposedat abuziv, prin reinterpretarea dreptului de proprietate de către sași, care deteriorase, arată Dragomir, *statu quo*-ul anterior între ei și locuitorii din Rășinari.

Această petiție este reprezentativă pentru modul de a gândi și a se exprima specific țărănesc, chiar dacă actul n-a fost, desigur, redactat de țărani. Analiza ei pune în lumină nu doar energia cheltuită de comunitate pe acest front, ci și atitudini ale țăranilor aparținând unei lumi orale, confruntată cu un adversar posesor al unei birocrații elaborate. Locuitorii revendică restituirea unei părți din hotar ocupată de sași în baza unei realități anterioare păstrată de memoria colectivă, autoritate de necontestat din punctul lor de vedere: „în vremea de demult ne-au spus părinții noștri precum au fost hotarul

¹¹ *Ibidem*, p. 79

¹² *Ibidem*, p. 81-82

nostru până unde zic Vadu Muchii”; a fost prima agresiune asupra patrimoniului, urmată de alta: „Apoi s-au sculat domnii din Sibiu și ni l-au luat până unde se cheamă de către cetate „Livadia Bulgărilor” și din sus „Livada Tănaciului”, fapt reglementat printr-o înțelegere scrisă, impusă prin forță: „și au făcut pace aici, fiind domni o sută de bărbați și, când au făcut acea așezare a fost leatul 1631, martie 13 zile”. Înțelegerea, deși exprima punctul de vedere al sașilor, arată rășinărenii, n-a fost respectată tot de către aceștia: „Și noi satul Rășinari ne-am ținut de legătură și de pace care s-a făcut atuncea, iară domnii Sibiului nu s-au ținut de legătură și de pace”; de data aceasta ofensiva împotriva vecinilor deveniți incomozi vizează instituțiile care dau sens autonomiei lor în raport cu orașul, cum este scaunul de judecată, cel care, compus din 40 de bătrâni jurați, avusese dreptul de a judeca, inclusiv de a administra pedeapsa cu moartea, furcile spânzurătorii dărmate de călărași odată cu desființarea scaunului stând mărturie în acest sens; în exprimarea lapidară dar foarte sugestivă a petiției: „ne-au stricat întâiu scaunul cel de lege, care au fost judecând patruzeci de bătrâni jurați, judecată de moarte, și au mânat călărașii și au tăiat furcile de le-au oborât jos”; nu s-au putut opune locuitorii, în condițiile în care nici forțele proprii, nici sprijinul autorităților controlate de sași nu le-au permis nici un fel de rezistență, acceptând o atitudine de cedare: „și noi neavând nici o putere am căutat să lăsăm”; nu s-au opus nici schimbării graduale a statutului de utilizare în comun a dreptului la ghindărit în pădurea situată între cele două comunități, în favoarea sașilor; într-o primă etapă; „s-au pus domnii a stăpâni pădurea în silă și au zis domnii de la Sibiu către dregătorii noștri, de acum înainte să bage porci în pădure numai domnii și 40 de bătrâni și popii și morarii”; într-o etapă ulterioară, li s-a interzis cu totul românilor din Rășinari utilizarea ghindei din pădurea amintită: „Iară după aceea fiind județ mare Frank și Sachs Ianăș bulgăr ne-au oprit să nu mai

bage români din Rășinari porc în pădure”; putem deduce că în prima etapă când au avut nevoie de accețiunea comunității notabilii orașului au atras notabilitățile satului de partea lor, permițându-le numai lor exercitarea dreptului la ghindărit, ulterior anulându-l în totalitate. În timpul acelorasi magistrați satul a fost depozitat cu totul de un fână: „ne-au luat lunca cea de fân”, de pe altul orașul a început să perceapă a treia parte din fânul recoltat („ne iau din trei ploscare una”), în vreme ce de pe un al treilea fână au perceput o taxă și, iarăși, o treime din fân („și pe un alt știuc de hotar cu bani care face suma în tot anul florinți 33 și din care ia a treia în tot anul iau treizeci de cară de fân”). Ofensiva orașului pentru supunerea economică și socială a satului Rășinari a continuat cu introducerea monopolurilor de tip feudal asupra morilor și cârcimelor: „și luând aceste toate în silă dimpreună cu morile. Și iară în domnia acestor domni mai sus numiți Frank și Sachs Ianăș, au adus cârciumă bulgărească în Rășinari și au oprit pe tot omul să nu mai aducă cârciumă în Rășinari, fără numai domnul bulgăr, al său vin să se vândă”. Cei care se sustrăgeau în calitate de cumpărători acestui monopol erau pedepsiți cu asprime, se plâng țăranii: „Și când a fost domnul Werner bulgăr a luat un om un cop de vin de la un popă și l-au prins ducând vinul acasă și l-au băgat în curtea sfatului și nu l-au slobozit până n-a plătit 12 florini birșag și alți doi oameni au beut într-o seară la un popă și iară i-au prins și i-au ținut în curtea sfatului și când i-au slobozit le-a dat la unul câte 12 lopeți”.

Impunerea crescândă a puterii săsești asupra satului a continuat cu agresiuni asupra principalei ocupații a locuitorilor, cea pastorală, în ciuda faptului că munții în care-și duceau turmele la vârat erau și ei ai satului „de moșie”. Au impus mai întâi o dare în natură: „După aceea, când a fost județ mare domnul Taici (Teutsch), acesta au făcut de au luat de la o stână un caș și un berbec”, pe care au dublat-o: „apoi au luat doi cași

și doi berbeci de la toată stâna și a fost multă vreme așa”. Într-o altă etapă „După aceea, fiind județ mare domnul Bosner și bulgăr domnul Țikelea (Csikelius)” autoritățile orășenești au pretins convertirea acestei dări în bani: „a lăsat acei doi cași și 2 berbeci și au cerut bani de la toate stânele care face suma preste tot florinți 230”, pretenție la care, în sfârșit, comunitatea s-a opus: „și cerând bani noi n-am voit să dăm, știind că sunt ai noștri munții de moșie”. Rezistența a fost însă înfrântă prin violență: „Apoi văzând domnii că nu dăm bani ne-au prins și ne-au bătut”, au reținut, în lipsa judeului, pe mai mulți locuitori, i-au legat și întemnițat până au acceptat să plătească respectiva taxă sau, în limbajul petiției atent la amănunte, pentru a fi mai credibil: „și au mănât pe domnul Abraham și pe domnul Riter și domn Lunart (Leonhard) care era județ la Miercurea și pe domnul vașerbirău care este acum, fiind atuncea hotnogi, și au prins pe Bucur Hămbășanu fiind deregătoriu și Maniu Ioan și pe Bucur Ihora și pe Alăman Băncilă și pe Cosma Răspop și pe Bucur Scumpie și prinzându-i au zis cătră Hămbășanu, unde-i judele? El a răspuns, nu știu, că judele fugise de frică, și pe acei oameni care îi prinsese i-au legat unul de altul de i-au băgat în temniță bătându-i cât le-a fost voia, și i-au ținut prinși 17 zile și până n-au dat banii munților nu i-au slobozit de acolo”; pedepsirea pusă în scenă pentru a înspăimânta a continuat printr-un alt act exemplar, considerat de petiționari drept un sacrilegiu: „la un om au băgat călărașii calul în casă și i-a dat fân pe masă și nu l-a scos din casă până n-a plătit tot”.

Cu aceasta petiția s-ar încheia: „Aceasta ni plânsoarea înaintea domniilor voastre, cinstiți domni”. Dar cel care o redactează ori cei din jurul său își mai aduc aminte de un abuz pe care țin totuși să-l adauge, revenind la anularea dreptului de ghindărit la care referirea anterioară este vagă, cu precizarea: „Iară când a fost domnul Iacob Fânogiu a oprit să nu mai bage om din Rășinari porcul în pădure, nici păzitori dintre români să nu mai fie ci i-au pus pe amândoi dintre sași”.

O petiție a cărui discurs este mult mai grăitor prin simplitatea, concretețea faptelor invocate, priceperea de a prezenta gradualitatea în timp a anulării drepturilor inițiale, decât orice comentariu asupra sa. El relevă o lume, un univers țărănesc tradițional beneficiar al statutului de oameni liberi, cu forță economică, realizată și datorită situării în imediata apropiere a orașului Sibiu, cu un respect pentru „bulgării” din Sibiu, dar și cu teamă, pe care, în timpurile invocate de petiție, autoritățile orașului au știut să o mărească; este exemplar acest document, sesizează Dragomir pentru procesul târziu de înrobire, de asimilare a situației satelor românești suburbane condiției iobagilor din zona comitatelor transilvănene; orașul se consideră stăpânul feudal, românii din comune sunt considerați iobagi și tratați ca atare. Recursul la forță pentru a anula conviețuirile tradiționale este semnalul începutului procesului pe care sașii nu l-au putut evita la scară istorică, de pierdere treptată a pârghiilor de putere oferite de privilegiile primite și reconfirmate în timp. Este reflexul realizării existenței unui potențial românesc real – demografic și economic, deopotrivă, – de a-i concura pe teritoriul considerat intangibil.

Sesizăm în atitudinea țăranilor din Rășinari o anumită fatalitate dovedită în cea mai mare parte a conflictului: cum să se pună ei, locuitorii unui sat, cu puternicul oraș Sibiu, pentru care vor fi avut o anumită admirație pentru prosperitatea și civilizația sa; orașul este mare, are forță economică, controlează administrația, în el se află comanda militară; ce să facă ei o comunitate mică, țărănească, deci umilă, în raport cu domnii puternici și semeți; strămoșii noștri nu știau ceea ce știm noi astăzi că erau mai mulți, iar poziționarea statului de partea lor nu fusese încă efectivă. De unde, acceptarea fără o rezistență prea energică a agresiunii orașului potențată în timp. Deocamdată ei știu că domnii au întotdeauna pâinea și cuțitul. Atitudinea lor în această problemă contrastează cu cea avută de către aceeași comunitate în problema religioasă, unde

supunerea nu mai funcționează la un moment dat, unde apelul la forță pentru impunerea punctului de vedere este evident; e drept, adversarul nu este orașul Sibiu, ci biserica unită. Pe de altă parte, ar fi greșit să insistăm asupra pasivității sale; țăranul transilvănean al secolului al XVIII-lea reacționează în mai mare măsură decât o făcuse în secolele anterioare, dar reacția sa este – cu excepția celei din domeniul spiritual –, una incoerentă: răbufniri adesea violente urmate de răbdare, resemnare sau recurgerea la forma legală a petițiilor în care își clamează starea nenorocită, împilarea, nedreptățile pe care le suferă în contrast cu loialismul dinastic pe care nu uită să-l afirme, sincer sau nu, de fiecare dată.

Situația comunei Rășinari este totuși bună în comparație cu a altora ai căror locuitori au fost alungați, iar satele incendiate, în mai multe rânduri, din dispoziția autorităților săsești¹³; intervenția autorităților statului care decid ca toate pagubele pricinuite românilor ca și cheltuielile pricinuite de reșezarea lor în satele de unde au fost alungați să fie suportate de cei care au decis măsurile contra românilor nu vor repara lucrurile pentru că înfăptuirea deciziilor trenează, nefiind transpuse în practică în totalitatea prevederilor lor niciodată¹⁴.

2. Istoric pozitivist, Silviu Dragomir, dovedește un adevărat cult pentru document; în cazul *Istoriei Dezrobirii*, situarea sa subiectivă, afectivă, de partea bisericii ortodoxe¹⁵, este temperată de numărul mare de documente însoțitoare, cea

¹³ *Ibidem*, p. 102-103

¹⁴ *Ibidem*, p. 80-82

¹⁵ Sorin Șipoș, *Silviu Dragomir – istoric al dezrobirii religioase*, studiu introductiv la Silviu Dragomir, „Istoria dezrobirii religioase a românilor din Ardeal în secolul XVIII”, vol. I, Cuvânt introductiv de Ioan-Aurel Pop, Ediție și studiu introductiv de Sorin Șipoș, Editura Universității din Oradea, 2007 (în continuare: Silviu Dragomir, *Istoria dezrobirii...*, vol. I., ediția Sorin Șipoș), p. 211

mai mare parte inedite¹⁶, care devin o garanție a obiectivității. Multe din aceste documente sunt emanate în sate, în măsură să-l surprindă pe țăran angajat în lupta pentru menținerea și apoi pentru reafirmarea ortodoxiei, dispus să suporte tot felul de represalii, dar și un țăran preocupat grijile cotidiene, familiale, gospodărește ori comunitare.

Țăranul transilvănean al veacului al XVIII-lea apare mai întâi la Dragomir ca înșelat în naivitatea sa de către preoțimea care, încă sub dominația calvină, a aderat la „politica de oportunitate și detestabila goană după privilegii”¹⁷, interesată în schimbarea statutului său social și economic¹⁸ - „le zâmbea deja norocul scutințelor și al privilegiilor”¹⁹, - dar și în ignoranța sa „fiind popii noștri neînvățați, n-au priceput”, (citim în scrisoarea înaintată mitropolitului de la Karlowitz de mai mulți fruntași ai bisericii ortodoxe din sudul Transilvaniei)²⁰, apoi la Unirea cu Biserica Romei; preoțime, la rândul său, înșelată în așteptările sale; când a aflat că prin trecerea la Unire s-a încălcat tradiția bisericii răsăritene, „poporul s-a răzvrătit, scrie Dragomir, fiind de neoprit în acțiunea de întoarcere la adevărata credință...”²¹: „E treaba

¹⁶ Nicolae Iorga, *Silviu Dragomir, Istoria desrobirii religioase a românilor din Ardeal în secolul XVIII*, vol. I, Sibiu, 1920, în „Revista Istorică”, XVII, 1931, p. 189, apud Sorin Șipoș, *Silviu Dragomir – istoric al dezrobirii religioase*, p. 219; Ioan Lupaș, *Silviu Dragomir, Istoria desrobirii religioase a românilor din Ardeal în secolul XVIII*, în „Anuarul Institutului de Istorie Națională” (Cluj), I. 1921-1922, p. 345, apud Sorin Șipoș, *Silviu Dragomir – istoric al dezrobirii religioase*, p. 40

¹⁷ Silviu Dragomir, *Istoria dezrobirii...*, vol. I, ediția Sorin Șipoș, p. 107

¹⁸ Sorin Șipoș, *Silviu Dragomir – istoric al dezrobirii religioase*, p. 223

¹⁹ Silviu Dragomir, *Istoria desrobirii...*, vol. I, ediția Sorin Șipoș, p. 116

²⁰ Emanuil Rus, *Silviu Dragomir – exeget al unirii*, studiu introductiv la Silviu Dragomir, „Istoria desrobirii religioase a românilor din Ardeal în secolul XVIII”, Ediție îngrijită, studiu introductiv și note de arhimadrid Emanoil Rus, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 2002 (în continuare: Silviu Dragomir, *Istoria dezrobirii...*, vol..., ediția Emanuil Rus), p. 44

²¹ *Ibidem*, p. 21-22

popilor cu care religie vreau ei să se unească, noi nu ne amestecăm în aceasta, declarau locuitorii din Călata, dar dacă vom vedea că vor să introducă la noi înnoiri, unul ca acela să nu mai fie popa nostru”²²; în această logică, Dragomir își clădește discursul pe ideea că odată depășită starea de confuzie ce a dăinuit câteva decenii de la Unire, dumirită că „se intenționează ruperea sa de credința strămoșească”, țărănimea română a aderat, mai ales după 1744, la „o mișcare generală de rezistență”²³.

Istoricul nu ezită să aducă drept argumente pentru părerea exprimată, în dezacord cu discursul oficialităților imperiale și transilvănene dar și cu exegeții greco-catolici, că românii din Ardeal și biserica lor a trecut *in corpore* la unire, trăsături antropologice recognoscibile la țăranii români din perioada în care scrie, între care conservatorismul accentuat al satului transilvănean: „Desfid pe oricine să se coboare în straturile de jos ale poporului român din Ardeal și să încerce propagarea unei idei politice ori religioase, batjocurind mai întâi adevărurile scumpe la care ține și pentru care trăiește. Ar fi oare în stare să câștige ceva? Resentimentul general care ar porni din masele largi, alimentat de instinctul său de conservare ar zdrobi, fără îndoială, o asemenea tentativă”²⁴.

În anul 1744, acțiunea călugărului Visarion bazată pe culpabilizarea colectivă a celor care au trecut la Unire și care astfel s-au desolidarizat de credința strămoșilor, a creat o gravă problemă de conștiință unei societăți țăărănești foarte sensibilă în relația sa cu înaintașii exemplari, exponenți ai Vârstei de Aur: „Acei care s-au unit și-au vândut sufletele căci pentru ei dezlegarea morților nu e dezlegare, ci osândă, parastase, pomeni și sărindare le plătesc în deșert la popii nelegiuți, la

²² *Ibidem*, p. 25

²³ *Ibidem*, p. 34

²⁴ Silviu Dragomir, *Istoria desrobirii ...*, vol. I, ediția Emanuel Rus, p. 213

nepopi”²⁵; cei care au trecut la unire nu se mai pot prezenta la Judecata de Apoi și nu mai pot trăi veșnicia edenică alături de strămoși. Acesta este mesajul simplu, dar cu mare putere de persuasiune al călugărului misterios, care primește în ochii mulțimii aura unui sfânt. Decât să creeze astfel de probleme în viața de apoi morților, mai bine și-i îngroapă fără preot, cum scria episcopul Inochentie Micu Klein, iar „copii și-i botează prin femei bătrâne”; apăsați de culpa că în ignoranța lor au aderat la altă credință decât cea strămoșească, țărani români, „Împinși de un zel înfocat, s-au apucat în unele locuri, mai ales în comitatul Hunedoarei, scria Petru Bod, citat de Silviu Dragomir, să-și curețe bisericile, apoi, alungând pe preoții uniți, săpau vatra și scoteau pământul ori, aducând apă multă, spălau padimentul Bisericilor”²⁶.

Țărani revin în matca tradiției, însoțiți de gesturi aparținătoare unui creștinism de esență populară, în care se amalgamează practici creștine cu altele păgâne. Nu acțiunea lui Visarion le formează conștiința păcatului părăsirii vechii credințe²⁷; ea o accentuează, o confirmă; au avut nevoie de trecerea meteorică a acestui călugăr, pentru a fi siguri de calea care trebuia urmată; cu mare forță de evocare, Dragomir surprinde puternicul mesaj simbolic al acțiunii călugărului sârb; nu extraordinarul faptelor dau forță mișcării sale, ci situarea sa pe un nivel de așteptare²⁸; oamenii reacționează ca la apariția unui nou Mesia: la Dobra, „Oamenii..., dornici să vadă pe un călugăr răsăritean, se îngrămădiră îndată alergând ca să-l întâmpine. Călugărul Visarion sosi, în fine, înconjurat de un mare alai: unii veneau călare, alții pe jos ca să însoțească pe acest călugăr, despre care se răspândise vestea că-i un sfânt. Mulțimea fu, de fapt, fermecată de înfățișarea lui și toți căutară

²⁵ Emanuil Rus, *op. cit.*, p. 35

²⁶ *Ibidem*, p. 36

²⁷ Sorin Șipoș, *Silviu Dragomir – istoric al dezrobirii religioase*, p. 235

²⁸ *Ibidem*, p. 70

să-i sărute mâinile și să îngenuncheze la picioarele lui. Neștiind românește, el se adresează printr-un interpret către poporul adunat. Vorbi scurt, dar cuprinzător. Spuse cât îi pare de rău când se gândește că atâtea suflete câte vede înaintea sa vor să piară în veci. Aceia care s-au unit și-au pierdut sufletele...”²⁹. Autoritățile dovedesc opacitate în a înțelege fervoarea ortodoxă care cuprinde „valachimea proastă” -, cum se exprima o poruncă a guvernului din 6 mai 1745 -, amăgită în opinia lor de un „atât de ticălos și mizerabil vântură țară”³⁰. Degeaba intervine și clerul catolic pentru a-l discredita pe „falsul călugăr” a cărei acțiune era susținută, afirmau reprezentanții săi, de preoți veniți din Muntenia și Moldova; situația devine catastrofală, scriu reprezentanții săi, preluând un clișeu mai general exprimat în acei ani, pentru că părăsind biserica unită, oamenii își declină chiar condiția de creștini și aderă la rituri păgâne: „Răul acesta s-a coborât atât de adânc încât poporul după ce se leapădă de unire, nu pare a se întoarce la schismă și alunecă în starea cea mai sălbatică, împărtășindu-se în loc de euharistie cu muguri și fructele pomilor, iar în loc de sfântul mir întrebuințează miere și altceva. Copii și-i botează prin femei și săvârșesc și alte ceremonii detestabile”³¹. Doar niște necreștini sau falși creștini pot comite asemenea abateri de la sacramentele creștine de bază; acceptându-i sub aripa sa, biserica ortodoxă, nelegitimă instituțional, după cei ce redactează rândurile de mai sus, își dovedește încă odată precaritatea și ilegitimitatea canonică.

Protestele, petițiile se înmulțesc, iau aspect de avalanșă, devin patetice: „se roagă cu insistență să-i lase în credința lor veche a bisericii răsăritene, căci ei mai bine mor cu toții ori se împărtășesc în loc de Paști cu muguri de stejar, decât să meargă

²⁹ Silviu Dragomir, *Istoria desrobirii ...*, vol. I ediția Sorin Șipoș, p. 198

³⁰ Sorin Șipoș, *Silviu Dragomir – istoric al dezrobirii religioase*, p. 57

³¹ Silviu Dragomir, *Istoria desrobirii ...*, vol. I ediția Sorin Șipoș, p. 223

la biserică odată cu popii cei uniți”³². Perseverarea autorităților pe linia represaliilor pentru salvarea edificiului unirii, periclitat de la bază (întemnițarea preoților care refuzau să depună jurământul, refuzul asistenței spirituale la înmormântări, botezuri – „ni s-a urât de atâta vreme să trăim ca vitele fără de preot și fără de biserică și fără de lege și mor oamenii necuminecați și nespovediți”) - au mai mult darul de a întârâta. Din aceste jalbe, comentează Dragomir, „se vede cum se trezesc, încetul cu încetul, instinctele care au stat sute de ani în letargie, iar acum izbucnesc cu putere în marea confruntare ce cuprinsese întreg sufletul din Ardeal”³³; am adăuga, de o manieră țărănească: atunci când, în ziua de Rusalii a anului 1744, episcopul unit Inochentie Klein, însoțit de teologul său, a descins la biserica de la Săliște, pentru a-i împăca pe oamenii agitați, locuitorii s-au adunat în jurul bisericii fără a intra în ea, în condițiile în care o considerau profanată de preoții uniți; au intrat, totuși, oficialitățile satului, judele și jurații, după ce au declarat că prezența lor n-are legătură cu convingerile religioase, ci cu calitatea de slujbași publici; dar și judele găsește un motiv să părăsească biserica, acela că îi curge sânge din nas; în astfel de condiții, episcopul este nevoit să părăsească localitatea fără ca prezența lui simbolică să poată produce o breșă în convingerile săliștenilor; la 2 ianuarie 1745 aceștia îi scot cu forța pe preoții uniți din biserică, ceea ce determină intervenția magistratului de la Sibiu, soldată cu arestarea preoților neuniți, introduși în biserică în locul celor uniți alungați; cinci zile mai târziu, „toată Săliștea, cu mic cu mare veni la Sibiu să ceară punerea în libertate a preoților săi”, încât este necesară intervenția generalului comandant care dispune împrăștierea mulțimii³⁴; evenimentele de tipul celor de la Săliște devin contagioase; îndoiala în adevărurile Unirii,

³² Emanuil Rus, *Silviu Dragomir – exeget al unirii*, p. 37

³³ *Ibidem*, p. 49

³⁴ Silviu Dragomir, *Istoria desrobirii...*, vol. I, ediția Sorin Șipoș, p. 221-222

conduce peste tot la reacții asemănătoare; la 18 aprilie sătenii din Rășinari l-au somat pe protopopul unit să le dea cheile bisericii, pe care le-au pus la dispoziția preoților neuniți, fapt care atrage și aici acțiunea magistratului orașului Sibiu: căpitanul orașului în fruntea unei trupe înarmate vine să restabilească ordinea de drept perturbată de acțiunile ilegale; capii mișcării, împreună cu preoții ortodocși, nu pot fi arestați – părăsiseră între timp satul – drept pentru care arestează pe judele și vicejudele satului, care nu participaseră la mișcare; trei zile mai târziu, „tot satul, cu femei și copii, s-a sculat și a venit la Sibiu”; în fața magistratului care-i ascultă mai întâi pe preoții uniți, bătrânii declară solemn în numele întregului sat, că acceptă să înapoieze cheile preoților uniți, dar în nici o împrejurare nu vor să mai părăsească „credința lor veche a bisericii răsăritene”; în cadrul solemn, magistratul înmânează cheile protopopului unit iar cei 19 bătrâni, scrie Dragomir, „steteră buni că nu li se va întâmpla nici un rău în sat”.

Înțelegerea este urmată însă de un val de arestări din rândul fruntașilor din Rășinari dar și din alte sate; cazul de la Rășinari îi pare lui Dragomir tipic „pentru întreg sudul Transilvaniei”³⁵; în ciuda eforturilor autorităților de a nu scăpa situația de sub control, inclusiv prin apelul la forță, recomandată de episcopul unit de Muncaci, Manuel Oslzavszky, ce vizitează, în lipsa episcopului exilat al Transilvaniei, Inochentie Micu, bisericile unite din sudul Transilvaniei, și unde constată că „învățătura „impostorului monah mincinos” a pătruns atât de adânc încât cu mijloace blânde și spirituale ori cu sfaturi nici că se va putea stârpi, decât numai dacă se va putea aplica în contra lor forța brutală”³⁶, mișcarea ia amploare, forței i se răspunde cu forță: trei tineri preoți sfințiți în Țara Românească, arestați și încarcerați la Deva, sunt eliberați, cel puțin doi dintre ei, de

³⁵ *Ibidem*, p. 230-231

³⁶ *Ibidem*, p. 238-239

locuitorii a trei sate răsculate care i-au atacat pe soldații ce-i păzeau³⁷. Episcopul de Muncaci, descrie, poate dramatizând, episodul petrecut în satul Păuca, unde s-a deplasat la 16 ianuarie 1746 vicejudele nobililor din comitatul Alba de Jos, Francisc Ratony, împreună cu un comisar și zece panduri, pentru a-l aresta pe preotul Ioan reclamat că ocupase biserica unită, casa parohială și își însușise beneficiul preotului unit. La strigătul de ajutor al preotului ortodox și ca răspuns al semnalului de primejdie transmis de fiul său prin tragerea clopotului în dungă, locuitorii răspund înarmați cu pari și furci de fier, îl eliberează pe preotul arestat, prind și bat pe doi dintre panduri, îi urmăresc pe ceilalți; unul dintre pandurii fugăriți trage un foc de pistol, omorând un urmăritor, înfuriind și mai mult pe săteni și, scrie episcopul, „dacă vicejudele nu s-ar fi refugiat în curtea nobilului Sigismund Bocsfalusy, l-ar fi sfâșiat în bucăți”³⁸. Episoadele de acest fel se vor înmulți în următorii ani; se declanșează în satele românești un adevărat război al cheilor bisericilor, creionat de istoric ca fiind unul dintre preoții uniți, susținuți de autoritățile religioase și civile, pe de o parte, și ansamblurile comunitare care-i sprijineau pe preoții ortodocși.

Decretele imperiale și cele ale guvernului transilvănean, repetate pe măsură ce „răul neunirii”³⁹ se răspândea vertiginos, sunt fără efect; degeaba rapoartele oficiale se încăpățânează să minimalizeze efectele acestor agitații, susținând solidaritatea românilor transilvăneni în jurul bisericii unite; apar lideri cu recunoaștere mai largă decât propriile comunități: Ioan Oancea, măcelar din Făgăraș, Nicolae Oprea, țaran din Săliște ce își asumă sarcina de a face cunoscută cauza neunirii la Viena; arestarea lor, în scopul de a calma situația, agită și mai tare satele; mijloacele tradiționale de șicanare, cum sunt măsurile

³⁷ *Ibidem*, vol. I, ediția Emanuil Rus, p. 218

³⁸ *Ibidem*, p. 226

³⁹ *Ibidem*, vol. I, ediția Sorin Șipoș, p. 246

de încăltuire timp de un an a două companii de soldați în satele Săliște, Tilișca, Galeș, Vale, Sibiel și Cacova, de care se plâng sătenii - „Și ne-au trimis două cumpănii de nemți, de ne chinuiesc și ne căznesc. Și de betejește un om, duc nemții popii cei uniți de-l cuminecă, și de moare un om iarăși duc nemții de-l îngroapă; și pătimim de frica nemților și a popilor. Și de se naște vreun prunc, aleargă popii cu nemții de-l botează cu de-a sila. Și care om nu vrea să meargă cu popii cei uniți, la biserică, îi trage întâiu câte cincizeci de bani, a doua oară un florin și merg la cârciumă și-i beau, și umblă pe uliți toți beți nu ca preoții, ci ca ijucuții cei răi și până acuma ne chinuiesc împreună cu nemții și zic că-i porunca înaltei crăiese”⁴⁰, - nu le înfrâng rezistența. Cum să permită „buna crăiasă” asemenea nelegiuiri, se întreabă cu neîncredere țăranii petiționari? Mai degrabă ce-i care-i năpăstuiesc, adică forța brută reprezentată de armată asociată cu cei care-și spun preoți, în ciuda faptului că săvârșesc acte de silnicie spirituală, și care se îmbată împreună cu soldații, se folosesc fraudulos de numele ei.

Silviu Dragomir își dă seama că discursul său riscă să piardă din credibilitate dacă își situează punctul de observație exclusiv din tabăra ortodoxă. Chiar dacă-l combate, etichetându-l „operă pasionată a unui propagandist”, discută memoriul directorului fiscal, „renegatul” Petru Dobra, prezentat guvernului la 11 ianuarie 1749 care înfieră „crimele” conaționalilor săi „cu acea lipsă de date și amănunte” ce caracterizează, comentează Dragomir, întotdeauna o operă partizană: prima acuzație este de crimă de *Les Majestate*: atacarea, batjocorirea bisericii reginei, cea cu care se uniseră și preoții români; tot în contra hotărârilor crăiești, de dinainte și din timpul actualei crăiese, nu doar că s-au lepădat de legământul făcut în numele lor de a adera la biserica unită, dar au încălcat grav legile țării când au impus amenzi cu de la sine putere celor care respectau biserica unită; aceleași imagini

⁴⁰ *Ibidem*, p. 251

frecvente în discursul oficialilor laici sau ai bisericii unite, incriminante pentru cei care au părăsit unirea: purificarea bisericilor și a obiectelor de cult maculate prin atingerea „nepreoților”, îngroparea morților separat de cei înmormântați cu preoți uniți, chiar exhumarea celor prohodoți de aceștia, botezarea și cununarea din nou chiar și a oamenilor bătrâni, încheierea unor căsătorii ilegale sau incestuoase, practicarea unor obiceiuri idolatrice: adunări liturgice în locuri ascunse, împărtășania cu muguri de copaci; acțiuni de profanare a bisericilor unite: un câine aruncat în biserica unită din Rășinari și tot acolo locuitorii ar fi aruncat cu pietre pe fereastra bisericii spre preotul care oficia slujba; i-au persecutat pe preoții uniți, le-au dat foc la case, pe altele le-au dărâmat, i-au pus să plătească biruri, i-au exclus din formele de organizare comunitară: nu le-au primit vitele în turmele comune, refuzau să mănânce sau să bea la aceeași masă cu ei, nu acceptau să se căsătorească cu fetele preoților uniți și să-i petreacă la groapă în caz de deces; șarlatanie în practicarea sfintelor taine: vânzarea pe bani a cuminecăturii; se adaugă acuzațiile de legături – de atâtea ori interzise prin decrete și proclamații – cu clerul din Țara Românească, unde continuau să fie sfințiți preoți; este incriminat misionarismul preoților ortodocși în diferite colțuri ale țării, pentru a-i întoarce pe oameni de la unire; au încălcat dispozițiile legale și atunci când au refuzat să-și achite obligațiile față de preoții uniți, transferându-le în contul celor neuniți; incriminarea conaționalilor săi care au revenit la legea răsăriteană se face și prin expresii de genul „cohortă”, „hoardă”, „gunoi scelerat”, „trădători”⁴¹.

Silviu Dragomir evocă apoi „șirul lung de conflicte între țărani, care își apărau în mod instinctiv credința și „autoritățile catolicizante...”, exprimându-și admirația față de consacrarea unor lideri din rândurile lor: „neamul nostru din

⁴¹ *Ibidem*, p. 254-257

Ardeal n-a produs niciodată conducători mai sinceri ca acești umili țărani care pecetluiră cu viața lor dreptul bisericii strămoșești, cum au fost Nicolae Oprea, „zelos, deștept și îndrăzneț țăran din Săliște”⁴², ori preotul Măcinic, amândoi arestați și înțemnițați departe de casă, ceea ce a pricinuit, scrie Dragomir, un moment de derută al mișcării ortodoxe⁴³. Profită de acest moment Petru Pavel Aron, vicarul eparhiei unite, care pornește o susținută ofensivă în satele cuprinse de agitație: „Fiecare comună fu silită să dea din nou „revers”, întărit strașnic cu pecetea funcționarilor stăpânirii...”⁴⁴.

În aceste momente de cumpănă românii din sudul Ardealului își găsesc noi și puternici protectori: unul în interiorul împărăției, mitropolitul sârb Paul Nenadovici și unul în exterior, marea putere ortodoxă a Rusiei; mai ales spre mitropolitul de la Carlovăț curge un adevărat torent de petiții care au fost anexate de acesta la memoriile pe care le-a înaintat Mariei Tereza; satele răspund chemării preotului Cosma din Deal în primăvara anului 1755 cu „cărți” despre represiiunile pe care le-au avut de îndurat în ultimii zece ani; dincolo de tonul patetic, de probabile exagerări, de prezentarea unilaterală a faptelor, rezultă din coroborarea lor, existența unei vieți comunitare bine structurată, în măsură să facă față încercărilor; din aceste petiții răzbat, măcar de o manieră parțială, grijile cotidiene ale satelor și indivizilor, dincolo de preocupările în plan spiritual care ocupă avanscena tabloului creionat; datele concrete care abundă cu privire la prigoana îndurată de comunități în ansamblul lor, de preoții neuniți, de familiile lor ori de susținătorii acestora mireni, confirmate de autoritățile comunitare, sunt menite să dea greutate și credibilitate doleanțelor de a se recunoaște *de jure* libera exercitare a confesiunii ortodoxe, care exista *de facto*;

⁴² *Ibidem*, p. 260

⁴³ *Ibidem*, p. 277-278

⁴⁴ *Ibidem*, p. 277

ele permit și o introspecție a sistemului de valori la care se raportează.

Preotul Cozma se implică personal în adunarea datelor, multe din aceste „cărți” fiind redactate de el după spusele țăranilor; de aceea, ele sunt foarte asemănătoare ca structură și ca stil: peste tot sunt trecute cu numele autoritățile care confirmă adevărul conținutului petiției și care-și exprimă aderența irevocabilă la credința ortodoxă și dorința de a avea un episcop propriu, altul decât cel unit.

Probabil că modelul oferit satelor a fost „cartea” întocmită de popa Cozma în nume personal. Ea este astfel concepută încât să răzbată exemplaritatea de destin a unui fruntaș al mișcării ortodoxe din sudul Transilvaniei la mijlocul secolului al XVIII-lea. Dincolo de crezul inițial în cauza pe care a îmbrățișat-o, putem deduce din „Cartea papei Cosma”, dataată în 13 aprilie, o înverșunare crescândă, pe măsură ce calitatea sa de lider îi atrage un tratament foarte dur din partea reprezentanților bisericii unite sprijiniți de autoritatea publică, nu doar lui personal ci și (mai ales) familiei sale. Se simte îndreptățit să ia inițiativa adunării datelor în legătură cu neplăcerile îndurate de credincioșii ortodocși din Transilvania pentru a le pune la dispoziția mitropolitului sârb din două considerente: unul de ordin moral – superioritatea conferită de faptul că „a fost prins în Beligrad 60 de săptămâni” -, altul legat de recunoașterea invocată a calității sale de reprezentant al satelor ortodoxe de către autoritățile pământene cele mai înalte din punctul său de vedere: crăiasa Maria Tereza și împărăția Rusiei care intervin pentru eliberarea lui din temniță. Prigoana împotriva sa, înțelegem din finalul „cărții”, a început odată cu sfințirea ca preot la București de către mitropolitul Țării Românești: „Când m-am făcut preot în București la Neofit dacă am venit acasă în luna lui Noiembrie în 30 de zile văleat 1745 și sosind acasă mi-a luat Dăianul 20 de vedere de vin pentru că m-am făcut popă pe legea grecească”.

Nu-și propune să prezinte toate neplăcerile pe care le-a suferit considerându-le inerente asumării poziției de lider; precizează doar că în cei zece ani de conflict „au alergat Domnii din Sebeș și cu popii cei uniți să prindă pe popa... de 28 de ori”; le consemnează pe cele mai relevante prin dramatismul lor: evocă mai întâi pomenita detenție de mai bine de un an, fără a o încadra cronologic, dramatismul eliberării dispuse de comandantul garnizoanei la ordinul direct al împărătesei și, ține să precizeze preotul, al intervenției solului moscovit la Viena, cu încercarea nereușită a protopopului Avram din Daia de „a-l lua „cu vicleșug din prinsoare”; apoi, „scăpându-l Dumnezeu din mâinile lor și venind acasă a treia zi iar a alergat popii cei uniți după dânsul să-l prinză”; pentru că nu l-au putut prinde, este lovit prin suferințele provocate membrilor familiei: „a prins pe tatăl popii și l-a ținut în prinsoarea lor 4 săptămâni anii Domnului 1752 în luna lui August în 15 zile”; în același an „a venit pângariul Dăianului cu doi gornici spănești și popi ai lor uniți iar să-l prindă, iar neputându-l prinde și negăsindu-l acasă în luna lui Decembrie în 13 zile i-a legat preoteasa cu copil mic fiind în brațe și a dus-o la prinsoare până i-a degerat copilul”; acestor fapte care au lăsat urme adânci în sensibilitatea preotului li se adaugă șirul lung – în toate „cărțile” - al consemnării despuierilor de bunuri: cu ocazia arestării preotesei „a luat o bute de vin de 11 vedre și făcând pită în acea zi până a băgat pita în cuptor au băut popii cei uniți 4 vedre de vin și neașteptând să se coacă pita au scos 4 pite din cuptor necoapte și s-au dus cu ele”; alte sacrilegii în afara arestării și chinuirii preotesei mai ales în calitatea ei de mamă care-și pierde în condiții dramatice un copil: cantitatea mare de vin consumat de preoții uniți cât au așteptat ca preoteasa să coacă pâinea și care-i descalifică moral dar și faptul că nu au avut răbdare să se coacă pâinea, înainte de a o lua și a pleca cu ea, atât pâinea cât și vinul fiind simboluri ale credinței creștine, acum întinate; a se remarca și perioada în

care au loc astfel de evenimente, cu deosebire iarna, cu mai multe explicații: pentru a nu perturba muncile agricole, foarte importante și din perspectiva autorității publice, pentru a-i găsi pe locuitori acasă, posibilitatea de a se ascunde în pădure fiind mai redusă, iar pe de altă parte pentru a înfrânge rezistența oamenilor confrunțați și cu rigorile iernii – gerul des invocat – și cu despuierea de bunuri înainte de sărbători cu scopul de a nu-i lăsa să se bucure de ele în pace sau aceeași despuiere făcută spre sfârșitul iernii, când, în general, în societățile tradiționale exista riscul epuizării resurselor și a-l instaurării foamei; nici faptele enumerate în acest sens nu sunt exhaustive ci sunt doar reprezentative: „când a fost văleatul 1750 a mânat județul din Sebeș adecă Hutăr de i-au luat un cal drept 24 de zloți iar când a fost văleatul 1751 a mânat Hutăr de i-a luat 24 de oi mari și 5 miei mici și fiind și celelate oi cu miei în ziua lui februarie în 2 zile, iar când a fost văleat 1752 iar a venit Dăianul cu trei popi să-l prindă iar, ci nu l-a putut prinde ci i-a luat 2 iepe de s-a dus cu ele”; bunuri cu valoare mare în sistemul țăranesc de valori, vitele și produsele animaliere sunt frecvent amintite în acest tip de documente; ele constituiau temelia gospodăriei de tip țăranesc; gospodăria preotului ortodox este una țăranescă, - el fiind asimilat juridic iobagului -, mai prosperă totuși decât cele mai multe dintre gospodăriile țăranilor, pentru că beneficia de diferite tipuri de prestații din partea enoriașilor⁴⁵.

În general, aceste confiscări de bunuri exprimă și specificul economic al zonei, conferit de specializarea pastorală a unor sate, de cea viticolă a altora dar și gradul de prosperitate, bogăția, avutul, exprimat în bani, și în bunuri imobiliare; sume importante de bani plătite ca gloabe ce proveneau din participarea curentă în economia de schimb, număr mare de animale confiscate din aceeași gospodărie, cai, dar și boi, vaci, oi, cantități impresionante mai ales de vin dar și de bucate.

⁴⁵ *Ibidem*, ediția Emanuil Rus, p. 491

Dramatismul existențial al preotului Ion din Răchita care la 15 aprilie 1755, când semna în calitate de „mai mic și plecat” al mitropolitului sârb „cartea” redactată și ea în nume personal, „este prins în Sibiu pentru că nu se pleacă la uniație și l-au prins când au fost văleat 1754 și l-au prins în ziua de Ispas și zace și acum tot în prinsoare în Sibiu și-l fac de lucră tot lucrul și dăm înștiințare pentru dânsul de are cineva putere să-l scoată, că pierde acolo...”, este accentuat și de data acesta de arestarea preotesei: „și după aceasta au prins preoteasa și fiind grea au dus-o în Sassebeș și au ținut-o în prinsoare 2 săptămâni și rugându-se de ei să o sloboadă din prinsoare a cheltuit 15 florini” ca și de prădarea repetată a gospodăriei sale: „întâia pradă s-a sculat Hutor cu slugile lui și i-a luat doi boi și un cal. După aceia au venit popii cei uniți cu porunca Dăianului de i-au luat 4 boi învățați și 3 neînvățați și 5 vaci și 3 viței și lângă acestea au luat tot atunci 4 cai și 20 de oi și 4 stupi și 3 cară de vin și 2 porci...”⁴⁶.

Locuitorii din comuna-fanion a apărării cauzei ortodoxe, Săliște, exprimă în fața preotului Cozma care redactează, datându-l la 15 aprilie, în numele lor, un memoriu comun cu cel al comunei vecină Tilișca, mai întâi aderența la biserica răsăriteană, fapt certificat de întărirea celor scrise de către autoritățile comunitare: „judele Dan Stanciul și cu jurații satului, al doilea Ioan Floș, al treilea Bucur Stan, al patrulea Ionăș Barbu, al cincilea Dumitru Cercel și împreună cu tot satul”; toți stau mărturie a autenticității datelor înșirate mai jos cu privire la „prada ce s-a făcut în satul acesta”, începând cu anul 1744, „când s-au sculat Dobra Petru de ne-au globit împreună cu Aron, pentru că nu ne-am plecat sub unire”; acțiunea directă a celor două notabilități incriminate a însemnat costuri de 42 de florini, „într-un rând” și 124 de florini „într-alt rând”, la care se adaugă 20 de florini, „de care ne-au prădat popa Stan cel unit din satul nostru”; pentru că efectele acestor

⁴⁶ *Ibidem*, p. 492; vol. II, p. 38-40

măsurile n-au fost cele scontate, ne lasă să deducem documentul, ele au fost urmate de arestări în rândul protagoniștilor: mai întâi doi dintre ei: „după care au prins doi oameni, anume Bucur Dardea și Crăciun Bădilă și au zăcut în temniță două luni”, apoi 11: „și iar au mai prins în anul 1747, în luna ianuarie oameni, anume Dan Dârdea, Oprea Cojocariul, Dumitru Cercel, Stanciul Costea, Crăciun Bădilă, Ionăș Barbu, Ion Floș, Dan Marcul, Lazăr Neagul, Bucur Dragomir, Bucur Moga și au zăcut acești oameni în prinsoare trei luni și au cheltuit satul cu ei 37 de florinți și după aceasta au prins pe Bucur Sas și l-au dus în Sibiu în straja cea mare și au zăcut trei luni în arest și au cheltuit satul cu el 12 florinți”; toți cei arestați până acum sunt laici, țărani, unul, Crăciun Bădilă, arestat de două ori, alții, arestați în al doilea val, se regăsesc printre autoritățile sătești aflate în funcție în momentul redactării scrisorii; ei ar fi putut lămurii consătenii să treacă înapoi la unire pentru a evita pe viitor neplăceri de tipul celor îndurate de ei; cum acest lucru nu s-a realizat, următoarele corecții sunt aplicate preotului neunit: „și după aceea au prins pe Ionaș Popa iar din satul acesta și l-au băgat în temnița Sibiului de a zăcut 6 săptămâni și a cheltuit 4 florinți, banii lui”; mizând pe efectul acestor măsuri de intimidare, „au venit (din nou) Aron cu protopopii lui prin sate să-i plece la unire”, cu aceeași lipsă de rezultate, fapt pentru care gloabele impuse preotului neunit au crescut și s-au diversificat: „și neputându-i pleca iar au prădat pe Ioanăș popa de i-au luat două vaci fătate drept 30 de florinți și o bute de vin drept 20 de florinți și i-au luat popa cel unit anume Stan un strai drept 3 florinți și iar popa acesta l-au prădat drept 10 dutce pentru că n-au luat paști de la Aron”. Preotul „prădat” a fost nevoit să facă și alte cheltuieli pentru a-și sprijini demersurile de recuperare a bunurilor „prădate”: „După aceea mergând la Sibiu la Aron și la Dobra Petru și rugându-se de el să-i dea ce i-a luat, fiind slujitor crăiesc au cheltuit 2 galbeni și 2 florinți”, cheltuieli inutile de vreme ce este nevoit să continue

demersurile la alte foruri militare și civile: „și făcând instanție pentru această cheltuială au lăsat-o la ghinărariul, ghinărariul a lăsat-o la țară”; instanțele civile au hotărât să-i fie restituite bunurile, hotărâre care n-a fost însă aplicată în cei trei ani scurși până la data redactării „Însemnării”: „țara au dat poruncă să-i dea tot ce i-au luat, iar ei n-au vrut să-i dea nimic până astăzi”. O nouă tentativă de arestare a preotului neunit se lovește de împotrivirea sătenilor soldată cu împușcarea unuia dintre ei: „la anul 1753 în luna lui Ghenuarie au mânat domnii din Sibiu doi călărași să prinză pe popa cel neunit Ioanăș din satul acesta iar sătenii s-au sculat să nu lase să-l prinză, iar călărașii au dat cu pistoluri de au împușcat un om”⁴⁷.

„Popa Cozma cel neunit din Deal”, cum semnează relatările, mai consemnează odată plângerile din Săliște într-un document nedatat, adăugând celor din 15 aprilie alte fapte probabil aflate între timp: în 1745 satul avea trei preoți neuniți, care au fost prinși și ținuti în închisoare patru luni, pentru că n-au vrut să primească unirea; după ce a scăpat de închisoare, unul dintre ei a plecat în pribegie, în altă țară; în același an, când jude era Dumitru Cînda, au mai încercat să prindă un preot neunit și pentru că nu l-au putut prinde „au rămas satul în gloabă de ne-au globit cu două sute de florini”; în anul următor, sub judele Pătruț Roșca, „au prins bătrânii cei mai aleși care purtau grijile satului, 12 care se vor arăta cu numele și am fost în prinsoare 7 zile de ni s-au stricat trupurile, de au și murit dintr-acele prinsori și unii sunt până astăzi betegi”. În 1748, „în judecata lui Pătruț Herșa am avut silă de la indrectorul Dobra Petrul, de am dat preoților șase sute de florini, noi Săliștenii”.

În anul următor „au prins pe judele și pe vâtaful Stan Borce sluga cămării și i-au ținut în prinsoare până s-au îmbolnăvit de prinsoare de au murit unul...”; în același an a fost arestat popa Opre, cu cei doi feciori ai săi, unul preot și el, celălalt diacon, „i-au legat unul de altul ca pe dobitoace

⁴⁷ *Ibidem*, vol. I, p. 477-478

ducându-i la prinsoare. Și au bătut pe diac până la moarte de au zăcut trei ani în pat și nu va fi sănătos cât va avea zile... Și au ținut pe popa în temniță 11 luni și o săptămână...”. Locuitorii au fost chemați la autorități pentru a explica de ce resping unirea: „Și ne-au sorocit la tablă ca să arătăm de ce nu primim onăția. Noi fiind oameni proști n-am mers și ne-au globit Dobra Petru cu două sute de florini”. În anul 1751, „au prins pe judele Cănda și pe Șcefle și ne-au băgat în obezi de fier în două luni”; soartă ingrată au avut și preoții neuniți arestați în 1754: și ei au fost duși în temniță „și i-au bătut în obizi de fier într-o pereche câte doi nu ca pe niște preoți ci tocmai ca pe niște dobitoace pentru ce nu-și lasă legea și să primească unație... Și într-acea temniță cu robi de preoți care au omorât și cu alții care au curvit, și ei au fost mai pedepsiți decât aceia... Și acești preoți având atâta năcaz și lucrând în toate zilele și sărbătorile flămânzi și având prilej au fugit și au scăpat din prinsoare”, ceea ce a atras represalii asupra satului: „s-au sculat protopopul locului nu știm cu a cui poruncă, și cu oamenii bisericii ca niște armași cumpliti și ne-au ucis cășile cu pietri de le-au spart și ce-au găsit au prădat tot”; aceste completări nu epuizează întreaga listă a „năcazurilor” locuitorilor din Săliște; pentru o situație cât de cât completă, ar trebui să se facă „țercălar din casă în casă cu jurământ”⁴⁸.

Fapte asemănătoare relatează și locuitorii din Tilișca: și aci notabilitățile satului, „judele și jurații din satul acesta ... și împreună cu tot satul”, stau mărturie „pentru prada ce s-au făcut în satul nostru”, începând cu anul 1744, de care sunt învinuiți aceiași Petru Pavel Aron și Petru Dobra, de aceleași nedreptăți: gloabe de 42 de florinți în primă instanță, doi oameni arestați și întemnițați la Sibiu două luni, dintre care unul a răposat imediat ce a ieșit din temniță, insinuându-se că acest deznodământ este rezultatul detenției; din cauza rezistenței locuitorilor pe linia ortodoxiei, după același scenariu

⁴⁸ *Ibidem*, p. 486-498

valabil și la Săliște, „iarăși au prădat Aron și cu Dobra Petru pentru lege satul acesta...”, de o sumă mai mare, de 124 florini; în anul următor, tot ca la Săliște, sunt arestați – învinuit fiind pentru aceasta vicarul episcopal unit – 14 fruntași ai satului care „au zăcut în prinsoare acești oameni 9 săptămâni și au cheltuit satul cu ei 90 de florinți”; urmează și la Tilișca represiunea împotriva familiei preotului neunit: în 1747, arestat de data aceasta, spune *Însemnarea*, nu a fost popa Dan, care probabil n-a putut fi prins, ci preoteasa lui, faptă pusă în contul protopopului unit din Armeni: „și au ținut-o în prinsoare 14 săptămâni și până a ieșit din închisoare a cheltuit 50 de florinți”; aceeași preoteasă, de data aceasta și ea „cu prunc mic în brață”, mai este arestată încă de trei ori ulterior, de protopop, conform documentului; odată pentru 50 de zile, când a ținut-o „roabă la lucrul lui”, încă odată, împreună cu alte 5 preotese, reținute la Sibiu timp de două luni, cheltuielile efectuate cu ele fiind de 37 de florinți; în sfârșit, în anul 1755, „iarăși au prins pe preoteasa popei Dan celui neunit din satul acesta, silind-o ca să vie popa la ei, să-l unească”, de fiecare dată eliberarea ei făcându-se cu cheltuieli, enumerate în text.

Fapte asemănătoare - „prada noastră ce s-au făcut pentru lege” -, mărturisesc la 13 aprilie 1755, în fața aceluiași preot Cozma din Deal și autoritățile obștești din Jina, partea satului ce aparținea comitatului Alba de Jos („care tragem de la varmeghia Belgradului” „și suntem plecați bisericii răsăritului și legii grecești”): „anii domnului 1745 în luna lui februarie 25 de zile, au prins patru oameni anume: Ion Turcu, al doilea Constantin Dragotă, al treilea Gheorghe Dobârceanul, al patrulea Maiu Petric și au zăcut pentru lege în Uioara 7 săptămâni și ziua îi puneau la mlăcii și noaptea îi băga în temniță cu scara în pământ și-i răstâgnea în belciugi de fier și le băga un lanț printre picioare și punând la capătul lanțului lacăt a cheltuit satul 104 de florini pentru dâșii”; fapte asemănătoare se repetă doi ani mai târziu: „anul Domului 1747

în luna lui februarie, întâia zi, au prins pe Bucur Petric și l-au dus în Uioara și l-au prins fibirău Boier Franț din Hopârta și l-au ținut în prinsoare 7 săptămâni și au cheltuit atunci cu el 5 florinți”, apoi în 1751, când, „în luna lui decembrie în 7 zile a ridicat Dăianul doi cântălari cu 12 răitari și venind în satul nostru anume în Jina și au prins pe Bucur Naghea și l-a legat și a cheltuit satul la răitari 10 florini”, cu privire la luna februarie 1752, faptele încriminate sunt de alt gen: în acea lună – suprapusă peste perioada „Cășlegilor” – s-au căsătorit trei feciori anume Dumitru Bogdănel și cu Bucur Teașu și cu Dan Comșa și pentru că n-au vrut să meargă la popii cei uniți să-i cunune le-a prădat protopopul Dăianul de le-au luat 18 florini și tot în acel an a prins pe Bucur Bogdănel solgăbirăul din Sângătin, Ienedi și a zăcut în Blaj cu chiarăle la picioare 11 săptămâni și i-a prădat 12 florini ... Aceasta rămânem ai Preasfinției voastre mai mici și plecați”⁴⁹.

Cealaltă parte a comunei ce aparținea scaunului Sibiului, mărturisește prin judele și jurații săi că a pățimit din cauza credinței ortodoxe în felul următor: în anul 1747, unul din protopopii consecvent incriminat, Avram din Daia, a venit cu călărași și „au prins pe judele anume Ion Prodea împreună cu doi bătrâni, Simion Barbu și Toma Giurcă”, „în luna lui februarie în 20 de zile” și care „au zăcut în prinsoare trei săptămâni ... și a cheltuit satul cu ei fiind în prinsoare 60 de florini; în vremea în care era jude Oprea Nicoară („în judecata Oprei Nicoară”), s-a abătut asupra satului o nouă razie, prilej cu care „a prins Dăianul pe judele acesta împreună cu bătrânii aceștia: Bucur Naghea, Bucur Cioca, Bucur Bârsan și a cheltuit satul cu ei până au zăcut în închisoare 72 de zloți”; în același an, „a prădat Dăianul pe acești oameni de le-au luat 50 de oi cu 50 de miei”; evenimentele se repetă sub următorii juzi: „când a fost jude Coman Dordea, l-a prins pe el Dăianul și cu doi bătrâni lângă el, Panchilie Beșcu cu Oprea Beșcu și au zăcut în

⁴⁹ *Ibidem*, p. 479

Sibiu și a făcut satul cheltuială cu ei 74 de zloți, iar în judecata Petcului Drăgoi l-a prins Dăianul pe el cu 5 bătrâni lângă el, anume: Bucur Dordea, Dumitru Oprean, Oprea Prodea, Panchilie Beșcu, Mihăil Naghea, și a cheltuit satul cu ei până i-a scos din închisoare 75 de zloți, iar la judecata lui Bucur Dordea a venit Aron în satul nostru Jina în luna lui decembrie în 30 de zile să plece satul sub uniație și neputându-l pleca sub ascultarea lui ne-au prădat, de ne-au luat un strai nou și protopopul Dăianu alt straiu și au făcut cheltuială ei satului de 15 florini. Și în judecata lui Ion Beju l-au prins pe el cu 5 bătrâni lângă el, Ion Prodea, Iosif Radul, Bucur Neag, Ion Hulea, Bogdan Moga și au zăcut aceștia în prinsoare două luni pentru că n-au lăsat pe popii cei uniți să umble cu crucea, să boteze satul acesta și i-au prădat pe aceștia drept 71 de zloți și tot atuncea a prădat juratul Dăianului anume popa Țimpea de i-au luat un cal anume al lui Bucur David, pentru că nu merg oamenii la ei și a plătit satul acel cal cu 16 florini. Și iar în acest an au căpătat oamenii paști de la preoții neuniți și pentru că n-au luat paști de la popii uniți iar i-au prădat de le-au luat iar un cal, și căsătorindu-să 5 feciori din satul acesta și pentru că n-au mers la popii cei uniți să-i cunune iar i-a prădat Dăianul de le-au (luat) 37 de zloți, iar în judecata lui Lebu Străulea au prins pe Ion Pak iar Dăianul pentru o moarte a unor prunci ai lui, pentru că nu a vrut să cheme pe popii cei uniți la moartea pruncilor și împreună doi oameni cu el anume Cosma Stanciul, Ioan Dordea, pentru taina legii și au cheltuit acești oameni până au ieșit de la prinsoare 30 de florinți și 60 oi cu miei și judele Coman Dănuț – iar a cheltuit tot pentru aceasta 3 florinți”⁵⁰.

În „fasiunea” lor, locuitorii din Cărpiniș evocă evenimentele din 1749, când „a sculat Aron împreună cu Dăianul și cu Armeanul doi căntălari cu 12 răitari și au venit în satul nostru la mează noapte să prinză pe popa Pătru cel neunit i-a prădat casa și tot ce a avut, haine, bucate, de 42 de florini și

⁵⁰ *Ibidem*, p. 480-481

au făcut la sat pradă de 70 de zloți”; a urmat o a doua descindere atunci când protopopul din Armeni a dus cu el „două buți de vin și bani 35 de florini”; a treia tentativă de a-l prinde pe preotul neunit a reușit cu ajutorul a patru soldați, popa Pătru fiind întemnițat la Miercurea 12 zile, după care „l-a scăpat Dumnezeu din prinsoare”; cu ocazia arestării sale a mai fost depozitat de 20 de florini, de o bute de vin, 3 boi și un cal; a urmat o „vizită” a protopopului din Daia, „care ne-a luat alți doi boi și o vacă”, după care alta a protopopului unit din Armeni care l-a prins pe Ioan Crăciun, l-a dus la Alba Iulia, „în straja cea mare și l-a ținut prins 8 luni pentru lege tot în fiară și în cătuși și a cheltuit 30 de florini”; cu aceasta, nu s-a epuizat șirul persecuțiilor îndurate: „și prade și legături într-atâtea rânduri ce s-au făcut pentru lege nu le-am putut toate scrie, anume eu judele Ion Cerciu, eu Ion Crăciun, eu Simion Munteșcu, și cu tot satul împreună...”⁵¹.

Locuitorii din Deal adaugă la plângerile obișnuite – cheltuieli cauzate mai ales de răscumpărări de bunuri confiscate, de arestări – episodul în care, „în judecata lui Tomei Roșca”, în sat a sosit hulitul protopop Dăianul, „împreună cu doi căntălari și 12 răitari”, au adunat locuitori și, relatează documentul, „ne-au închis în camere cu mari cu mici și ne-au afumat cu paie ude”, după care pe jude „l-au legat cu două lanțuri de grumaz și l-au dus în Sibiu de l-au băgat în temniță”, împreună cu alți doi săteni; cât au stat în sat soldații „au băut două buți de vin și au luat de la judele și un foale și jumătate de brânză și unul de unt”, iar „la căntalarie” au dat „pradă” 12 florini, „la căprariul răitarilor trei zloți și la 11 cătane ale lor 11 zloți și la inășul lor 7 dutce”; până la eliberarea celor trei consăteni, „au fost cheltuită satul cu ei 27 de florini; în timpul judeului Mani Ghiță a fost arestat Avram Negrea și întemnițat la Sibiu în „temnița cea rea”, până la eliberarea lui satul cheltuind 10 florini și 45 de bani, un caș,

⁵¹ *Ibidem*, p. 483-484

trei cupe de unt, cele din urmă „le-au dat la Dobra Pătru pentru el”; în aceeași vreme, protopopul Dăianu, venind în sat le-a luat 6 boi, obligându-i pe săteni să-i răscumpere: „până nu i-au dat 30 de cherii de vin n-au putut scoate boii de la el”; operațiune rentabilă pentru protopop care o repetă ”și iarăși venind Dăianul iar ne-au luat șase boi și nu i-am putut scoate până nu i-am dat 25 de ferii de vin și iarăși al treilea rând iar au mai venit Dăianul iar să ne pradă și ne-au luat 25 de ferii de vin și când s-au făcut aceasta au fost văleat 1751”⁵².

Același dramatism se degajă din „Cartea poienarilor” care începe cu relatarea faptelor din anul 1748, în luna decembrie, când a fost prins „Popa Ioan cel neunit”, răscumpărat din prinsoare de către sat cu 43 de florini; cu același prilej, preotul Ioan a dat 15 florini protopopului Armeanul și cu toate acestea „a zăcut în prinsoare patru săptămâni”; a fost reținută, apoi, preoteasa care „a zăcut în închisoare treizeci și una de săptămâni și au prins-o în luna mai 13 zile și până a scos-o au dat 15 florini”; casa i-a fost sigilată: „i-a pecetluit casa Aron și n-a intrat în casă după pecetea lui trei ani”; șicanele au continuat, ca în alte cazuri asemănătoare și în anii următori: „când a fost văleat 1754 i-a luat doi boi protopopul din Armeni”; în paralel cu drama personală a preotului, satul a mai avut și alte gloabe de plătit: în 1748 – 80 de florini și alți 20; în 1750 și satul Poiana are de suportat calvarul „vizitei” celor „2 căntălari” și a celor „12 răitari”, care au făcut pagubă satului de 115 florini, cu câteva săptămâni înainte de Crăciun.

În timpul judecii lui Bucur Sterpu, după o încercare nereușită a protopopului din Armeni de a-l prinde pe popa Mani, satul a trebuit să plătească 15 florini iar de la preotul urmărit au luat o iapă; preotul este prins în cele din urmă dar „s-au ridicat niște muieri de l-a scos din mîinile lor”; 16 dintre ele au fost închise timp de 14 săptămâni, iar satului i s-a impus

⁵² *Ibidem*, p. 484-485

de către protopop o gloabă de 200 de florini”; amenzi se dau și aci pentru neacceptarea serviciilor spirituale ale preoților uniți: „Și pentru că nu s-au cununat cu popii cei uniți niște ficiori au dat pradă protopopului din Armeni 30 de florini. 1752 în judecata lui Bucur Dobrotă pentru că n-a luat oamenii paști de la popii cei uniți, i-a prădat protopopul din Armeni de le-a luat 19 florini”.

În acest context sătenii care relatează faptele își aduc aminte de altele asemănătoare petrecute în anii anteriori: „Anii Domnului 1749, în judecata lui Ion Băla a prădat Armeanul satul cu 45 de florini și pentru că s-a cununat Oprea Părau cu popii cei neuniți l-a prădat de 15 florini tot Armeanul, și Ioan Dobrotă pentru că a însurat un ficior și au măritat o fată l-a prădat Armenanul de a dat 30 de florini pentru cununia feciorilor, și Bucur Oprean pentru că a însurat un ficior l-a prădat Armeanul și a dat 42 de florini și Dumitru Dobrotă l-a prădat Armeanul pentru cununie 4 florini și 42 de bani. Și Coman Dajutăn ... iar la Armeanul pentru o cununie de i-a dat 24 de florini, iar Lucul Toma, Custandin Prodan iar i-a prădat Armeanul pentru o cununie, de le-a luat 12 florini și i-a pus la prinsoare de au zăcut patru săptămâni și Bucur Bozdocă, pentru un prunc că ce l-a botezat cu popa cel neunit i-a luat un bou și Bucur David i-a luat Armeanul 5 florini, că ce n-a îngropat pe tatăl său cu popii cei uniți și Ion Ghiș iar l-a prădat Armeanul pentru că n-a îngropat pe mumă-sa cu popii cei uniți i-a luat 6 florini și iar Ion Măniguț l-a prădat Armeanul pentru botezarea unei prunce a lui i-a luat 3 florini și Moga Oprean i-a luat 2 florini și 50 de bani tot pentru lege și acestea toate Armeanul le-a făcut pentru că nu ne-am plecat sub unația lor. Iar prinsorile și zacerea noastră prin temniți noi nu le putem socoti, de câte ori ne-a batjocorit și ne-au căznit pentru legea grecească”, fapt pentru care selectează din multele exemplificări pe care le-ar putea aduce, pe una pe care o consideră probabil cea mai spectaculoasă: „și pe scurt pentru

un popă neunit anume Mani din Poiana din scaunul Mercurii l-a prins Armeanul împreună cu popii lui cei uniți, anul Domnului 1754 în luna lui decembrie în 20 de zile și l-a dus la Aron la Blaj și ducându-l pe cale i-a degerat picioarele de i-a căzut amândouă de la el și mânilor iar i-a degerat și a căzut pielea de pe el...”⁵³.

Astfel de „năcazuri”, se lamentează satele, le fac viața insuportabilă: „a venit acea vreme în care ne-am dus la mormânturile morților și am zis ieșiți morți din gropi să intrăm noi de vii, că nu mai putem răbda pedepsele ce ne vin de la popii cei uniți și de la domnii țării că nu știm ce să mai facem, că nime de noi nu-l doare, nici pe domnii cei săsești, nici pe domnii cei nemțești, nici pe cei ungurești, că toate temnițele le-au umplut de noi pentru legea noastră cea grecească, că atâta ne-au prădat, cât nu știm cu ce să plătim porția împăratului de prada lor...”⁵⁴; cuvinte menite să-l sensibilizeze pe mitropolitul Nenadovici căreia i se adresează „Rugarea românilor ortodocși din Ardeal”, datată la 21 mai 1757, dar și cercurile imperiale, chemate indirect să intervină dacă vor ca statul să nu sufere din cauza deteriorării calității de contribuabili a românilor neuniți⁵⁴. În aceeași zi cu ea este datată o altă „plângere”, pigmentată iarăși cu multe date, cu întâmplări incriminante la adresa autorităților, cum sunt evenimentele nefericite petrecute în satele Șibișel și Săsciori în duminica Floriilor a anului 1757, „anume noaptea spre luni la miezul nopții”, când, „a mânat fibirău din Vinț ca la douăzeci de unguri și a lovit înainte în Sebișel și a legat straja, care străjuiește marginea satului ca să nu dea de știre și a mers la popa cel neunit și nu l-a găsit să-l prindă și a luat ce a găsit la casă tot șaptezeci de vedre de vin și doi boi și două lăzi cu haine cât a lăsat numai pereții și a mers la Săsciori că-s satele aproape și iară au legat straja din marginea satului ca să nu facă înștiințare și au mers la un popă

⁵³ *Ibidem*, p. 489-490

⁵⁴ *Ibidem*, p. 505

neunit și nu l-au găsit acasă și l-a prădat că a luat 100 de vedre de vin și ce-a găsit tot și a mers la alți doi popi neuniți, amândoi fiind într-o curte și i-a găsit în căși și i-a legat și i-a bătut și le-a spart camenițele și i-a bătut de moarte în căși pe ei și pe femei și i-a tras de păr și i-a târât pe pânțele după ei pe uliță până la casa birăului și i-a legat cu mâinile la spate de a fost pleznind, ci nu le-a fost destul cu atâta, ci i-a tot bătut și legați”; luate prin surprindere, la miezul nopții, cele două comunități n-au avut inițial nici o reacție; dar, la Săsiori, preotul agresat „a strigat tolvai pe sat”, „și oamenii s-au adunat”, probabil amenințător; soldații încolțiți îi lovesc, aceștia aruncă cu pietre asupra „ungurilor”, dintre care doi s-au ales cu capetele sparte „și așa au fugit și ne-au lăsat”; sătenii îi recunosc printre soldați pe „ficioarii popilor celor uniți” care „au îmbrăcat haine vinete și s-au amestecat cu ei”; deși solgăbirăul a acceptat să facă „pace”, contra sumei de 50 de florini, în zilele următoare satul este cotropit de „fibirău” care a venit mai întâi în fruntea a 60 de „unguri” „și le-a dat voie de au mâncat și au băut cât le-a fost voia”; apoi „a trimis fibirău de a mai sculat ca la patru cinci sute de oameni” care „a legat șapte oameni din Săsiori și cinci din Sebișel și i-a băgat pe toți în pete și în cătuși și trimițându-i la temniță la Uioara...”; n-au ajuns la destinație pentru că „s-a întâlnit cu mulțime de oameni și s-a întors îndărăt”; în consecință, „a mai trimis vreo 60 de oameni pe acele două sate și o zi și o noapte de au mâncat și beut”; în Vinerea Paștilor „a mai trimis 36 de nemți ... și au făcut pe oameni cu sila de au luat paști de la popii cei uniți și cu puștile au stat după ei și a șezut până marți”; pe lângă acestea „cere fibirăul gloabă multă de la oameni”⁵⁵.

De tratament asemănător a avut parte și satul Jina, în 3 martie, când „a mânat județul cel mare din Sibiu Voltiter 2 călărași și au venit în Jina și au prins oameni câți au putut prinde, pe cine n-a putut prinde le-a spart ușile la trei oameni

⁵⁵ *Ibidem*, p. 507-508

anume la Manu Bârsan și la Moga Bârsan și la Filimon Boia și unde a găsit ușa descuiată a deschis ușa și-a lăsat deschis de-a tunat câinii și porcii de a stricat tot ce a fost în casă”; în același sat, în partea ce ținea de „varmeghia Belgradului”, nu la scaunul Sibiului, „a mânat de la varmeghie la Dumineca Tomii solgăbirău din Sângătin, anume Ienedi douăzeci de cătane toată cătana cu o pușcă și două piștoale și cu sabie și a tot împușcat și s-a mâncat ce s-a găsit tot, că oamenii au fugit toți din sat de frica prinsorilor și ce n-a putut mânca și le-a dus cu ei”. În aceeași plângere sunt invocate și evenimente petrecute la mijlocul lunii ianuarie la Poiana, când a fost prins Bucur Opreanu, „și l-au dus la Miercuria și l-a pus la ariști și l-a ținut șapte săptămâni și a tot venit slugile scaunului în Poiana să prindă oameni mai mulți să ducă acolo și au fugit oamenii toată iarna în pădure ca vai de ei...”⁵⁶.

S-a dorit și s-a reușit creionarea de către istoric prin aceste plângeri a unui tablou sfâșietor al situației românilor ortodocși care se impunea a fi reglementată prin recunoașterea oficială a confesiunii ortodoxe, prin restaurarea ierarhiei sale bisericești. Silviu Dragomir nu a avut posibilitatea verificării datelor prin surse alternative – când are asemenea prilejuri o face – dar repetarea lor după un scenariu prestabilit, relatarea în limbajul simplu al oamenilor satelor le conferă o credibilitate la modul general.

Silviu Dragomir descoperă în toate acestea un eroism țărănesc, simplu și atașat valorilor în care țărani cred: „Nici potopul de amenzi, nici temnița și nici torturile îndrăcite nu mai erau în stare să facă pe acești preoți și țărani eroici să tacă și să se resemneze muți, ca în prima jumătate de veac a robiei lor”⁵⁷. Satele dobândesc încredere în sine, își impun cu forța punctul de vedere, cum s-a întâmplat la Jina, unde, la 28 septembrie 1755 oamenii alungă din biserică pe preoții uniți

⁵⁶ *Ibidem*, p. 507-508

⁵⁷ *Ibidem*, vol. II, p. 45

predând-o preoților ortodocși; veniți să restituie biserica uniților, mai mulți preoți în frunte cu „faimosul Avram Pop”, protopop de Daia, însoțiți de funcționari comitatensi, sunt așteptați la intrarea în cimitir de sătenii înarmați cu furci și bătuți⁵⁸; evenimente de acest gen s-au petrecut în Vinerea Paștilor anului 1756, și la Sângătin, când sătenii au impus în biserică un preot ortodox; preoții uniți l-au sesizat pe pretor cerându-i arestarea preotului neunit, conform poruncilor regești. Pretorul i-a amenințat pe săteni cu o amendă de 500 de florini în caz de nesupunere dar aceștia au refuzat; mai mult, l-au lovit pe pretor cu bulgări de zăpadă⁵⁹; Treptat se zdruncină și încrederea autorităților transilvănene în putința de a restabili situația dinainte de 1744. Chiar și episcopul unit, scrie Dragomir, s-a convins de acest lucru atunci când, mergând în septembrie 1757 la Săliște și participând la liturghie, doar o mică parte a sătenilor îl însoțește, cei mai mulți preferând să se adune la „contrabiserica” din apropiere, la crâșmă, „de unde strigă și amenință”⁶⁰.

Țăranii îmbină din ce în ce mai mult în acțiunile lor calea petiționară, cu demonstrațiile de forță, cu luarea în batjocură a clerului unit: la Cacova a descins în 28 martie 1757, protopopul unit din Rășinari, pentru a convinge comunitatea să revină în matca unirii; rămânând peste noapte în sat, sătenii au pătruns în poata preotului (unit) Oprea și au tăiat coada calului⁶¹.

Atitudinea țăranilor este, în ciuda eroismului sesizat de Dragomir, una echivocă; declară că nu se vor mai întoarce în vecii vecilor la Unire dar arestați, își amendează punctul de vedere, cazul celor din Orlat în 1758, care promit că „vor cerceta în parte biserica unită”; ceea ce nu-i împiedecă, în mai,

⁵⁸ *Ibidem*, p. 47

⁵⁹ *Ibidem*, p. 53-54

⁶⁰ *Ibidem*, p. 66-67

⁶¹ *Ibidem*, p. 62

să-i interzică preotului unit să mai officieze, aducându-l pentru a le ține liturghia pe preotul din Sibiel, neunit; când la 1 iunie preotul unit Bucur vine înarmat cu o poruncă de la Sibiu, intrând în biserică, credincioșii ortodocși îl izgonesc cu forța, act considerat demn de toată admirația de către istoric: „Între frunțașii denunțați, vrednici luptători pentru credința lor, citim numele țăranilor...”⁶²; violența împotriva ortodocșilor este blamată, cea împotriva preoților uniți, cel mult consemnată lapidar: „În toamna anului 1758 au fost scoși din biserică popii uniți din Săcel, cu care prilej s-a întâmplat că popa Opre a fost bătut ... În primăvara anului viitor au fost izgoniți în același mod preoții uniți din Gura Râului. Și aici comitele săsesc ordonase anchetă care avu drept rezultat înverșunarea și mai acerbă a oamenilor. În cele din urmă, preoții fură nevoiți a se refugia din comună, pentru a-și salva viața de furia poporului. Preoteasa popii Ion, care se va fi împotrivit, a fost maltratată de țărani”⁶³; chiar dacă nu este considerată totdeauna dovadă de curaj, de eroism, violența este explicată dacă nu justificată de către Dragomir, prin punerea ei în slujba unei cauze drepte; dacă în cazul preoteselor preoților ortodocși arestate și chinuite de protopopii uniți ori de autorități, după plângerile satelor, autorul își exprimă simpatia și solidaritatea, în cazul de față presupune că preoteasa preotului Ion, unit, a fost maltratată pentru că se va fi împotrivit, putem deduce, unei cauze drepte; prin comparație, implicarea femeilor în „scenele tumultuoase de la Colun” ce au condus la alungarea preotului unit îi oferă lui Dragomir posibilitatea să dea unui subcapitol titlul „Eroismul femeilor din Colun”; întâmplarea beneficiază de nararea faptelor din două perspective pe care Dragomir le confruntă: mărturie protopopului Lascu care pretinde că a fost agresat de femei în timpul slujbei; acestea, pentru că nu a vrut să părăsească biserica și să le predea cheile, l-au luat de brațe, de

⁶² *Ibidem*, p. 120

⁶³ *Ibidem*, p. 121

umeri, de păr și chiar de barbă și l-au târât afară din biserică, i-a fost sfâșiată blana; în locul său a fost chemat un preot ortodox; Stana a lui Lazăr Stoica, în calitate de protagonistă, spune că femeile au fost provocate de proptopop care după ce s-a uitat la ele prin geamurile altarului, a venit în tinda bisericii și a început să le ocărască, numindu-le „târfele satului”, „vrăjitoare” și „femei necurate”; mulțimea a cerut cheile bisericii dar preotul a alergat după cârjă cu care a năvălit asupra lor; femeile s-ar fi îndreptat sub amenințare spre ușă dar preotul, răzgândindu-se, le-a dat cheile. Cât privește „învinuirea că l-ar fi tras de păr și de barbă și că i-ar fi rupt blana, toate femeile pot să jure că nu-i adevărat...”; mai târziu, arestate, femeile recunosc parțial faptele, recunosc că au greșit și spășite cer iertare: „Dacă am avea minte mai multă, noi nu am fi săvârșit nimic din aceste și nu ne-am fi făcut necaz fără de nici o lipsă. Ne rugăm de aceea să ni se ierte toate pentru prostia noastră”; n-au fost iertate: au fost pedepsite unele cu 15, altele cu 12 lovituri de bici în piața publică a Sibiului. Și astfel, comentează Dragomir, în după amiaza zilei de 21 ianuarie, „se offeri o priveliște neobișnuită cetățenilor sași din Sibiu. Zece țărance române, de toate vârstele, unele mai tinere, altele cu pletele cărunte, fură târâte până în piață. Acolo, în văzul tuturor, dezbrăcate de cojoacele și de iilele bogat înflorite și de catrințele atât de caracteristice, fură bătute crunt. Sângele va fi țâșnit cu putere din corpurile lor plâpânde și un vaiet dureros se va fi împrăștiat din pieptul celor zece femei martire”⁶⁴.

Tot mai mulți preoți și mireni se lasă antrenați în ceea ce Dragomir numește „permanenta stare de agitație”. La adunări care se țin în tot mai multe locuri, cum este cea convocată de popa Stan din Glâmboaca, la 7 mai 1759 pentru românii din valea Oltului și Hîrtibaciului, descrisă de iezuitul Pallovics, citat de Dragomir, oamenilor li se demonstrează mai întâi că acțiunea are girul împărătesei, prin citirea unui decret

⁶⁴ *Ibidem*, p. 138-144

în acest sens, înzestrat cu pecete, arătate spre confirmare celor prezenți, în care se spunea că apelul la preoții neuniți era legal; la aceeași adunare s-au strâns câte șapte mărișii de către fiecare comună iar oamenii au fost puși să iscălească prin punerea degetului că nu se mai întorc la unire; liderii uzează de mijloace de persuasiune specifice oralității: arătarea pecetilor pentru a demonstra autenticitatea și legitimitatea mișcării ori punerea degetului care ținea loc de angajament, de jurământ; iscăbind unul după altul, oamenii erau convingși nu doar de dreptatea recunoscută, în sfârșit de „buna crăiasă” ci și de forța pe care o reprezintă solidaritatea lor în jurul unei cauze drepte. Iezuitul autor al scrisorii către mitropolitul unit, scrie acest lucru cu îngrijorare: dacă nu se iau măsuri energice, cu aceste mijloace condamnabile – șarlatanie, mințirea poporului cu diplome false, încălcarea gravă a legilor în vigoare, din punctul lui de vedere -, mișcarea se va extinde într-o mare parte a țării. Urmarea este că la Colun, sediul protopopiatului unit, ca și în restul satelor, au fost luate cu amenințări cheile bisericilor și date preoților neuniți, mulți dintre ei întorși de la hirotonisire de peste hotare și care acum funcționau fără frică; în sate circulă scrisori circulare prin care se propagă renunțarea la unire, cum sunt cele ale popii Bucur din Vale și a popii Ilie din Săcel⁶⁵. Diploma falsă, de care ar uza, mințind poporul, preoții ortodocși, este invocată, din aceeași zonă și de către protopopul din Colun, care descrie și prezentarea ei la adunarea amintită de către preotul Ilie din Sacahaza: mai întâi a ținut-o de șnur și a arătat-o poporului, după care a citit-o dintr-un loc mai înalt al bisericii, probabil din amvon, iar la final a adăugat: „Ni s-a dat înainte cu cinci ani dar s-a pierdut, acum Dumnezeu ni l-a restituit”; despre existența ei știe și Petru Bod dar informația este preluată din aceleași surse, numite de Dragomir, „dușmănoase”, ale bisericii unite; el nu crede în existența ei, plecând de la informația că ar fi fost redactată în limba română,

⁶⁵ *Ibidem*, p. 123

ori „Când falsifici, scrie istoricul, încerci a imita întru toate originalul, prin urmare pe lângă sigiliul mare din cancelaria regală și șnurul indispensabil, autorul ar fi trebuit să adopte și limba folosită atunci în decretele regale, deci limba latină. Dacă totuși, textul falsificat era redactat în românește, cum se zice în textele adversarilor noștri, aceasta s-a făcut cu intenție clară: de a fixa vinovăția românilor ortodocși, asupra cărora trebuia să cadă odiul Curții și îndeosebi al reginei. La acestea se mai adaugă împrejurarea că ideea de-a falsifica un asemenea document poate să răsără numai în capul unor oameni cu oarecare cultură, iar executarea, deși în cazul de față e foarte puțin de succes, presupune totuși o anume cunoștință a formulelor oficiale”. Iar această realitate îi prilejuiește lui Dragomir constatarea că „Partea slabă a acțiunii religioase din Ardeal consistă chiar în faptul că nu există nici un om învățat între preoții care propagau lupta pentru ortodoxie și că mișcarea, deși de o intensitate în afară de orice discuție, care a produs solidarizarea maselor românești în tot cuprinsul Transilvaniei, totuși suferă de lipsa unor conducători luminați și învățați”⁶⁶.

Modul de acțiune este tipic țărănesc: solidarizarea și întărâtarea reciprocă în contra preoților uniți, a autorităților, a soldaților, ocuparea și preluarea bisericilor, adesea predate din nou uniților sub amenințarea forței, reocuparea lor; când devin conștienți de forța lor dată de număr își permit să uzeze de forme de sarcasm țărănesc: luarea peste picior a adversarului, ironizarea lui prin forme care țin de umorul țărănesc, adunarea ostentativă în cârciumă, în ”contrabiserică”, „biserica diavolului” cum scriu istoricii francezi⁶⁷, unde vorbesc mai tare decât s-ar cuveni când în biserica din apropiere preoții uniți

⁶⁶ *Ibidem*, p. 127

⁶⁷ Robert Muchambled, *Societe et mentalites dans la France moderne, XVI-e - XVIII-e siecle*, Armand Colin, Paris, 1990, p. 178/180; Barbu Ștefănescu, *Sociabilitate rurală, violență și ritual*, Editura Universității din Oradea, 2004, p. 379

oficiază slujba, punând astfel semnul egalității între cârciumă și biserica concurentă, coborâtă, simbolic, la nivelul primei, părăsirea bisericii unde erau aduși cu forța de către judele care pretextează că îi curge sânge din nas, amintita tăiere a cozii calului protopopului unit rămas peste noapte la Cacova, aruncarea invocată a unui câine mort în biserică; asemenea fapte despre care nu știm cu exactitate că ar fi reale, informațiile despre ele provenind, în general, din sursele care le incriminează – ar putea fi reale, ele încadrându-se între limite antropologice ușor de trasat când este vorba de societățile țărănești; ele sunt sesizate în special de reprezentanți ai taberei unite pentru a arăta coborârea nepermisă a nivelului de civilitate a aderenților la o biserică pe care o zugrăvesc ca primitivă, care permite și încurajează acte și practici de un păgânism îndubitabil și prin aceasta afirmă superioritatea spirituală și instituțională a bisericii unite cu Roma. Învinuirile au scopul de a-i discredita în fața autorităților pe ortodocși, a căror creștinătate este pusă la îndoială, se referă la derogări de la administrarea sacramentelor, încălcarea chiar a normelor bisericii răsăritene în numele căreia săvârșesc astfel de acte și care, insinuează reprezentanții clerului unit, nu cunosc nici ABC-ul credinței răsăritene; ce să restaureze, în condițiile în care tradiția creștin-orientală a fost păstrată de biserica unită intactă, iar în raport cu aceasta, pretențiile neuniților, pe lângă faptul că nu sunt legitime, sunt absurde, împotriva credinței creștine, în general; împărțășiri cu muguri de copaci, paște luate sub aceeași formă; ce te poți aștepta de la niște șarlatani și impostori care falsifică diplome, care încurajează practicile păgâne care sunt agenți străini? Evident, după aceeași logică, să oficializeze incesturi, să vândă paștile, care profită de naivitatea și buna intenție dar și de naivitatea țăranilor pentru a-i excroca de sume de bani etc.

În acea atmosferă încărcată intervine acțiunea altui călugăr carismatic, Sofronie din Cioara, începută în Zarand, el aducând la cunoștința locuitorilor că regina a decretat libertatea

religioasă; învinuit că incită la schimbarea ordinii, este arestat și întemnițat la Bobâlna ceea ce îi conferă dintr-o dată aură de martir: dacă crăiasa a decretat libertatea religioasă de ce este arestat? Cei care l-au arestat nu se conformează dispozițiilor sale; ca atare mulțimea îl eliberează cu forța. Sofronie predică în biserici îndemnându-i pe oameni să se înscrie pe liste cu care să ceară mitropolitului de la Carlovăț să le trimită un episcop, în condițiile în care „ăsta care-i acum la Blaj, va pieri ca fumul, deoarece l-a prins regina cu minciuna, scriind că toți românii de aici sunt uniți”⁶⁸; mințind-o pe regină și fiind prins în minciună, el și-a pierdut orice legitimitate, în fața ei, dar și a supușilor Majestății Sale care nu mai pot astfel să-i dea ascultare; atitudinea țaranilor devine mai curajoasă, în raport cu cea din trecutul mai îndepărtat chiar insolentă: pretind nobililor adunați în congregație la Deva să li se recunoască dreptul de a urma nestingheriți convingerile religioase. Dacă „Toate neamurile au legea lor și au pace în legea lor”, atunci este firesc ca și ei să fie lăsați în legea lor: „Nici noi nu suntem vite cum cred Măriile Voastre, ci avem biserica noastră. Căci bisericile nu de aceea sunt ca să rămână goale și nici noi nu ne vom mai închina în grajduri, ci ne vom duce la biserici și ne vom ruga acolo, și ca să nu rămână goale. Căci postul fără rugăciune e lucru mort...”⁶⁹; acțiunea lui Sofronie ia amploare, călugărul se adresează mulțimilor nu doar în biserică, ci și în alte locuri de maximă sociabilitate, la târgul de țară de la Câmpeni, din sâmbăta Rusaliilor; starea emoțională pe care o transmite călugărul se manifestă în căutarea unui țap ispășitor, în persoana administratorului domenal cel care avea vina de a a-i fi cerut lui Sofronie să se legitimeze și pe care-l asediază în propria-i casă. „Timp de o oră, evocă Dragomir evenimentele, ținură casa împresurată, vociferând și amenințând...”; în raportul pe care-l face cu privire la eveniment, administratorul

⁶⁸ Silviu Dragomir, *Istoria desrobirii*, vol. II, ediția Emanuel Rus, p. 153

⁶⁹ *Ibidem*, p. 148-151

domenial cere ajutor militar, altfel el nu mai poate rămâne printre români care vorbesc fără nici o teamă între ei: „trekut ptyere domnylor, akume noj szintem domni”⁷⁰.

Silviu Dragomir se pricepe să surprindă sensibilitatea umană, fie în raport cu spiritualitatea, fie cea de la nivelul familiei; este impresionat de durerea bătrânului Ioan Burbore din Galeș, tatăl unui cunoscut fruntaș, Popa Ioaneș, arestat și înțemnițat la Sibiu; el analizează scrisoarea adresată de bătrân către Tezaurarul Suprem al Ardealului în care acesta, este alarmat de soarta fiului său: „denunțat de cineva, a fost legat în lanțuri și aruncat în cea mai grea temniță” cere îndurare pentru el; dacă nu poate fi eliberat sub garanție, măcar să i se desfacă lanțurile pentru a putea fi scos la lumina zilei; soarta fiului său i se pare ingrată în raport cu tratamentul aplicat altor preoți ortodocși despre care are știință care, nu numai că nu au stat în lanțuri și lipsiți de lumina zilei, dar au fost bine îngrijiți, au primit mâncare zilnic⁷¹.

Chiar dacă țăranul nu este prezentat de Silviu Dragomir, în „meseria” sa de bază, cea de truditor al pământului cu tot ce presupune această calitate, în plan fizic, spiritual, mental, el evocă, direct sau indirect, prin documentele la care apelează, câteva din trăsăturile antropologice ale țăranului, în general și mai ales, câteva din cele probate la scară istorică de țăranul transilvănean: forța de a rezista, ancorat în tradițiile sale de diferite feluri, amestecate în cadrul unui creștinism de esență populară, încăpățănarea de a supraviețui diferitelor tipuri de încercări dar și o anumită inconsistență, naivitate, refuzul de a trăi în istorie.

Așadar, Silviu Dragomir nu caută istoria țăranului transilvănean în monotonia vieții sale cotidiene sub presiunea unor condiții sociale și juridice apăsătoare; țăranul evocat de el este mai degrabă țăranul unor situații excepționale, surprins

⁷⁰ *Ibidem*, p. 155

⁷¹ *Ibidem*, p. 51

atunci când încearcă să-și depășească condiția în diferite planuri, când vocea lui este auzită, uneori chiar și ascultată; țăranul lui Dragomir este unul agitat, cuprins de neliniște, provocată de imixtiunea exterioară brutală în tradiția sa spirituală, este cel care se simte culpabilizat că în ignoranța sa a abdicat de la solidaritatea spirituală cu înaintașii, s-a lăsat manipulat de preoții săi, n-a înțeles subtilitățile dogmatice și canonice despre care află, mai târziu, că există; își aruncă cenușă în cap pentru că a pierdut la un moment dat cauza cea dreaptă având o încredere oarbă în liderii săi de până atunci, preoții; când această cale îi este arătată prin intervenții pe care le consideră de natură divină – prin glasul unui Visarion Sarai -, se ridică, înfruntând primejdii majore, pentru a repara lucrurile, pentru a reînnoa legătura, pentru moment abandonată, cu o tradiție ancestrală. Cum se știe, starea endemică a țăranului din toate timpurile nu este cea de revoluționar (politic și religios) dar nu este, demonstrează Dragomir, nici doar cea de umil lucrător al gliei, de păstor arhaic rupt de civilizație; este un personaj cu nevoi spirituale, cele mai sus situate pe scara lui de valori, animat de spirit de dreptate, care devine conștient că etnia sa incriminată juridic și social are resurse pentru a-și schimba statutul, transformându-se într-o națiune conștientă de sine.

Pe de altă parte, nu putem să nu constatăm la Silviu Dragomir, ca de altfel la marea majoritate a istoricilor români, o victimizare a țăranilor și, desigur, prin ei, o victimizare a românilor; țăranul (românul) este victimă a tuturor: a ungurilor, a sașilor, a sârbilor, a guvernului austriac, a bisericii reformate, a bisericii catolice; țăranul român este disprețuit de toți și, trebuie adăugat, se lasă disprețuit de toți. Un țăran bun, naiv, ca un copil mare, privit cu multă căldură și pentru că este român, de către Silviu Dragomir.

SLAVISTICA ȘI FORMAȚIA ISTORICĂ A LUI SILVIU DRAGOMIR

Radu MÂRZA

Universitatea „Babeș-Bolyai“ Cluj-Napoca

Cercetarea prezentă face parte dintr-un proiect de mai mari dimensiuni de istorie a istoriografiei și de istorie universitară, dedicat nașterii slavisticii românești. Așa cum se cunoaște, constituirea unei discipline universitare sau a unui domeniu științific – în cazul de față slavistica – nu se reduce la redactarea unor proiecte de cercetare, a unor curricule, a unor programe sau planuri de activitate, ci încorporează o componentă fundamentală: oamenii.

Unul din oamenii care au inovat în istoriografia românească a secolului XX a fost Silviu Dragomir, al cărui nume este direct legat de școala clujeană interbelică de istorie, care se suprapune – mai mult sau mai puțin – peste seria de istorici care au activat la Universitatea din Cluj. În prezent, Silviu Dragomir nu mai reprezintă o necunoscută, iar biografia, formația, cariera, preocupările și cercetările sale istorice sunt bine-cunoscute, și nu este locul aici să revin asupra lor. În cele ce urmează, mă voi concentra asupra unuia din segmentele formației sale academice, anume acela de slavist. Trebuie precizat de asemenea că, din punct de vedere cronologic, prezenta cercetare se limitează la perioada de până la 1918-1919, moment în care Silviu Dragomir este deja un istoric consacrat și ocupă o catedră de istoria popoarelor sud-est-europene la Universitatea din Cluj.

Din punct de vedere istoriografic, această dimensiune a biografiei, contribuțiilor și publicațiilor lui Silviu Dragomir a

fost remarcată mai ales în ultimele două decenii, prin câteva solide studii, semnate de Pompiliu Teodor și Ovidiu Ghitta¹, iar foarte recent de Emanuil Rus, Onufrie Vințeler și, mai ales, de excelenta monografie semnată de Sorin Șipoș². Pretutindeni, istoriografia a semnalat și apreciat formația intelectuală a lui Silviu Dragomir în medii slave, recunoscându-i contribuțiile la cunoașterea relațiilor istorice româno-ruse și la istoria bisericească și socială a românilor ardeleni.

Am folosit mai devreme sintagma „formație de slavist”, ceea ce ar putea nedumeri. De aceea, subliniez încă de la început că Silviu Dragomir nu s-a pregătit niciodată pentru a deveni slavist în sensul pe care îl dădeau termenului – și îl dau încă – filologii și lingviștii, ci că întreaga sa formație indică faptul că avem de-a face cu un istoric care a dobândit o solidă pregătire în domeniul lingvisticii și filologiei în general, al limbilor slave și a filologiei slave în special. Acest fapt nu este unul neobișnuit în epoca în care istoricul s-a format și a activat, o epocă în care formația istoricilor era mult mai complexă și mai variată, dar din care lingvistica și filologia nu lipseau. Este suficient să menționez aici numele unor contemporani ai lui Silviu Dragomir – Constantin Giurescu sau Petre P. Panaitescu,

¹ Pompiliu Teodor, *Incursiuni în istoriografia română a sec. XX*. Oradea, Fundația Culturală „Cele trei Crișuri”, 1995, p. 80-127; idem, *Introducere în istoria istoriografiei din România*. Cluj-Napoca, Editura Accent, 2002, p. 200-202; Ovidiu Ghitta, *Silviu Dragomir, historien des relations ecclesiastiques roumano-russes*, în *Transylvanian Review*, II, 1993, 2, p. 53-59. Vezi și Lucian Boia, *Evoluția istoriografiei române*. Universitatea din București, 1976, p. 317-318; *Enciclopedia istoriografiei românești*. Coordonator Ștefan Ștefănescu. București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1978, p. 129-130.

² Emanuil Rus, *Silviu Dragomir și raporturile româno-slave*. Cu o prefață de Onufrie Vințeler. Cluj-Napoca, Editura Eikon, 2004, 325 p.; Onufrie Vințeler, *Slavii și slavistica în opera lui Silviu Dragomir*, în *Studii de limbă, literatură și metodică*, XI, 2003, p. 155-166; Sorin Șipoș, *Silviu Dragomir - istoric*. Prefață de Ioan-Aurel Pop. Cluj-Napoca, Fundația Culturală Română, Centrul de Studii Transilvane, 2002, 440 p.

ale căror contribuții istorice lasă să se întrevadă o solidă pregătire în domeniul filologiei slave.

În urmă cu aproximativ un veac, Ilie Bărbulescu observa că preocupările pionierilor români în domeniul studiilor slave aveau conotații biografice (Bogdan Petriceicu Hasdeu, episcopul Melchisedec Ștefănescu, Alexandru Odobescu și Alexandru Cihac)³. În schimb, Ioan Bogdan a ales acest domeniu de cercetare din rațiuni pur științifice, fără nici un fel de impuls de natură biografică sau familială. În cazul lui Silviu Dragomir, apropierea de slavistică este o consecință a formației profesionale. Aceasta se leagă de câteva importante centre de cultură din lumea slavă și ortodoxă (Karlowitz, Cernăuți, Sibiu, Moscova), ceea ce explică multe din evoluțiile de mai târziu ale istoricului, în ceea ce privește cariera, opțiunile confesionale și politice, preocupările istorice, nu în ultimul rând publicațiile de specialitate.

Biografie, formație intelectuală și carieră. Originar din Gurasada (jud. Hunedoara) dintr-o familie preotească, Silviu Dragomir (1888-1962) a urmat gimnaziul greco-catolic de la Blaj, ultimii ani studiind la liceul din Novi Sad (1903-1905), cu ajutorul unei burse intermediare de mediile mitropolitane de la Sibiu, de care a fost de altfel legat și în deceniile următoare⁴. Silviu Dragomir dorea să studieze „științele teologice în legătură cu limbile slave” la Moscova sau Karlowitz, în consecință se prezintă la Institutul Teologic de la Karlowitz. Acesta reprezenta o destinație tradițională

³ Ilie Bărbulescu, *Din istoricul slavisticii în România*, în *Arhiva*, Iași, XXXV, 3-4, 1928, p. 233.

⁴ Sorin Șipoș, *op.cit.*, p. 29; O. Vințeler, *op.cit.*, p. 156; Emanuil Rus, *op.cit.*, p. 14-20. Îmi pare hazardată ipoteza celui de-al doilea autor, care susține că Dragomir ar fi știut sârbește din familie; în schimb pare mai plauzibilă ipoteza primului cu privire la trimiterea la studii la un liceu confesional ortodox la care putea învăța limba slavă, pentru a studia mai târziu istoria bisericii ortodoxe.

pentru studioșii români de confesiune ortodoxă din Transilvania care doreau să studieze teologia, dar Dragomir a fost respins dintr-un motiv neașteptat: instituția respectivă își declara un caracter „sârbesc, național și greco-ortodox”, iar candidatul român nu a fost admis nici în urma intervențiilor de la Sibiu pe lângă patriarhul de la Karlowitz⁵. Motivația oferită nu poate să nu amintească de „luptele naționale” ale românilor și sârbilor din Banat din secolele XVIII-XIX; situația creată atunci în jurul tânărului Silviu Dragomir pare să fie un ecou al acestor lupte.

În aceste condiții, Silviu Dragomir se îndreaptă spre Universitatea de la Cernăuți, unde funcționa singura facultate de teologie ortodoxă din Monarhie, facultate cu un corp profesoral foarte bine pregătit. Slavistica era reprezentată la această universitate de două catedre: cea de filologie comparată a limbilor slave, mult timp ocupată de renumitul slavist de origine polonă (după alte surse: ucraineană) Emil Kałuźniacki, elevul lui Franz Miklosich, respectiv de catedra de limba și literatura slavă bisericească, care era ocupată la momentul studiilor lui Silviu Dragomir la Cernăuți de către Eugen Kozak, format și el la școala de slavistică vieneză (*Wiener Schule*), sub îndrumarea lui Vatroslav Jagić; Kozak predă în acea perioadă cursuri de literatură și gramatică slavă bisericească, precum și exerciții practice (seminarii) de limbă paleoslavă⁶.

⁵ Sorin Șipoș, *op.cit.*, p. 30; Emaniul Rus, *Dragomir*, 2004, p. 21-22.

⁶ Rudolf Wagner (red.), *Alma Mater Francisco Josephina. Die deutschsprachige Nationalitäten-Universität in Czernowitz. Festschrift zum 100. Jahrestag ihrer Eröffnung 1875*. München, Verlag Hans Meschendorf, 1975, p. 218-219; idem, *Vom Halbmond zum Doppeladler. Auswählte Beiträge zur Geschichte der Bukowina und der Czernowitzer Universität „Francisco-Josephina”*. Augsburg, Verlag „Der Südostdeutsche”, 1996, p. 76; Anton Norst, *Alma mater Francisco-Josephina*. Festschrift zu deren 25-jährigen Bestande. Czernowitz, 1900, p. 48; Sorin Șipoș, *op.cit.*, p. 31.

Slavistica de la Cernăuți avea o foarte bună reputație în Imperiu și nu numai⁷, astfel că, din punct de vedere al pregătirii istorice, teologice și slavistice a lui Silviu Dragomir, Cernăuțiul a fost cu siguranță o opțiune mai fericită decât Karlowitzul. Studentul ardelean a cunoscut aici un mediu multinațional și multiconfesional dinamic, cu o prezență slavă considerabilă (ruteni, poloni, ruși, slovaci), cu profesori de talia lui Eugen Kozak, Emil Kałuźniacki, Ferdinand Ziegler von Blumenthal și Sextil Pușcariu, primind o riguroasă formație academică⁸. Istoriografia a semnalat câteva cursuri de slavistică pe care Silviu Dragomir le-a frecventat, spre exemplu: *Gramatică slavă bisericească*, *Asupra documentelor cancelariei și bisericii moldovenești*, *Priviri asupra literaturii slave bisericești la slavii de sud*, seminarul *Exerciții practice în slava bisericească cu interpretare istorică* (susținute de Eugen Kozak) și *Teoria despre formarea cuvintelor slave*, *Gramatica limbii slave bisericești*, *Capitole deosebite din sintaxa slavonă*, *Formarea popoarelor slave*, *Introducere în studiul mitologiei slavilor*, *Privire asupra literaturii ruse de la Lermontov la Pușkin* (susținute de Emil Kałuźniacki)⁹.

Studiile de la Cernăuți ale lui Silviu Dragomir nu s-au concentrat exclusiv asupra slavisticii, însă, coroborând pregătirea sa teologică și slavistică, cunoașterea limbii slavone și a câtorva limbi slave moderne, precum și instrumentele de lucru specifice filologiei, împreună cu metoda școlii austriece a muncii cu documentul istoric, întreaga această formație avea să-l ajute în viitoarele sale cercetări, spre exemplu celor

⁷ Rudolf Wagner, *Alma Mater*, p. 201-231; idem, *Vom Halbmond zum Doppeladler*, p. 194; Vladimir Trebici, *Facultatea de Teologie din Cernăuți (1875-1940) și importanța sa ecumenică*, în *Glasul Bucovinei*, Cernăuți-București, II, 1995, 1, p. 50-52.

⁸ Sorin Șipoș, *op.cit.*, p. 31-35.

⁹ *Ibidem*, p. 32. Îi mulțumesc și pe această cale colegului Sorin Șipoș pentru informațiile suplimentare oferite în vederea redactării acestor pagini. Vezi și Emanuil Rus, *op.cit.*, p. 21-27.

dedicate istoriei ecleziastice a românilor din Transilvania și legăturilor lor confesionale cu sârbii și rușii, studiilor de istorie socială sau celor dedicate relațiilor istorice ale românilor și vlahilor sud-dunăreni cu popoarele balcanice.

Ariile de interese ale viitorului istoric se prefigurează încă din timpul studenției la Cernăuți. În acest sens, exegetul Sorin Șipoș atrăgea atenția asupra a două conferințe pe care Silviu Dragomir le-a susținut în cadrul societății „Junimea” a studenților români din Bucovina. Este vorba de conferințele *Influența slavă asupra limbei românești*, respectiv *Influența Rusiei asupra românilor din Ardeal în secolul al XVIII-lea*¹⁰, care anunță câteva din „șantierelor” de mai târziu ale istoricului.

În anul 1909, Silviu Dragomir s-a înscris la doctorat la Cernăuți, tot la Facultatea de Teologie, iar un an mai târziu devenea doctor în teologie. În paralel, frecventează cursuri de istorie și slavistică la Universitatea din Viena (semestrul de iarnă 1909-1910), iar printre profesorii săi s-au numărat numele cele mai sonore ale slavisticii și balcanisticii vieneze ale momentului – Vatroslav Jagić și Konstantin Jireček. Dintre cursurile frecventate la Viena (unde Dragomir s-a înscris doar pentru un an universitar), trebuie remarcate cele susținute de Jireček: *Popoarele și statele din Balcani în secolele XII-XV*, respectiv *Denumiri slave de localități în evul mediu*¹¹, care nu pot să nu amintească prin subiectele tratate viitoarele cercetări sau cursuri universitare pregătite de Silviu Dragomir.

În cariera acestuia urmează două stagii de documentare foarte importante. În 1910, Silviu Dragomir este prezent în arhivele de la Karlowitz și Belgrad, iar în anii 1910-1911 la Moscova, în arhiva Ministerului de Externe rus. Pentru ambele

¹⁰ Apud Sorin Șipoș, *op.cit.*, p. 33-34.

¹¹ *Ibidem*, p. 34-35. Alte cursuri de slavistică menționate la Emanuil Rus, *op.cit.*, p. 28-29. Vezi și Walter Leitsch, Manfred Stoy, *Das Seminar für osteuropäische Geschichte der Universität Wien, 1907-1948*. Wien-Köln-Graz, Hermann Böhlau, 1983, p. 47, 50-51.

stagii, Dragomir a obținut sprijin financiar și administrativ din partea Mitropoliei de la Sibiu. La Moscova intenționa să se înscrie la Institutul Teologic; a petrecut acolo câteva luni, timp în care a lucrat în arhive, dar nu știm să fi frecventat într-adevăr cursurile vreunei instituții universitare moscovite¹². Rezultatele acestor documentări (la Moscova, Silviu Dragomir a cercetat fonduri arhivistice văzute cu câțiva ani mai devreme de Ioan Bogdan, care trecuse pe-acolo în anul 1908) se văd în primele sale cercetări și publicații dedicate istoriei bisericii ortodoxe din Transilvania în secolele XVII-XIX în legătură cu biserica sârbă și cu Rusia. Cele mai reprezentative publicații ale acestei perioade sunt *Contribuții privitoare la relațiile bisericii românești cu Rusia în veacul XVII*, respectiv *Relațiile bisericești ale Românilor din Ardeal cu Rusia în veacul XVIII*; asupra lor voi reveni în cele ce urmează.

Până la 1919, în cariera lui Silviu Dragomir au loc încă două evenimente importante din perspectiva studiilor sale slave: la 1911 își începe cariera didactică la Institutul Teologic-Pedagogic (*Institutul Andreian*) din Sibiu, predând (din 1913 în calitate de profesor definitiv) cursuri de *Istoria bisericii* și *Istoria bisericii românești*¹³. Acesta este începutul carierei universitare a lui Silviu Dragomir, pentru care acesta era întrutotul pregătit prin formația sa academică și în care și-a putut valorifica nu doar pregătirea teologică și istorică, ci și pe cea de slavist, date fiind implicațiile slave și slavone din istoria bisericească a românilor.

Un alt moment semnificativ pentru cariera academică a lui Silviu Dragomir este alegerea ca membru corespondent al Academiei Române, în mai 1916, la propunerea lui Ioan Bogdan¹⁴. Unii exegeți au insistat asupra lui Silviu Dragomir

¹² Sorin Șipoș, *op. cit.*, p. 35-36; Emanuil Rus, *op. cit.*, p. 30-35.

¹³ Sorin Șipoș, *op. cit.*, p. 36-38; Emanuil Rus, *op. cit.*, p. 36-39; Onufrie Vințeler, *op. cit.*, p. 156.

¹⁴ Sorin Șipoș, *op. cit.*, p. 39 și notele 92-93; Emanuil Rus, *op. cit.*, p. 42.

ca și continuator al lui Ioan Bogdan¹⁵; desigur că afirmația trebuie nuanțată, ea fiind valabilă eventual în ceea ce privește preocupările istorice pentru vechile instituții românești din Transilvania¹⁶.

Până în prezent nu știm decât foarte puțin despre legăturile dintre Silviu Dragomir și Ioan Bogdan. Este cunoscut faptul că acesta din urmă l-a încurajat pe Dragomir în cercetările sale; era cel mai în măsură să aprecieze cunoștințele și munca acestuia în arhivele rusești, fapt care reiese din două rapoarte redactate de Ioan Bogdan, în cadrul Academiei Române, în susținerea lui Silviu Dragomir.

La 1912, Ioan Bogdan recomanda călduros lucrarea acestuia – *Contribuții privitoare la relațiile bisericii românești cu Rusia în veacul XVII* – spre a fi publicată în *Analele Academiei Române*¹⁷. După o prezentare a planului lucrării și a istoriografiei problemei, raportorul vorbește despre caracterul inedit al materialului adunat de Silviu Dragomir și despre buna calitate a transcrierilor și traducerilor documentelor. Demnă de a fi remarcată este mărturisirea lui Ioan Bogdan că, deși avea de gând să publice el însuși aceste documente, pe care le-a transcris la rândul lui în Arhivele Ministerului de Externe de la Moscova, aceasta nu-l împiedică să recomande călduros Academiei publicarea lucrării lui Silviu Dragomir¹⁸.

¹⁵ Onufrie Vințeler, *op.cit.*, p. 155.

¹⁶ Vezi și Sorin Șipoș, *op.cit.*, p. 110, 156-157, 172-173, 181-182.

¹⁷ Raportul lui Ioan Bogdan în *Analele Academiei Române. Partea Administrativă și Desbateri*, seria II, tom XXXIV, 1911-1912, p. 232-234 (mai departe, prescurtat: *A.A.R.P.A.D.*); Silviu Dragomir, *Contribuții*, 1912. Vezi și Sorin Șipoș, *op. cit.*, p. 156, 204; Onufrie Vințeler, *op. cit.*, p. 159-160. Este vorba de lucrarea Silviu Dragomir, *Contribuții privitoare la relațiile bisericii românești cu Rusia în veacul XVII*, în *Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice*, seria II, tom XXXIV, 1912, p. 1065-1247, cu 3 pl.

¹⁸ Ioan Bogdan în *A.A.R.P.A.D.*, p. 232-234.

În anul 1916 s-a propus alegerea lui Silviu Dragomir ca membru corespondent al Academiei Române, propunerea fiind prezentată de același Ioan Bogdan¹⁹. Discursul acestuia a punctat principalele publicații de până atunci ale candidatului, care „[...] se impun oricărui cunoscător de istorie românească ca lucrări de mână întâia” și a scos în evidență cunoașterea de către acesta a limbilor rusă și sârbă, care îi înlesnesc înțelegerea vechii limbi slave bisericești. În final, propunătorul își exprima speranța că titlul de membru corespondent „[...] este nu atât răsplata activității sale de până acum, ci îndemnul la o muncă și mai stăruitoare în viitor”²⁰. În urma votului, Silviu Dragomir a fost ales membru corespondent al Academiei, ocupând locul unui alt istoric ardelean, Ioan Lupaș, ales membru activ al instituției.

După 1918, cariera academică a lui Silviu Dragomir intră într-o nouă etapă, dar nu voi insista asupra ei. Trebuie subliniat doar că a fost unul dintre universitarii români formați și consacrați în vechea Monarhie, cu ajutorul cărora la 1919 s-a organizat Universitatea Daciei Superioare din Cluj. La recomandarea lui Sextil Pușcariu, Silviu Dragomir a fost numit profesor agregat de istoria popoarelor din Europa de sud-est, iar în anul 1923 a fost numit profesor titular la aceeași catedră²¹. Tot el a girat Seminarul de istorie a popoarelor sud-slave²², organizat după modelul universităților germane și austriece. Silviu Dragomir a activat ca profesor la Universitatea din Cluj (și, în refugiu, la Sibiu) până în anul 1947, când a fost pensionat forțat de către noul regim²³.

¹⁹ *Ibidem*, seria II, tom XXXVIII, 1915-1916, p. 193, 195-198; Sorin Șipoș, *op.cit.*, p. 39 și notele 92-93.

²⁰ *A.A.R.P.A.D.*, seria II, tom XXXVIII, 1915-1916, p. 197-198.

²¹ Raportul cu privire la activitatea și publicațiile candidatului a fost redactat de Alexandru Lapedatu. Cf. Sorin Șipoș, *op.cit.*, p. 44.

²² *Ibidem*, p. 43.

²³ *Ibidem*, p. 42-63.

Activitatea didactică a lui Silviu Dragomir a urmat îndeaproape preocupările sale științifice, care în perioada interbelică se diversifică. Dintre numeroasele cursuri predate, o legătură directă cu slavistica au cele dedicate istoriei medievale a sârbilor și bulgarilor, istoriei sociale sau eventual cele dedicate românilor din nordul Peninsulei Balcanice²⁴.

Principalele contribuții din domeniul slavisticii.

Revenind la activitatea științifică a lui Silviu Dragomir, cu excepția celor două lucrări pe care le-am menționat mai sus (*Contribuții privitoare la relațiile bisericii românești cu Rusia în veacul XVII*, publicată în *Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice* din anul 1912, respectiv *Relațiile bisericești ale Românilor din Ardeal cu Rusia în veacul XVIII*, publicată la Sibiu în 1914), până la 1918-1919 acesta a publicat o singură altă lucrare care se înscrie în sfera de interes a slavisticii. Este vorba de lucrarea *Corespondența Episcopului Gherasim Adamovici și mișcarea de emancipare a clerului și poporului românesc în anul 1791*²⁵, în care Silviu Dragomir publică corespondența (zece scrisori), aflată în arhiva mitropolitană de la Karlowitz, dintre episcopul ortodox al Transilvaniei Gherasim Adamovici și mitropolitul Stefan Stratimirović în contextul mișcării Supplexului. Corespondența originală era în limbile sârbă și latină, însă, Silviu Dragomir publică traducerea românească a scrisorilor sârbești, cele trei scrisori latinești fiind publicate ca atare.

Referitor la primele două lucrări menționate, valoarea lor constă nu doar în materialul documentar publicat, ci și în analiza relațiilor ecleziastice ale românilor ardeleni cu Rusia, fapt care aduce în atenția istoriografiei românești problematica legăturilor ecleziastice ale ardelenilor cu rușii, a mecanismelor lor de funcționare, a „suportului” confesional al efortului

²⁴ *Ibidem*, p. 43-46.

²⁵ Sibiu, Tiparul Tipografiei Arhidiecezane, 1911, 26 p.

diplomatic desfășurat de Rusia în Europa Centrală și de Sud-Est, mai precis în provinciile ortodoxe ale Imperiului Austriac, în Principate și în Balcani²⁶. Din punct de vedere documentar, cele două lucrări aduc istoria ecleziastică în sfera cercetării istorice riguroase și pun în lumină fonduri de arhivă încă nevalorificate din acest punct de vedere – în cazul de față arhive ruse, așa cum alte lucrări ale sale, referitoare la istoria ecleziastică a românilor ardeleni din secolele XVIII-XIX, pun în lumină fondurile documentare ale arhivelor sârbești, mai ales a celor metropolitane de la Karlowitz²⁷. Alături de Ovidiu Ghitta, trebuie însă să constatăm încadrarea insuficientă de către Silviu Dragomir a evenimentelor și documentelor prezentate în contextul politic și confesional al epocii, fapt care creează senzația de tratare unilaterală a subiectului²⁸.

După cum arătam mai sus, **după 1918 (1919)** Silviu Dragomir își diversifică aria de preocupări științifice, fapt detectabil la nivelul publicațiilor sale și a cursurilor pe care le-a predat la Universitatea din Cluj²⁹. Domeniile sale predilecte sunt bine-cunoscute – și nu vreau aici decât să semnalez că, întotdeauna, Silviu Dragomir a uzat de instrumentarul slavistic dobândit în deceniile anterioare la Cernăuți, Viena sau Moscova și Karlowitz (literatură de specialitate, cunoașterea istoriei popoarelor slave, metodele filologiei și lingvisticii slave, familiaritatea cu izvoarele slavone sau redactate în limbi slave moderne)³⁰, fie că este vorba de cercetările sale de istorie

²⁶ Despre cele două lucrări, pe larg, în Sorin Șipoș, *op.cit.*, p. 217-218, 240-244; Emanuil Rus, *op.cit.*, p. 104-185; Ovidiu Ghitta, *op.cit.*, p. 55-59.

²⁷ Activitatea de editor de izvoare slave a lui Silviu Dragomir avea să continue în epoca interbelică cu, printre altele, *Documente nouă privitoare la relațiile Țării Românești cu Sibiul în secolele XV-XVI* (Cluj, 1927). Pentru Silviu Dragomir-editor, vezi Sorin Șipoș, *op.cit.*, p. 181-186; Emanuil Rus, *op.cit.*, p. 247-256.

²⁸ Ovidiu Ghitta, *op.cit.*, p. 55-56.

²⁹ Sorin Șipoș, *op.cit.*, p. 116-117, 247; Emanuil Rus, *op.cit.*, p. 65-75.

³⁰ Sorin Șipoș, *op.cit.*, p. 110, 119-150.

socială, cele dedicate romanității balcanice, mișcărilor confesionale din secolul XVIII sau revoluției pașoptiste.

La finalul acestei succinte analize, trebuie concluzionat că studiile slave au reprezentat un segment deloc neglijabil în formația istoricului Silviu Dragomir. Cursurile audiate, profesorii cu care a studiat și ambianța slavisticii de la Cernăuți și Viena, instrumentarul domeniului slavisticii și nu în ultimul rând cunoașterea limbii slavone și a limbilor slave moderne l-au ajutat pe Silviu Dragomir să devină un istoric competent în domeniile pe care le-a abordat atât la catedra universitară, cât și în paginile studiilor, articolelor și cărților pe care le-a redactat și publicat.

REZUMATE

Silviu Dragomir

Camil MUREȘANU

Abstract: As a thorough and honest historian, in spite of the troubled times after 1947, Silviu Dragomir maintained his position and defended the historic truth. Due to his studies as a theologian and historian he approached different subjects. His activity as a researcher covered a period beginning with the 11th century up to the 20th so that he wrote important studies for the Romanian historiography. From the point of view of the historiographical tendency, Silviu Dragomir belonged to positivism. As a professor at Babes-Bolyai University he used an original method to teach the students and was quite tolerant with the younger ones. He was deeply affected by the communist purge undergoing a long and difficult detention; later on he was employed at the Institute of History. During this last period he was co-opted in compiling the first version of the Treatise of the Romanian History (1960-64).

Keywords: Silviu Dragomir, historian, research, historiographical trend, academic city of Cluj

Silviu Dragomir - Ideal Encounters

Sever DUMITRAȘCU

Abstract: As a privileged period in everyone's life, the student life offered me the opportunity to meet great Romanian historians, one of them being Silviu Dragomir. Even though there was a difficult period from the cultural and scientific point of view the great professors from Cluj were still influencing the destinies of the students attending the university from the city lying on the Somes River.

Key words: Silviu Dragomir, university professor, interwar period, Cluj, communist regime

Silviu Dragomir and Fritz Valjavec (1936, 1939)

Stelian MÂNDRUȚ

Abstract: The German historiography showed a double interest both cultural and scientific during the 3rd decade of the 20th century, in the past and present issues of the South-East European areas, from a geographic point of view. In the attempt to re-define the concept and methodology of this notion within the interdisciplinary context, the academic institutions and the history department's representatives joined their efforts towards the collective target to study the mentioned area, not only by collaboration in the field of humanistic sciences, but also with renowned specialists from abroad.

Our essay, based on the selection in Fritz Valjavec's (1909-1960) personal found, - historian and director of a research institute (Südost-Institute", 1930) and a research magazine (Südost-Forschungen", 1936) in the capital of Bavaria, - is focused on an interesting and significant written dialogue between the German specialist and his colleague from the Cluj University, Prof. Silviu Dragomir (1888-1962), both implied in the attempt to make professional contacts, contributing thus to the interdisciplinary research of the South-Eastern European areal, and the improvement of the cultural-scientific relations, on both sides, within a strictly limited interwar gap of time.

Key words: Scientific collaboration, South East Europe, University, Institute, Specialized magazines

**Silviu Dragomir, editor of “People’s Gazette”
(1918-1920), contributor to “Will” (1921) and
“Tomorrow’s Society” (1924)**

Gelu NEAMȚU

Abstract: “People’s Gazette”, a truthful document of the Great Union period, had Nicolae Balan, Silviu Dragomir and Ioan Brosu as founding editors. All three of them had been accused “of promoting an intransigent spirit” by means of their written articles, fact which was not accepted in those years full of strain. Silviu Dragomir went on writing for the gazette, thus publishing at least 29 articles but without signing them. After the Union of Transylvania with Romania, Silviu Dragomir gives up being an editor in favour of a position as university professor in Cluj. Silviu Dragomir’s contribution to “Will” in 1921 helps him enlarge his field of research, which was already quite vast, and at the same time enhances his polemic sense. It is here that he writes such articles as “Communism Crisis”, „Baltic Alliance”, “The Soviets and Romania”. The articles published in “Tomorrow’s Society” follow the same polemic style against the falsification of history practiced by the Hungarian historiography.

Key words: Silviu Dragomir, editor, national problem, Hungarian historiography

From the correspondance of the historian Silviu Dragomir with Victor Jinga (1944)

Mihai D. DRECIN

Abstract: This study presents and comments on two unpublished letters sent by Silviu Dragomir as a director of the „Centre of Study and Research of Transylvania” to the economist Victor Jinga, Rector of the Academy of High Commercial and Industrial Studies „Regele Mihai” from Cluj – Braşov.

Dated Sibiu, on 25th and 27th of July 1944, the letters asked Victor Jinga and other colleagues from the Commercial Academy to edit a few chapters for the volume „Romanian Achievements in Transylvania during the Years 1918-1940”.

The above mentioned material, together with other materials concerning new spheres of life in interwar Romania, were required by the President of the Council of Ministers in view of preparing our country’s participation at the future Peace Conference after the end of World War.

Key words: Victor Jinga, Silviu Dragomir, the „Centre of Study and Research concerning Transylvania”, Academy of High Comercial Studies „Regele Mihai” from Cluj-Napoca, correspondance.

The Investigation File of Historian Silviu Dragomir

Sorin ȘIPOȘ, Ioan-Aurel POP

Abstract: The case of Silviu Dragomir, together with many other examples, proves that the state political authorities intended to eliminate at any cost the Romanian intellectual and political elite by abusively condemning it to long years in prison. As a consequence, the Ministry of the Interior opened a file that contained information concerning the activity of Silviu Dragomir between the two world wars, during the years when he was Minister of Minorities and secretary of the National Rebirth Front and during the wars. There were only a few informative notes and articles published by the historian and the political man in the press. Their only reason was to justify, as much as it was possible, that the historian was guilty. The proofs are inconclusive, but they added a new piece of information which gave the authorities the pretense to prolong the political man's detention. Silviu Dragomir never went to trial in this file. The proofs in his file were meant to give the impression of a lawful imprisonment and detention of the historian.

As a conclusion we may say that the way in which Silviu Dragomir's file was elaborated, shows us an illegal action done under political command.

Key words: Silviu Dragomir, investigation files, Ministry of the Interior, 1949, Sighet

The Black Vlachs. Silviu Dragomir about the Identity of the Morlaks

Ela COSMA

Abstract: Who were the Black Vlachs? Concerned with the history of the Vlachs in the North of the Balkan Peninsula during the Middle Ages, Silviu Dragomir brought a major contribution in defining the identity of the Morlaks (μαυροβλαχοι, Mauro- or Karavlahs) and circumscribing their history in space and time. Grounded on a solid documentary basis offerend by the Ragusan and Croatian archives, with a good practice in Slavon and Latin paleography, he offered the most complete monography of the Morlaks, who were attested in the 12th-15th centuries in the territory extending from the rivers Lim and Drina, in Montenegro, unto Dalmatia and Istria. The Morlaks, as an ethnical group with special reference, are not to be identified neither with the Aromanians, as the Vlachs living in Central and Southern Balkans during the Middle Ages, nor with the Istro-Romanians, with a subsequent historical appearance, as possible “survivals” of the Morlaks. Holding a paramilitary organization, either as „cătunari“ (leaders of the „cătune” called villages) or as „călători“ (caravan carriers), the Morlaks fulfilled the mission of a mobile and “vivid wall” (živa pregrada) at the (just as mobile) Serbian borders. Carrying on and developing the researches of Constantin Jireček and Stojan Novaković, Silviu Dragomir clarified the origin, the aparition and the disolution of this community with a limited historical existence.

But why Black Vlachs? Although Dragomir himself never sought an answer to this question, corroborating the theories of the historians with those of the linguists and

ethnologists, the author of the present study frames an explanation hypothesis of the chromatic ethnonym, of currency and relevance during the Middle Ages.

Key words: Silviu Dragomir, Vlachs, Morlaks, Balkans, South-Danubian Romanity

An Unpublished Study of the Historian Silviu Dragomir

Ioan-Aurel POP, Sorin ȘIPOȘ

Abstract: The present study was realized by Silviu Dragomir as a result of his concerns in the medieval history of the Romanians from Transylvania and against the background of the dispute between the Romanian and Hungarian historians regarding the Romanians' status in the north of Danube in general and especially in Transylvania and Hungary. This controversy concerning the continuity and primacy in Transylvania (the territory seen in its enlarged, modern meaning) further increased during the inter-war period after the collapse of the Austro-Hungarian Empire and after „the tragedy of Trianon”, as the Hungarian public opinion called the treaty (the treaty that recognized on the lawful and international level Transylvania's union with Romania which was decided on 1st of December 1918).

Inspite of the militant historiography in which it is written and inspite of the author's statute both as a historian and a fighter, the study remains a model of approach of the Transylvanian Middle Ages, a period marked by a remarkable ethnic and confessional variety. He explains in a realistic though sometimes one-sided manner, the origins of the political, confessional and ethnically inferior statute destined to the Romanians for centuries in a world based on hierarchy, obedience and privilege.

Key words: Silviu Dragomir, unpublished study, Romanians, Middle Ages, Transylvania

Hypostases of the Transylvanian Peasant in Silviu Dragomir's View

Barbu ȘTEFĂNESCU

Abstract: Unlike other Romanian historians from Transylvania, Silviu Dragomir is not a historian of the peasants per say. In his view, the peasant is not necessarily shown through the anthropological consistency of his behavior, but is more of a peasant belonging to the exceptional circumstances: the religious movements of the 18th century when he eagerly protects his ancient orthodox faith and the revolution in 1848 when his participation implies a notable military ingredient.

Even in exceptional moments, the peasant is depicted alongside his crystal clear system of values, where the spiritual ones are considered the highest, but where the material values are depicted as well – more and more frequently –, being represented by cattle, cereal, wine and objects that are about to increase their variety.

The permanent positive reference to documents – even when assuming a siding position – makes the speech concerning the peasant genuine: a peasant that for centuries has been within a conservative cultural environment but now slowly steps out of, it forced by the trend of the time and the necessity of withstanding the different kinds of aggressions coming his way. Reluctant and confused during the religious confrontations of the 18th century, the Romanian peasant from Transylvania becomes more clear minded and assertive in 1848, when he gives himself into believing the social and political ideals of the intellectual elite that had developed from amongst the very peasants and kept a tight relation with them.

Key words: peasant, historian, religious movements, revolution in 1848, intellectual elite

Slavic Studies and the Historical Training of Silviu Dragomir

Radu MÂRZA

Abstract: The present article discusses the role that the training in the field of Slavic Studies played in the formation of the historian Silviu Dragomir in a time when linguistics intertwined with history in the academic formation of most historians, especially the medievalists. The article presents the main stages in the academic biography of Silviu Dragomir, which are directly connected to Slavic Studies and the Slavic world: his attempt to enroll in the Theological Institute in Sremski Karlovci, his university and doctoral studies in Chernivtsi (the Faculty of Orthodox Theology at the University of Chernivtsi) and the courses that he attended at the University of Vienna for a semester, his research in the archives in Belgrade and Moscow. The academic millieus that he frequented had a decisive influence on his academic formation and the breadth of his scientific interests. This became visible beginning with his doctoral dissertation and his first scientific publications.

Silviu Dragomir's constant interest in the history of the Romanian Church in Transylvania in the Middle Ages and the Early Modern period is not accidental. He published several works considered seminal in this field, and his interest cannot be dissociated from his formation as a Slavist.

Key-words: academic formation, University of Chernivtsi, University of Cluj, Slavic studies, Romanian historiography

Notițe despre autori

Mihai D. Drecin: născut în 11.11.1944, municipiul Timișoara (județul Timiș-Toronthal), este absolvent al Facultății de Istorie-Filosofie, promoția 1967, specializarea Istorie modernă și contemporană a României, Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj. În prezent este profesor universitar (din 1999) în cadrul Universității din Oradea, Facultatea de Istorie, Geografie și Relații Internaționale, Departamentul de Istorie. Doctor în Istorie a Universității „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca din 1978 cu teza: *Monografia Băncii Albina din Sibiu (1872-1918)*. Din 2000 conducător de doctorat în domeniile de cercetare: istorie financiar-bancară a Europei Centrale pentru epoca modernă; istorie modernă și contemporană a României. Cărți publicate în calitate de autor și coordonator: *Banca Albina din Sibiu – instituție națională a românilor transilvăneni (1871-1918)*, Cluj-Napoca, 1982; *Din viața și activitatea economistului profesor Victor Jinga*, Oradea, 1994; *Istorie financiar bancară. Studii asupra băncilor românești din Transilvania (1867-1918)*, vol. I, Cluj-Napoca, 1996; *Istorie financiar bancară. Studii asupra băncilor românești din Austro-Ungaria (1867-1918)*, vol II, Cluj-Napoca, 2001. Autor a aproximativ 190 de comunicări la sesiuni științifice locale, naționale și internaționale și a 100 de studii tipărite.

e-mail: drecin_mihai@yahoo.com

Sever Dumitrașcu: născut în 06.06.1937, comuna Rapoltu Mare (județul Hunedoara), este absolvent al Facultății de Istorie și Filosofie de la Universitatea din Cluj, secția de istorie universală antică și arheologie, în anul 1962. A fost directorul muzeului Țării Crișurilor în perioada 1973-1990. În

prezent este profesor universitar consultant la Universitatea din Oradea, Facultatea de Istorie, Geografie și Relații Internaționale, Departamentul de Istorie, și conducător de doctorat. Teza de doctorat: *Teritoriul dacilor liberi din vestul și nord-vestul României*, domeniul de cercetare: istoria antică a României și arheologie. Participă de peste 40 de ani la campanii de săpături arheologice. De-a lungul carierei a publicat peste 300 de studii și articole și mai multe cărți dintre care amintim: *Așezarea dacilor liberi de la Medieșul Aurit*, Oradea, 1967, *Tezaurul de la Tăuteni-Bihor*, Oradea, 1973, *Cetatea dacică de la Marca*, Cluj-Napoca, 1974, *Dacia Apuseană*, Oradea, 1993, *Biharea. Cercetări arheologice (1973-1980)*, Oradea, 1995, *Arheologia română la sfârșit și început de mileniu*, Oradea, 1995, *Herulii. Monografie istorică și arheologică*, Oradea, 2000, *Scrieri arheologice privind istoria Daciei Apusene*, Oradea, 2007.

Ela Cosma: născută la 18 ianuarie 1969, la Sighișoara, jud. Mureș este cercetător științific II la Institutul de Istorie „George Barițiu” al Academiei Române din Cluj-Napoca. Cărți de autor: *Ideea de întemeiere în cultura populară românească*, Presa Universitară Clujeană, Cluj 2000, 544 p.; *Presa săsească și revoluția în Transilvania la 1848/1849. Sächsische Presse und Revolution in Siebenbürgen 1848/1849*, ediție bilingvă, Presa Universitară Clujeană - Arbeitskreis für Siebenbürgische Landeskunde, Cluj 2002, 447 p.; *Revoluția de la 1848-1849. Un catalog de documente și regeste. (Fondul Institutului de Istorie din Cluj)*, Editura Argonaut, Cluj 2005, 2 vol., 279 + 316 p.; *Figuri săsești și austriece din Transilvania (Secolul XIX și revoluția de la 1848)*, Editura Argonaut, Cluj-Napoca, 2008, 282 p.; *Sași, austriece, slavi în Transilvania și Banat. (Biografii de secol XIX și din vremea revoluției pașoptiste)*, Editura Academiei Române, București, 2008, circa 600 p. + 70 il. Coeditor al volumelor de *Documente privind revoluția de la*

1848 în Țările Române. C. Transilvania., vol. VI-VIII, Editura Academiei Române, București, 1998, 2005, 2007.

Camil Mureșanu: Membru titular al Academiei Române, director onorific al Institutului de Istorie „George Barițiu”, Cluj-Napoca, fost profesor la Facultatea de Istorie a Universității „Babeș-Bolyai”. Specialist în istorie modernă universală și istoria culturii, este autorul printre altele a următoarelor lucrări: *Iancu de Hunedoara și vremea sa*, Editura Tineretului, București, 1957, 203 p.; *Revoluția burgheză din Anglia*, Editura Științifică, București, 1964; *Imperiul britanic. Scurtă istorie*, Editura Științifică, București, 1967; *Națiune, naționalism. Evoluția naționalităților*, Centrul de Studii Transilvane, Cluj, 1996. În afara bibliografiei privind opera istorică a academicianului Camil Mureșanu, i se adaugă numeroase articole și comunicări științifice și de cultură publicate în periodicele culturale și presa cotidiană, precum și recenzii, dări de seamă, adnotări din reviste de specialitate.

Stelian Mândruț: (1951), History Ph. D., first degree researcher at the Institute of History “George Bariț” in Cluj-Napoca. Concerns on the modern and contemporary history of Romania. Contributions in the research of the 1848-1849 revolution in Transylvania, the Romanian national movement between 1867-1918, the migration of the young students to the Universities from Budapest, Vienna and München (1867-1918), the official history research activity in Cluj (1920-1948), the collaboration between the Romanian and Hungarian historians in the 20th c., the historical bibliography of Romania (3rd millennium).

Radu Mârza: este lector universitar la Facultatea de Istorie și Filosofie a Universității „Babeș-Bolyai” din Cluj; este doctor în istorie al Universității „Ján Amos Komenský” din

Bratislava (Slovacia) și al Universității „Babeș-Bolyai” din Cluj. Preocupări de istorie a istoriografiei, slavistică, istorie premodernă și modernă a Europei Centrale și de Est.

Co-autor al *Cronologiei Europei Centrale (1848-1989)*, Iași, Editura Polirom, 2001 și editor (împreună cu Laura Stanciu) al volumului *Cum scriem istoria? Apelul la științe și dezvoltările metodologice contemporane*. Actele simpozionului “Tinerii istorici”, ediția a IV-a, Alba Iulia, 28-30 noiembrie 2002, Alba Iulia, Editura Aeternitas, 2003. Autor al cărții *The History of Romanian Slavic Studies. From the Beginnings until the First World War*, Cluj-Napoca, Editura Academiei Române, Centrul de Studii Transilvane, 2009. A publicat articole și studii în diferite reviste și volume de studii din România și străinătate.

Gelu Neamțu: născut la 1.03.1939 la Mintiul – Gherlii, absolvent al Universității Babeș - Bolyai (1961), doctor în istorie (1977), este în prezent cercetător științific I la Institutul de Istorie „George Barițiu” din Cluj-Napoca al Academiei Române și are ca domeniu de cercetare istoria modernă. Este autorul a numeroase studii și publicații, iar dintre volume le amintim pe cele mai recente: *Precursorii Memorandumului*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2006, 244 p. Gelu Neamțu și Nicolae Cordoș, *Iuliu Coroianu în vâltoarea vremurilor (1847-1927)*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2006, 202 p., Gelu Neamțu, *Gustav Augustini ziarist la „Tribuna poporului” din Arad, 1898-1900*, Nădlac, Editura Ivan Krasko, 2007, 184 p. Gelu Neamțu, Mircea Vaida – Voevod, *1 Decembrie 1918. Mărturii ale participanților. Ioachim Crăciun. Documente la un sfert de veac de la Marea Unire*, vol. II, București, Editura Academiei Române, 2008, 284 p.

Ioan-Aurel Pop: doctor în istorie, profesor la Facultatea de Istorie-Filosofie, Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca. Este membru titular al Academiei Române (din 2010). Din 1993, este director al Centrului de Studii

Transilvane al Academiei Române. Directorul Centrului Cultural Român din New York, între anii 1994 – 1995, iar între 2003 și 2007 directorul Institutului Roman de Cultură și Cercetare Umanistică din Veneția. Fost bursier Fulbright (1992-1993), este laureat al Premiului „George Barițiu” al Academiei Române în anul 1991. Este autor a circa 30 de cărți, a colaborat la volume colective și a scris peste 200 de studii, articole și recenzii, publicate în 12 țări (România, SUA, Marea Britanie, Italia, Ungaria, Argentina, Republica Cehă, Polonia, Germania, Albania, Moldova etc.). Din titlurile recente: *Istoria, adevărul și miturile (Note de lectură)*, București, 2002; *Contribuții la istoria culturii românești (Cronicile brașovene din secolele XVII-XVIII)*, Cluj-Napoca, 2003; *Istoria României. Compendiu*, Cluj-Napoca, 2007; *Istoria Transilvaniei*, I-III, Cluj-Napoca, 2003-2008; *Patrimoniul cultural al României. Transilvania*, Cluj-Napoca, 2007, *Silviu Dragomir și dosarul Diplomei cavalerilor ioaniți*, 2009 (în colaborare cu Sorin Șipoș).

e-mail: i_a_pop@yahoo.com

Sorin Șipoș: doctor în istorie, profesor la Facultatea de Istorie, Geografie și Relații Internaționale, Universitatea din Oradea. Autor a douăsprezece cărți, dintre care amintim: *Silviu Dragomir-istoric*, 2002, 2008; Antoine-François Le Clerc, *Memoriu topografic și statistic asupra Basarabiei, Valahiei și Moldovei, provincii ale Turciei Europene*, 2004 (în colaborare cu Ioan-Aurel Pop); De la „Mica la Marea Europă”. *Mărturii franceze de la sfârșitul secolului al XIX-lea despre frontiera răsăriteană a Europei*. Studii și documente, 2006 (în colaborare cu Ioan Horga); Silviu Dragomir, *Istoria desrobirii religioase a românilor din Ardeal în secolul XVIII*, 2007, *Silviu Dragomir și dosarul Diplomei cavalerilor ioaniți*, 2009 (în colaborare cu Ioan-Aurel Pop). *Politici imperiale în Estul și Vestul spațiului românesc*, coordonatori Sorin Șipoș, Mircea Brie, Ioan Horga, Igor Șarov, Ion Gumenâi, Editura Cartdidact

Chișinău, Chișinău, 2010 și a peste 80 de studii și articole în reviste din țară și străinătate. A prezentat comunicări la peste 70 de manifestări științifice în țară și străinătate.

e-mail: ssipos@uoradea.ro

Barbu Ștefănescu: născut la 5.07.1953 în localitatea Ohaba de sub Piatră, județul Hunedoara; este absolvent al Facultății de Istorie-Geografie a Institutului Pedagogic Oradea (1975) și al Facultății de Istorie-Filozofie a Universității “Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca (1979). În prezent este profesor universitar la Universitatea din Oradea, Facultatea de Istorie, Geografie și Relații Internaționale, Catedra de Relații Internaționale. Studii Europene. Teza de doctorat: *Tehnică agricolă și ritm de muncă în gospodăria țărănească din Crișana (sec. al XVIII-lea și începutul sec. al XIX-lea)*. Domenii de cercetare: istorie rurală, antropologie istorică.

Cărți publicate: *Piese etnografice din zona Beiuș-Vaşcău*, Oradea, 1978 (colaborare cu Florica Goina); *Tehnică agricolă și ritm de muncă în gospodăria țărănească din Crișana (sec. al XVIII-lea și începutul sec. al XIX-lea)*, vol. I-II, Oradea, 1995 ; *Mobilier țăranesc din Crișana*, Oradea, 1997 ; *Lumea rurală din Crișana între Ev Mediu și Modern*, Oradea, 1998; *Ruperea tăcerii*, Oradea, 1998 (colaborare cu Bodo Edith) ; *Agricultură, meșteșug și comerț la locuitorii zonei Beiușului în secolele XVIII-XX*, Oradea, 2002 (coordonator și coautor); *Sociabilitate rurală violență și ritual*, Oradea, 2004 ; *Lumea medievală din vestul României între medieval și modern*, Oradea, 2006; *Le monde rural de l' ouest de la Transylvanie du Moyen Age a la Modernité*, Cluj-Napoca, 2007.

e-mail: bstefanescu@uoradea.ro